

Onderwijssecretariaat van de
Steden en Gemeenten van de
Vlaamse Gemeenschap v.z.w.

Leerplan Secundair Onderwijs

Optie	Woordkunst-Drama
Onderwijsvorm	Kunstsecundair onderwijs
Graad	Derde graad
Leerjaar	Eerste leerjaar Tweede leerjaar
Bestelnummer	O/2/2003/524 <i>Vervangt leerplan O/2/2002/524 vanaf 1 september 2003 in het eerste leerjaar vanaf 1 september 2004 in de beide leerjaren</i>

Onderwijssecretariaat van de
Steden en Gemeenten van de
Vlaamse Gemeenschap v.z.w.

Leerplan Secundair Onderwijs

Dit leerplan werd herwerkt voor:

Vak(ken)	☒ KV Audiovisuele vorming <i>2003/59//3/L/SG/1/III//D/</i>
	☒ KV Algemene muziekleer/AV Muzikale opvoeding <i>2003/60//3/K/SG/1/III//D/</i>
	☒ KV Creatief musiceren/AV Muzikale opvoeding <i>2003/61//3/K/SG/1/III//D/</i>
	☐ KV Koorzang/AV Muzikale opvoeding <i>2002/12//3/L/SG/1/III//D/</i>
	☐ KV Zang/AV Muzikale opvoeding <i>2002/12//3/L/SG/1/III//D/</i>
	☒ KV Hedendaagse dans <i>2003/62//3/T/SG/1/III//D/</i>
	☐ KV Toneel <i>2002/15//3/L/SG/1/III//D/</i>
	☒ KV Voordracht en welsprekendheid/ AV Expressie (Nederlands) <i>2003/63//3/A/SG/1/III//D/</i>

Optie **Woordkunst-Drama**

Onderwijsvorm **Kunstsecundair onderwijs**

Graad **Derde graad**
Leerjaar **Eerste leerjaar**
Tweede leerjaar

Bestelnummer **O/2/2003/524**
Vervangt leerplan O/2/2002/524
vanaf 1 september 2003 in het eerste leerjaar
vanaf 1 september 2004 in de beide leerjaren

Inhoudstafel

Woord vooraf	3
Lessentabel	4
Leerplan bestemd voor	5
1 Het leerplan	6
1.1 Ontwikkeling	6
1.2 Goedkeuring	6
1.3 Verplichting	6
1.4 Pedagogische vrijheid	7
2 De leerlingen	8
2.1 Toelatingsvoorwaarden	8
2.2 Beginsituatie voor de optie	8
2.3 Psychologisch profiel van de leerlingen	9
3 Het onderwijs	15
3.1 Pedagogisch project	15
3.2 Opdrachten van het gewoon voltijds secundair onderwijs	16
3.3 Visie op de derde graad	19
3.4 Specifieke klemtonen in het KSO	19
4 Algemene doelstellingen voor de optie	20
5 Algemene didactische wenken	21
5.1 Het scheppen van ruimte voor de persoonlijke ontwikkeling van de leerling als kritisch en creatief denkend individu	21
5.2 Het scheppen van ruimte voor de sterke individuele begeleiding van de leerling in zijn creatief proces	21
5.3 Het ontplooiën van de zelfstandigheid, de zelfverantwoordelijkheid en de zelfdiscipline van de leerling	22
5.4 Aandacht voor het socialisatieproces	22
5.5 Het belang van de artistieke activiteiten, zowel binnen- als buitenschools	22
5.6 Algemene principes die het leerproces in de kunstvakken in de hand kunnen werken	23
6 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, didactische wenken en hulpmiddelen	24
KV Audiovisuele vorming	26
KV Algemene muzikaleer/AV Muzikale opvoeding	33
KV Creatief musiceren/AV Muzikale opvoeding	33
KV Koorzang/AV Muzikale opvoeding	33
KV Zang/AV Muzikale opvoeding	33
KV Hedendaagse dans	46
KV Toneel	54
KV Voordracht en welsprekendheid/AV Expressie (Nederlands)	59
Complementair gedeelte	66
AV Plastische opvoeding	
KV Audiovisuele vorming	
KV Toneel	

7	Het gebruik van informatie- en communicatietechnologie	72
7.1	Instructie, differentiatie en remediëring met behulp van ICT	72
7.2	Informatie verwerven en verwerken met ICT	72
7.3	Communiceren met ICT	72
8	Het gelijke onderwijskansenbeleid	74
8.1	Preventie en remediëring van studie- en gedragsproblemen	74
8.2	Taalvaardigheidsonderwijs	74
8.3	Intercultureel onderwijs (ICO)	74
8.4	Oriëntering bij instroom en uitstroom	75
8.5	Leerlingen- en ouderparticipatie	75
9	Taalbeleid	76
9.1	Lessen en lesmateriaal taalgericht maken	76
9.2	Enkele tips	76
10	Evaluatie	78
10.1	Het goed functioneren van evaluatie wordt gekenmerkt door volgende eigenschappen	78
10.2	De invloed van permanente evaluatie (of procesevaluatie) op het leren van de leerlingen	79
10.3	Een doordachte evaluatie is gebaseerd op het samenspel van verschillende factoren	79
10.4	Permanent evalueren betekent	80
10.5	Permanent evalueren kan verwerkt worden in een document	80
11	Leermiddelen	82
12	Bibliografie	83
12.1	Algemeen	83
12.2	Psychologisch profiel	83
12.3	Algemene didactische wenken	83
12.4	Audiovisuele vorming	84
12.5	Algemene muzikaleer / Creatief musiceren / Koorzang / Zang / Muzikale opvoeding	86
12.6	Hedendaagse dans	94
12.7	Voordracht en welsprekendheid / Expressie (Nederlands); Toneel	96
12.8	Plastische opvoeding	99
12.9	Evaluatie	105
13	Bijkomende informatie	107
13.1	Algemeen	107
13.2	Woordkunst-drama	108
13.3	Vakoverschrijdende eindtermen	109
14	Bijlagen	130
14.1	Vakoverschrijdende eindtermen derde graad	130
14.2	Instructiekaarten	138
	Colofon	143

Woord vooraf

Dit leerplan wordt ingevoerd bij de aanvang van het schooljaar 2003/2004.

Het werd ontwikkeld door de leerplancommissie van het OVSG. Het bestaande leerplan werd geëvalueerd en herwerkt volgens nieuwe inzichten. Zo bevat dit leerplan de neerslag van een jarenlange onderwijservaring. Het houdt niet alleen een verplichting tot realisatie in, maar is tevens een inspiratiebron voor de leerkracht, voor de vakwerkgroep en voor de pedagogische organisatie van de derde graad.

OVSG

Onderwijssecretariaat van de
Steden en Gemeenten van de
Vlaamse Gemeenschap v.z.w.

Ravensteingalerij 3 bus 7
1000 Brussel
tel.: 02 506 41 50
fax: 02 502 12 64
e-mail: info@ovsg.be
website: www.ovsg.be

Lessentabel
3de graad KSO
Optie Woordkunst - Drama

1 BASISVORMING	15
AV Godsdienst/Niet-Confessionele Zedenleer	2
AV Aardrijkskunde	1
AV Engels	2
AV Frans	2
AV Geschiedenis	1
AV Lichamelijke opvoeding	2
AV Nederlands	3
AV Wiskunde	2
2 OPTIONEEL GEDEELTE	
2.1 Fundamenteel gedeelte	17
AV Duits	2
AV Kunstgeschiedenis	2
AV Nederlands (*)	1
KV Audiovisuele vorming	2
KV Algemene muzikaleer/AV Muzikale opvoeding	1
KV Creatief musiceren/AV Muzikale opvoeding	0,5
KV Koorzang/AV Muzikale opvoeding	1
KV Zang/AV Muzikale opvoeding	0,5
KV Hedendaagse dans	2
KV Toneel	3
KV Voordracht en welsprekendheid/AV Expressie (Nederlands)	2
2.2 Complementair gedeelte	4
<u>Voorstel:</u>	
AV Duits	0/1
AV Engels	0/1
AV Frans	0/1
AV Geschiedenis	0/1
AV Plastische opvoeding	0/2
KV Audiovisuele vorming	0/1
KV Toneel	0/1/2

Leerplan bestemd voor de derde graad KSO eerste en tweede leerjaar van de derde graad van het Kunstsecundair Onderwijs

Optie Woordkunst - drama

Dit leerplan bevat de doelstellingen, leerinhouden en didactische wenken voor de vakken van het *fundamenteel gedeelte*:

KV	Audiovisuele vorming	2
KV	Algemene muzikaleer / AV Muzikale opvoeding	1
KV	KV Creatief musiceren / AV Muzikale opvoeding	0,5
KV	KV Koorzang / AV Muzikale opvoeding	1
KV	KV Zang / AV Muzikale opvoeding	0,5
KV	Hedendaagse dans	2
KV	Toneel	3
KV	Voordracht en welsprekendheid / AV Expressie	2

Voor het vak AV Kunstgeschiedenis bestaat een apart leerplan. Dit leerplan bevat leerinhouden die identiek zijn voor alle opties van de derde graad KSO en bovendien twee modules te kiezen in functie van de optie. Overleg met de leerkracht kunstgeschiedenis is dus noodzakelijk.

Voor het *complementair gedeelte* stelt de lessentabel een invulling voor, niet alle vakken werden opgenomen in dit leerplan (zie p. 66). De keuze ligt bij de school.

Het leerplan is opgebouwd als graadleerplan. De volgorde is niet bindend, de leerkracht kan zelf oordelen wat in het eerste of in het tweede leerjaar van de derde graad behandeld wordt. Indien de vakken in beide leerjaren niet door dezelfde leerkracht gegeven worden, is samenwerking en grondig overleg noodzakelijk, om zo te komen tot longitudinale planning.

1 Het leerplan

Een leerplan is een document dat de essentiële gegevens bevat voor de concrete onderwijspraktijk. Het is afgestemd op een welomschreven leerlingengroep en het somt de algemene en specifieke doelstellingen en aansluitende leerinhouden op voor één of meer vakken of vakgebieden. Bovendien geeft het wenken voor de didactische aanpak en verschaft het gegevens die nuttig zijn voor de realisatie van het leerplan.

1.1 Ontwikkeling

Het leerplan wordt ontwikkeld door de inrichtende macht of door de overkoepelende onderwijsorganisatie, i.c. het OVSG, in samenwerking met representatieve leden van de inrichtende machten.

Onderwijs vertrekt vanuit expliciete doelstellingen. Het leerplan bevat algemene en specifieke doelstellingen voor het vak. Deze eigen doelstellingen bestaan uit twee categorieën:

- een aantal doelstellingen (basis of uitbreiding) komt voort uit de visie op het vak/vakgebied;
- een aantal concretiseren het eigen pedagogisch project en bepalen aldus de identiteit van de inrichtende macht en de overkoepelende onderwijsorganisatie OVSG. Het betreft basisdoelstellingen die voorkomen uit de vakoverschrijdende eindtermen.

Het is de taak van de leraar om de doelstellingen om te zetten in concrete lesdoelstellingen.

1.2 Goedkeuring

De gemeenschapsinspectie beoordeelt het leerplan op basis van vastgelegde criteria en adviseert de minister van onderwijs met betrekking tot de goedkeuring. De beoordeling slaat in hoofdzaak op de algemene en specifieke doelstellingen, de leerinhouden en op de aanwezigheid van een aantal elementen zoals de didactische wenken en de aanbevelingen voor de vakevaluatie. Deze elementen behoren tot de pedagogische vrijheid en zijn niet het voorwerp van de goedkeuring. De gemeenschapsinspectie neemt er kennis van maar beoordeelt ze niet.

Na de goedkeuring door de minister van onderwijs verwerft een leerplan een officieel statuut. Men kan stellen dat een goedgekeurd leerplan een contract is tussen de inrichtende macht en/of de onderwijsorganisatie en de Vlaamse Gemeenschap.

1.3 Verplichting

Alle scholen zijn verplicht een goedgekeurd leerplan te gebruiken voor elk onderwezen vak. De gemeenschapsinspectie controleert het gebruik van het leerplan en de realisatie van de basisdoelstellingen (B).

De uitbreidingsdoelstellingen (U) zijn niet verplicht.

1.4 Pedagogische vrijheid

De didactische aanpak (waaronder evaluatie) behoort tot de vrijheid van de inrichtende macht. Dit impliceert dat de school en haar leraren deze vrijheid zinvol invullen en er verantwoordelijkheid voor opnemen. De gemeenschapsinspectie gaat eventueel na hoe de school met deze vrijheid omgaat.

Graadleerplan

Het leerplan is voor de derde graad uitgeschreven. De doelstellingen zijn consecutief, thematisch of volgens de vaardigheden opgebouwd. De volgorde in de opbouw is niet bindend voor de leerkracht of de school. Voor de concrete invulling van het eerste en het tweede leerjaar van de graad ligt de bevoegdheid bij de school. De vakgroepen moeten overleggen en bepalen wat tot de invulling van het eerste en het tweede leerjaar behoort.

Ruimte voor eigen inbreng

Het volume aan leerinhouden is beperkt gehouden. De leerkracht moet niet onder tijdsdruk werken, maar heeft ruimte voor variatie in leerlingactiverende didactische werkvormen en voor vakoverschrijdend werken. Er is ruimte voor de eigen inbreng en creativiteit van de leerkracht en de school om o.a. thema's en projecten te ontwikkelen.

2 De leerlingen

2.1 Toelatingsvoorwaarden

De toelatingsvoorwaarden voor het gewoon voltijds secundair onderwijs worden opgesomd in de omzendbrief SO 64 van 25-06-1999 betreffende de organisatie van het voltijds secundair onderwijs.

2.1.1 Eerste leerjaar van de derde graad T.S.O. en K.S.O.

Kunnen als regelmatige leerlingen worden toegelaten:

- de regelmatige leerlingen die het tweede leerjaar van de tweede graad van het algemeen, het technisch of het kunstsecundair onderwijs met vrucht hebben beëindigd;
- de regelmatige leerlingen die het tweede leerjaar van de derde graad van het beroepssecundair onderwijs met vrucht hebben beëindigd;
- de houders van het getuigschrift van de tweede graad van het secundair onderwijs, uitgereikt in het algemeen, het technisch of het kunstsecundair onderwijs door de examencommissie van de Vlaamse Gemeenschap, onder de volgende voorwaarde: gunstig advies van de toelatingsklassenraad over de keuze van de studierichting;
- de regelmatige leerlingen van het buitengewoon secundair onderwijs, onder de volgende voorwaarde: gunstige beslissing van de toelatingsklassenraad.

Voor de optie topsport TSO moeten de leerlingen bovendien voor het betrokken schooljaar een topsportstatuut A of B hebben verkregen van de selectiecommissie voor de betrokken sportdiscipline overeenkomstig het topsportconvenant dat op 25 maart 1998 is gesloten tussen de onderwijs- en de sportsector. Deze toekenning houdt geen garantie in dat de topsportrichting het schooljaar nadien verder kan worden gevolgd.

2.1.2 Tweede leerjaar van de derde graad K.S.O.

Kunnen als regelmatige leerlingen worden toegelaten:

- de regelmatige leerlingen die het eerste leerjaar van de derde graad van het kunstsecundair onderwijs met vrucht hebben beëindigd in dezelfde studierichting;
- de regelmatige leerlingen die het eerste leerjaar van de derde graad van het kunstsecundair onderwijs met vrucht hebben beëindigd in een andere studierichting van hetzelfde studiegebied, onder de volgende voorwaarde: gunstig advies van de toelatingsklassenraad;
- de regelmatige leerlingen die het eerste leerjaar van de derde graad van het algemeen, technisch of kunstsecundair onderwijs met vrucht hebben beëindigd in een studierichting van een ander studiegebied, onder de volgende voorwaarden:
 - a) gunstige beslissing van de toelatingsklassenraad na kennisname van advies van de delibererende klassenraad van de studierichting die de leerlingen in het eerste leerjaar van de derde graad met vrucht heeft gevolgd;
 - b) bedoelde gunstige beslissing is gebaseerd op ernstige medische, psychische, sociale of onderwijskundige redenen.

2.2 Beginsituatie voor de optie

In principe komen de leerlingen uit de tweede graad Woordkunst-drama of uit een andere optie van de tweede graad KSO.

Deze leerlingen beheersen dus al een aantal vaardigheden eigen aan de gekozen discipline. Deze basisvaardigheden situeren zich in het domein van de waarneming, de kennis en de motoriek.

Sommige leerlingen stromen in zonder vooropleiding. In dit geval zullen zowel de school als de leerlingen inspanningen leveren om lacunes weg te werken.

Bij instroom in de derde graad mag men leerlingen verwachten die:

- bij hun instap in het KSO de gedrevenheid hebben om creatief te werken en hun creativiteit te ontwikkelen;
- bereid zijn tot een permanente reflectie over de eigen aanleg en inzichten;
- bereid zijn artistiek-technische vaardigheden te ontwikkelen;
- bij de instap beseffen dat het verwerven van de noodzakelijke inzichten en attitudes een bewuste keuze en een dagelijkse concentratie veronderstellen;
- in staat en bereid zijn in groep te werken en de eigen realisaties te vergelijken met die van anderen;
- een betrokkenheid vertonen met het studiegebeuren en van daaruit bereid zijn aanknopingspunten te zoeken in de activiteit.

2.3 Psychologisch profiel van de leerlingen¹

Leerlingen van de derde graad doen hun intrede in de late adolescentiefase (17 tot 22 jaar) ook wel de jong-volwassenheid genoemd. Na de periode van veelvuldig en overvloedig experimenteren met heel wat keuzemogelijkheden zullen deze jongeren stilaan meer gerichtere en stabielere keuzen maken en gaan zij over tot het aangaan van ('volwassen') verplichtingen met betrekking tot maatschappelijke posities, zoals bijvoorbeeld beroeps- en/of studiekeuze, en van persoonlijke relaties, zoals bijvoorbeeld een vaste relatie, een stabiele vriendenkring,

2.3.1 De cognitieve ontwikkeling

Het denken verandert drastisch tijdens de adolescentie en heeft (normaliter) tegen het einde van de adolescentie een 'volwassen' vorm bereikt. Concreet betekent dit dat het abstractievermogen, het probleemoplossend denken, alsook het construeren van logische combinaties het hoogste ontwikkelingsniveau bereiken.

Jong-volwassenen hebben een grote interesse voor datgene wat niet waarneembaar is. Inhoudelijk betekent dit dat zij in staat zijn hun mening te vormen over maatschappelijke onderwerpen, zoals wereldproblemen, milieu, oorlog, culturele verschillen,... Zij kunnen zich een voorstelling maken van een probleem zonder dat dit probleem zich in hun directe omgeving voordoet. Zij kunnen actief nadenken over efficiënte en realistische oplossingen voor mogelijke of toekomstige problemen.

Bovendien wordt het denkproces van jong-volwassenen gekenmerkt door het vermogen om probleemoplossend te denken. Concreet betekent dit dat zij in staat zijn om voor een (abstracte) probleemstelling verscheidene oplossingen te bedenken, deze mogelijkheden naar waarde en efficiëntie in te schatten en tenslotte de meest accurate oplossing te beargumenteren. Dit alles kunnen ze zonder dat het probleem of de mogelijke oplossingen zich ervoor daadwerkelijk dienen voor te doen of uitgevoerd moeten worden. Jong-volwassenen hebben het vermogen probleemstellingen inzichtelijk te benaderen en oplossingen te formuleren met de nodige bewijsvoering. Hun denkvermogen wordt dus wetenschappelijk van aard.

Verder kunnen deze jonge mensen ideeën, eigenschappen, factoren,... op een logische wijze combineren om zo tot een duidelijk allesomvattende gedachte, mening of oplossing te

¹ Met dank aan Prof. Dr. I. Ponjaert-Kristoffersen en Dra. Telidja Klai voor deze tekst.

komen. Hun gedachtegang is holistisch en logisch van aard. Jong-volwassenen benaderen problemen of vraagstellingen in hun totaliteit en proberen zo ruim mogelijk het spectrum van componenten te analyseren om tot een zo volledig mogelijke oplossing of mening te komen.

Tot slot dient vermeld dat jong-volwassenen zeer gericht met hun aandachtscapaciteit kunnen omgaan. Deze vaardigheid betreft een tweetal richtingen. Enerzijds zijn deze jongeren in staat hun aandacht over verschillende zaken tegelijkertijd te verdelen. Anderzijds kunnen ze hun aandacht zeer selectief op een bepaalde taak richten. Concreet betekent dit dat zij meerdere zaken tegelijkertijd kunnen doen (bijvoorbeeld naar twee mensen tegelijk luisteren) en dat zij hun aandacht selectief kunnen richten naar één taak zonder dat andere stimuli aandacht krijgen (bijvoorbeeld de krant lezen met de radio aan).

Met het geheel van al deze vaardigheden zijn jong-volwassenen in staat op efficiënte wijze informatie te verwerken, deze informatie te relateren aan reeds bestaande informatie om ze tenslotte op gegeneraliseerde, abstracte en wetenschappelijke wijze te gebruiken.

De vakoverschrijdende eindtermen 'leren leren' (zie bijlage 14) ondersteunen dit groeiproces. In de derde graad worden de leerinhouden complexer en de contexten ruimer. Het geleerde moet toepasbaar en transferabel zijn op een grotere variëteit van situaties. Bovendien vertoont het leerproces een groeiende graad van zelfstandigheid.

2.3.2 De morele ontwikkeling

De cognitieve veranderingen eigen aan de adolescentieperiode hebben een belangrijke invloed op de morele ontwikkeling. Wanneer jongeren het einde van de adolescentie bereiken, worden ze zich meer bewust van morele en ethische vraagstukken. Zo zijn jong-volwassenen in staat om meer genuanceerd en gedistancieerd na te denken over ethische en morele kwesties. Zij kunnen zich een oordeel vormen over wat recht en billijk is en over wat sociale rechtvaardigheid omvat.

In eerste instantie zullen jongeren zich oriënteren naar waarden die binnen een bepaalde gemeenschap gedeeld worden. Met andere woorden bij het vormen van een moreel oordeel wordt uitgegaan van de sociale orde, de maatschappelijke afspraken en de regels binnen de samenleving. Concreet betekent dit dat jongeren zich bij hun morele oordeelvorming baseren op het waarden- en normensysteem dat geldend is binnen het gezin, hun leeftijdsgroep en de cultuur waarin zij leven. Correct handelen betekent dan datgene te doen wat anderen (in de eerste plaats leeftijdgenoten, maar ook ouders, leerkrachten,...) verwachten. Conformisme evenals het ondersteunen van de sociale orde is wat als ethisch en moreel correct wordt beschouwd.

In dit laatste komt geleidelijk verandering. Het vermogen na te denken over morele vraagstukken krijgt een andere dimensie. Jong-volwassenen oriënteren zich op meer universele ethische principes, waarbij zij zich bewust zijn dat dit mogelijk een conflict met zich meebrengt tussen de ethische kant van de vraagstelling enerzijds en de juridische kant anderzijds. Jong-volwassen ontwikkelen autonome morele principes. Deze principes hebben waarde en geldigheid onafhankelijk van de maatschappelijke maatstaven en onafhankelijk van persoonlijke relaties en gebruiken binnen de leeftijdsgroep en de jeugdcultuur. Dit betekent niet dat deze jongeren zich afzetten tegen wetten en sociale regels, want veelal komen deze overeen met wat als ethisch en moreel gefundeerd wordt beschouwd. Wanneer wet en sociale regels botsen met ethische principes, zal het principe echter de bovenhand halen en zal men handelen naar het principe. Het vermogen om morele vraagstukken ruimdenkend te benaderen is zeer duidelijk zichtbaar in heel wat ethische debatten, zoals bijvoorbeeld het euthanasiedebat, het abortusdebat,...

Binnen de zoektocht naar identiteit of, met andere woorden de zoektocht naar een 'ik', dat constant blijft tussen alle afwisselingen in de persoonlijke omgeving, wordt het nadenken over morele vraagstukken zeer belangrijk. Het geeft de jongere een eigen moreel en ethisch referentiekader. De jong-volwassene heeft sterk behoefte aan dit eigen waardensysteem, in het bijzonder nu hij/zij de waarden die hem/haar door de ouders werden bijgebracht in twijfel trekt.

Verder kunnen we stellen dat de morele ontwikkeling door bepaalde omstandigheden bevorderd kan worden. Vooral een gevarieerde sociale stimulatie zou hier een belangrijke stimulans zijn. Met andere woorden jongeren zouden verschillende sociale rollen moeten kunnen vervullen. Een belangrijke voorwaarde hiertoe is dat jongeren in staat gesteld worden tot een bepaalde groep te behoren. Dit laatste geldt zowel binnen het gezin, de peergroep als de school of de werksituatie. Tevens is het belangrijk dat jongeren betrokken worden bij beslissingsprocessen. Zij kunnen daarbij algemeen aanvaarde morele conventies kritisch benaderen om zo tot de vaststelling te komen dat niet één oordeel geldend is.

Vanzelfsprekend zal in eerste instantie door de jongeren vanuit gegaan worden dat éénieder op een eigen manier over de zaken denkt. Jongeren vertrekken dus op dat ogenblik niet van aanvaarde conventies, maar laten zich vooral leiden door de gevolgen van hun gedrag. In de verdere ontwikkeling van het moreel redeneren zal de morele beoordeling opnieuw plaatsvinden vanuit centralere morele uitgangspunten. Deze zijn niet meer de conventies die de ouders, de peergroep of de school overdragen. Ze zijn geïntegreerd door de jongere zelf. Jong-volwassenen hebben hun morele waarden en normen dus aanvaard als zijnde geldig en universeel ethisch.

De vakoverschrijdende eindtermen 'opvoeden tot burgerzin' (zie bijlage 14) en een participatief schoolklimaat dragen bij tot deze ontwikkeling door elke jongere te vormen tot een democratisch denkende, voelende en handelende persoon. Dit omvat onder meer de volgende aspecten:

- *emancipatorisch: elke jongere opleiden tot zelfstandigheid en mondigheid;*
- *maatschappelijk: de betrokkenheid van elke jongere bij het sociale gebeuren bevorderen;*
- *ethisch: jongeren vormen tot openheid voor en vaardigheid in waarde-analyse en waardeverheldering.*

2.3.3 De psychosociale ontwikkeling

Naar het einde van de adolescentie toe zijn jongeren in staat duurzame relaties aan te gaan. In de eerste plaats kunnen deze relaties tot stand komen omdat jongeren begrip hebben voor de wijze waarop anderen denken en voelen en tevens aanvaarden dat dit anders kan zijn dan de wijze waarop zij zelf denken en voelen. Jong-volwassenen hebben immers inzicht in de uniciteit van elkeen en in het feit dat elkeen gekenmerkt wordt door een eigen levensgeschiedenis. Een gevolg hiervan is dat jongeren zich realiseren dat het niet altijd mogelijk is de beweegredenen en motieven van anderen te onderkennen. Bovendien zijn jong-volwassenen zich ook bewust van de relativiteit van standpunten, beweegredenen en maatstaven. Binnen vriendschappen wordt de gezamenlijkheid van standpunten gerelativeerd. De vroegere onvoorwaardelijke groepsloyaliteit vormt stilaan geen voorwaarde meer voor een duurzame relatie. Men kan stellen dat jongeren van 17-18 jaar eerder streven naar een evenwicht tussen afhankelijkheid en onafhankelijkheid binnen hun relaties, in het bijzonder binnen hun partnerrelatie. Afhankelijk geeft daarbij aan dat jongeren beseffen dat zij in hun relaties steun vinden en dat ze deze relaties nodig hebben voor hun verdere ontwikkeling. Onafhankelijkheid bestaat uit het groeiend besef dat men anderen de ruimte dient te geven en zelf ook de ruimte dient te krijgen om andere relaties te ontwikkelen.

Jongeren en hun ouders

Ook voor ouders wordt het duidelijk dat jong-volwassenen een grotere zelfstandigheid vertonen. Zij ruilen de rol van afhankelijk kind in voor de rol van een autonoom beslissende jongere. Concreet betekent dit dat jongeren zelf opvattingen vormen, beslissingen nemen en individuele keuzen maken. Dit alles betreft niet alleen dagelijkse zaken, zoals kleding, inrichting van de eigen kamer, haardracht, televisieprogramma's,...., maar ook meer fundamentele beslissingen zoals studie- en beroepskeuze, relatievorming, ontspanningsmogelijkheden,... Het gedrag van jongeren wordt dus steeds minder bepaald door gebods- en verbodsbepalingen vanuit het gezin. Veelal wordt thuis en op school steeds meer rekening gehouden met de mening van jongeren en is men geneigd deze mondigheid tegemoet te treden. Deze permissiviteit waarvan jongeren kunnen genieten, impliceert evenwel dat men verwacht dat ze zelfcontrole, verantwoordelijkheid en plichtsbesef tonen. Bij dit alles kunnen we opmerken dat jongeren op financieel vlak nog geruime tijd afhankelijk blijven van hun ouderlijk milieu. Dit heeft te maken met de langdurige scholing, het feit dat jong-volwassenen minder snel het ouderlijke huis verlaten en over het algemeen sowieso later de arbeidsmarkt betreden. Deze sociaal-economische positie van jongeren staat haaks op de sociaal-culturele zelfstandigheid die hun wordt toegekend. Deze dubbele situatie kan voor jong-volwassenen tot emotionele verwarring leiden.

Jongeren en de school

De school heeft een belangrijke invloed op jongeren, vooral in een tijdperk waar jongeren een groot deel van de tijd binnen onderwijsinstellingen doorbrengen. Het is dan ook onontbeerlijk dat onderwijsinstellingen zich aansluiten bij het maatschappelijk gebeuren, waardoor jongeren de kans krijgen verschillende sociale rollen aan te gaan en daarbinnen hun verantwoordelijkheden op te nemen. Het is dan ook belangrijk dat jong-volwassenen binnen de school de mogelijkheid krijgen, naast stimulatie op cognitief vlak, zich te vormen op sociaal en moreel vlak.

Uit onderzoek blijkt dat deze holistische benadering van de leerlingen voornamelijk beïnvloed wordt door:

- de verwachtingen die binnen de onderwijsinstelling naar de leerlingen toe worden gesteld;
- het model dat de leerkrachten op de school bieden;
- de wijze waarop feedback aan de leerlingen wordt gegeven;
- de wijze waarop met de klas als groep wordt omgegaan;
- de wijze waarop leerstof aangereikt wordt evenals de verwachting naar het gebruik van deze leerstof.

Kortom, de kwaliteit van de sfeer binnen de onderwijsinstelling, alsook de helderheid van de doelstellingen en verwachtingen naar de leerlingen toe blijken zeer belangrijke predictoren te zijn voor de cognitieve, sociale en morele ontwikkeling van jong-volwassenen.

De vakoverschrijdende eindtermen 'sociale vaardigheden' (zie bijlage 14) zien deze ontwikkeling als één leerlijn. Bij het expliciet nastreven van deze sociale vaardigheden benadert de school ze mede vanuit het kinderrechtenperspectief. Welbevinden op school is een belangrijke randvoorwaarde bij het oefenen van sociale vaardigheden.

Jongeren en hun leeftijdgenoten

Duurzame relaties komen op de voorgrond. Dit brengt met zich mee dat jong-volwassenen minder in groepsverband vertoeven, maar de voorkeur geven aan een kleinere groep van vrienden. Zij spenderen meer tijd aan intiemere activiteiten met een beperkt aantal vrienden,

met een 'beste' vriend(in) of met hun partner. Dit beperkt aantal vrienden is voor de jongere zeer bijzonder. De jong-volwassene deelt gedachten en gevoelens met deze leeftijdgenoten. Zij zijn een toeverlaat en steun. Daar waar gelijkheid in gedachten, meningen en gevoelens zeer belangrijk is tijdens de vroege en de midden-adolescentie, komt intimiteit nu op de eerste plaats. Deze intimiteit overstijgt tijdens de late adolescentie als het ware de nood aan conformiteit.

Wanneer men de activiteiten van jong-volwassenen met hun vrienden onder de loupe neemt, kan men stellen dat er geslachtsverschillen op te merken zijn. Meisjes geven aan dat ze vooral activiteiten met hun vrienden ondernemen die gericht zijn op het communicatieve, zoals bijvoorbeeld op café gaan, uit eten gaan, of gewoon gezellig thuis zitten kletsen. Jongens daarentegen geven aan dat ze voornamelijk meer actieve ontspanningsactiviteiten met hun vrienden ondernemen, die in de eerste plaats gericht zijn op beweging, zoals bijvoorbeeld sporten.

Wanneer men jongeren bevroegt over de onderwerpen waarover zij met elkaar praten, blijken deze zowel over maatschappelijke thema's te gaan, zoals bijvoorbeeld oorlog, religie,..., als over intieme onderwerpen, zoals partnerrelaties, vriendschap, seksualiteit,... Geslachtsverschillen zijn ook hier op te merken. Zowel jongens als meisjes praten over dezelfde onderwerpen, alleen bespreken meisjes meer intieme zaken in vergelijking met jongens. Jongens blijken meer een beroep te doen op anoniemere bronnen, zoals boeken, internet,... wanneer het gaat over het diepste van hun binnenste.

Jongeren en hun vrije tijd

Met betrekking tot de vrijetijdsbesteding zijn er niet echt veel veranderingen tussen de verschillende stadia binnen de adolescentie. Wel kan worden opgemerkt dat met het ouder worden de vrije tijd steeds meer buitenshuis doorgebracht wordt. De beeld- en muziekcultuur wordt zo bijvoorbeeld steeds meer buitenshuis opgezocht. Concerten, cafés, bioscoop, fuiven, discotheken... zijn dan ook favoriete ontmoetingsplaatsen voor jong-volwassenen. Maar ook de sport- en recreatiezalen blijven in de top tien van de meest bezochte plaatsen. Toch is het zo dat de deelname aan deze activiteiten niet meer in grote groep gebeurt, wel in een kleinere, hechtere vriendenkring. Die beperkte vriendenkring krijgt dus binnen de vrije tijd een uitverkoren plaats.

2.3.4 Tot slot

Hoewel het veel moeilijker is de verschillende veranderingen tijdens de late adolescentie vast te leggen in vergelijking met deze binnen de vroege en midden-adolescentie, kunnen we toch stellen dat er zich tijdens deze fase een aantal ontwikkelingen voordoet. Deze resulteren in een vervollediging van de ontwikkelingstaken die tijdens de gehele adolescentieperiode moeten worden volbracht.

Zowel op cognitief, als op moreel en op sociaal vlak bereikt men aan het einde van de adolescentie een 'volwassen niveau'. Van jongeren in het laatste stadium van de adolescentie wordt een (volwassen) verantwoordelijke, plichtsbewuste houding verwacht. Zij zijn in staat complexere denkoperaties te verrichten. Zij gaan intieme en duurzame relaties aan. Zij denken na over allerhande maatschappelijke en morele vraagstellingen. Kortom, jongeren in de late adolescentiefase komen tot een eigen zelfstandige identiteit gekenmerkt door eigen keuzen, een persoonlijke levensstijl en een eigen sociale entourage.

Hier tegenover staat het feit dat deze jongeren sociaal-economisch gezien nog niet het statuut van volwassenen bereiken. Zij blijven afhankelijk van hun gezin van herkomst, van hun onderwijsinstelling en hebben de arbeidsmarkt nog niet betreden.

Deze dualiteit, eigen aan de jong-volwassenheid, verdient de nodige aandacht. Jongeren die de late adolescentie bereikt hebben, zijn volwassenen, maar dan ook weer niet. Deze

dubbele boodschap kan voor verwarring zorgen. Aandacht en begrip voor deze emotionele verwarring is dan ook onontbeerlijk.

3 Het onderwijs

3.1 Pedagogisch project

Een pedagogisch project is een document dat de algemene doelen opsomt die een inrichtende macht in haar onderwijs wenst te realiseren. Deze doelen hebben betrekking op opvoeding en onderwijs en op de mens en de maatschappij in het algemeen. Het pedagogisch project kan aldus worden gezien als een beginselverklaring van een inrichtende macht die de essentiële kenmerken van haar identiteit bevat.

Elke inrichtende macht is bevoegd voor het uitschrijven van haar eigen project. Daardoor bestaat er in het officieel gesubsidieerd onderwijs een interne verscheidenheid. Er is echter ook een gemeenschappelijkheid terug te vinden. Daarop is het gemeenschappelijk pedagogisch project gebaseerd. Dat is de synthese van de bestaande projecten die elementen bevat die alle inrichtende machten als gemeenschappelijke noemer aanvaarden. Die synthese is uitgeschreven als een tienpuntenplan.

3.1.1 Tienpuntenplan

De Raad van Bestuur van het OVSG keurde op 25.09.96 de volgende tekst goed als "Gemeenschappelijk pedagogisch project van het officieel gesubsidieerd onderwijs - stedelijke, gemeentelijke inrichtende machten en Vlaamse Gemeenschapscommissie Brussel".

- 1. Openheid** *De school staat ten dienste van de gemeenschap en staat open voor alle leerplichtige jongeren, ongeacht hun filosofische of ideologische overtuiging, sociale of etnische afkomst, sekse of nationaliteit.*
- 2. Verscheidenheid** *De school vertrekt vanuit een positieve erkenning van de verscheidenheid en wil waarden en overtuigingen, die in de gemeenschap leven, onbevooroordeeld met elkaar confronteren. Zij ziet dit als een verrijking voor de gehele schoolbevolking.*
- 3. Democratisch** *De school is het product van de fundamenteel democratische overtuiging dat verschillende opvattingen over mens en maatschappij in de gemeenschap naast elkaar kunnen bestaan.*
- 4. Socialisatie** *De school leert jongeren leven met anderen en voedt hen op met het doel hen als volwaardige leden te laten deel hebben aan een democratische en pluralistische samenleving.*
- 5. Emancipatie** *De school kiest voor emancipatorisch onderwijs door alle leerlingen gelijke ontwikkelingskansen te bieden, overeenkomstig hun mogelijkheden. Zij wakkert zelfredzaamheid aan door leerlingen mondig en weerbaar te maken.*
- 6. Totale persoon** *De school erkent het belang van onderwijs en opvoeding. Zij streeft een harmonische persoonlijkheidsvorming na en hecht evenveel waarde aan kennisverwerving als aan attitudevorming.*
- 7. Gelijke kansen** *De school treedt compenserend op voor kansarme leerlingen door bewust te proberen de gevolgen van een ongelijke sociale positie om te buigen.*

- 8. Medemens** *De school voedt op tot respect voor de eigenheid van elk mens. Zij stelt dat de eigen vrijheid niet kan leiden tot de aantasting van de vrijheid van de medemens. Zij stelt dat een gezonde leefomgeving het onvervreemdbaar goed is van elkeen.*
- 9. Europees** *De school brengt de leerlingen de gedachte bij van het Europees burgerschap en vraagt aandacht voor het mondiale gebeuren en het multiculturele gemeenschapsleven.*
- 10. Mensenrechten** *De school draagt de beginselen uit die vervat zijn in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en van het Kind, neemt er de verdediging van op. Zij wijst vooroordelen, discriminatie en indoctrinatie van de hand.*

3.1.2 Leerplan

Vanuit het tienpuntenplan worden eigen doelstellingen geformuleerd met als bedoeling het pedagogisch project te concretiseren.

Op dezelfde basis worden aangepaste didactische wenken uitgewerkt.

3.2 Opdrachten van het gewoon voltijds secundair onderwijs²

3.2.1 Een volwaardige vorming aanbieden

De kerntaak van het onderwijs is aan elke leerling kansen bieden op een volwaardige vorming.

Daaronder verstaat men de persoonlijke, sociale, culturele en arbeidsgerichte ontwikkeling van de leerlingen. Deze vorming impliceert een brede en harmonische persoonsvorming, een vorming gericht op een actieve, kritische deelname aan het maatschappelijk leven en een voorbereiding op een verdere studieloopbaan of op een vlotte intrede in het beroepsleven.

Dit sluit nauw aan bij de visie zoals het rapport Delors³ ze verwoordt aan de hand van volgende vier aspecten van leren:

- leren om te kennen,
- leren om te doen,
- leren om samen te leven
- leren om zichzelf te kunnen zijn .

Meer recent heeft ook het Vlaams Parlement zich uitgesproken over de noodzaak van een volwaardige vorming. In een resolutie van 28 januari 1998 stelt het parlement dat blijvende aandacht moet gaan naar algemene vorming en het ontwikkelen van attitudes gericht op "leren leren".⁴

Volwaardige vorming krijgt in de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs in principe op drie manieren vorm. Iedere leerling heeft recht op een relevante basisvorming.

Basisvorming bereidt een lerende voor op kritisch-creatief functioneren in de samenleving en de uitbouw van een persoonlijk leven. Daarnaast bereidt het secundair onderwijs jongeren voor op vervolgoopleidingen. Doorstroomgerichte vorming bereidt de lerende voor op de

² In de hierna volgende teksten gebruiken we de termen 'secundair onderwijs' in de betekenis van het gewoon voltijds secundair onderwijs.

³ J. Delors, *Learning, the treasures within*. Report to UNESCO of the international Commission on Education for the Twenty-first Century, Highlights, s.l. Unesco, 1996

⁴ Vlaams Parlement, Resolutie betreffende de werkgelegenheid in Vlaanderen, - Handelingen, 651 (1996 – 1997), 30 april 1997; 850 (1997 – 1998), 28 januari 1998.

vereisten van vervolgoopleidingen binnen het onderwijs, buiten het onderwijs en van levenslang leren. Ten derde bereidt het secundair onderwijs jongeren ook voor op een vlotte intrede in het beroepsleven. De beroepsgerichte vorming bereidt een lerende voor op de vereisten gesteld aan de beginnende beroepsbeoefenaar. Naargelang van de onderwijsvormen zullen twee of meer van deze vormingscomponenten in de opleiding worden gerealiseerd.

De studierichtingen in het secundair onderwijs zijn inhoudelijk niet alleen kennisgericht maar ontwikkelen ook vaardigheden en attitudes bij de leerlingen. Ze streven een harmonische ontwikkeling van cognitieve, dynamisch-affectieve, sociale en motorische componenten van de persoonlijkheid na.

De studierichtingen streven ook een brede vorming na, rekening houdende met een evenwicht tussen de verschillende cultuurcomponenten/kennisdomeinen⁵. Elementen van diverse cultuurcomponenten kunnen als aanvulling op verschillende manieren functioneel in vakken worden opgenomen o.a. door te verwijzen naar contexten.

3.2.2 Recht doen aan verschillen: zorgbreedte

Het secundair onderwijs heeft als opdracht om jongeren een volwaardige vorming aan te bieden, rekening houdend met de verschillen tussen die jongeren. Ondanks de verschillen hebben al deze jongeren recht op gelijkwaardige toekomstperspectieven en een volwaardige integratie in de samenleving en het beroepsleven.

De verschillen tussen leerlingen kunnen zowel persoonsgebonden zijn (verschillende fysieke, psychische en intellectuele mogelijkheden, andere vaardigheden en belangstelling, jongens en meisjes), als sociologisch bepaald (culturele en etnische achtergrond, sociaal-economische herkomst, uit stedelijke en landelijke gebieden).

De Vlaamse gemeenschap heeft gekozen voor een emancipatorisch onderwijs. Hiermee wil ze hefboomen aanreiken voor de zelfontplooiing van alle leerlingen, met respect voor ieders eigenheid. Dit betekent dat emancipatorisch onderwijs leerlingen stimuleert tot een zo groot mogelijke autonomie en verantwoordelijkheidszin.

Recht doen aan verschillen gebeurt op macroniveau via een aangepast onderwijsaanbod, structureel en inhoudelijk. Het concept van de onderwijsvormen, met hun verschillende studierichtingen en hun verschillende leertrajecten moet een gelijkwaardige vorming aanbieden waarin de ontwikkelingsmogelijkheden van alle leerlingen optimaal worden benut en er voldoende brede opvangmogelijkheden gegarandeerd zijn. Mede in het licht van deze vaststelling is het pakket aan eindtermen voor de basisvorming gedifferentieerd voor de vier onderwijsvormen.

Op school- en klasniveau beschouwt de onderwijswereld zorgbreedte als een opdracht voor elke school. Dit gebeurt door leerlinggerichte begeleiding, gedifferentieerde leerwegen en gedifferentieerde doelstellingen.

5 Voor de eerste graad was hierbij sprake van de muzisch-creatieve, de exact-wetenschappelijke, de verbaal-literaire, de technisch-technologische, de menswetenschappelijke en de ethisch-religieuze component.

3.2.3 Ontwikkelen van het zelfconcept van leerlingen

Om zichzelf optimaal te ontwikkelen, moeten leerlingen beschikken over een realistisch zelfconcept. Dit wil zeggen dat ze inzicht krijgen in de eigen mogelijkheden en beperktheden, een eigen waardenkader opbouwen en de kans krijgen om hun eigen levensdoelen vorm te geven. Stimulering van een realistisch zelfconcept laat leerlingen toe om geleidelijk een toekomstperspectief te verwerven en voor zichzelf keuzes te maken waaronder een gepaste studie- en beroepskeuze. Zeker in de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs is dit een belangrijk gegeven. Een goed realistisch zelfconcept is ook onontbeerlijk voor een optimale cognitieve, dynamisch-affectieve, sociale en harmonische ontwikkeling.

Een gepaste ontwikkeling van het zelfconcept veronderstelt dat leerlingen voldoende succes ervaren, geconfronteerd worden met een breed gamma van leerervaringen en de kans krijgen om hun eigen ideeën te toetsen aan die van medeleerlingen en volwassenen.

3.2.4 Leerlingen leren kiezen

Het secundair onderwijs stelt leerlingen in staat om verantwoordelijkheid op te nemen voor beslissingen. Keuzebekwaamheid is niet enkel een vereiste voor het maken van een studie- en beroepskeuze maar ook voor de vele keuzes die dagelijks worden gemaakt.

Voorwaarden om tot keuzebekwaamheid te komen, zijn: een helder zelfconcept, een ruim en objectief zicht op de keuzemogelijkheden, inzicht in keuzeprocessen, inzicht in externe factoren die het keuzeproces kunnen beïnvloeden.

Leerlingen hebben bij hun studiekeuze recht op een gestructureerde studiekeuzebegeleiding. Dit omvat o.m. correcte en volledige informatie over de mogelijkheden, de beperktheden en de kenmerken van vervolgopleidingen. Inzake beroepskeuze hebben ze evenzeer recht op informatie over de waaier van mogelijke beroepen en mogelijkheden en beperktheden op de arbeidsmarkt.

De structuur van het onderwijs en de onderwijshoudens zoals o.m. omschreven in de vakoverschrijdende eindtermen bieden mogelijkheden om de ontwikkeling en de verfijning van het keuzeproces te bevorderen.

3.2.5 Leerlingen leren samenleven

Het secundair onderwijs in de tweede en de derde graad heeft niet alleen de taak leerlingen voor te bereiden op verdere studies of op een intrede in het beroepsleven. Het heeft ook de fundamentele taak leerlingen te leren samenleven met anderen. In de school wordt een basis gelegd om interpersoonlijke, familiale en maatschappelijke relaties op te bouwen en te onderhouden. Daarvoor volstaat het niet de anderen te leren kennen. De ontwikkeling van sociale vaardigheden is daartoe noodzakelijk.

Jongeren worden in de eigen omgeving meer en meer geconfronteerd met gevarieerde culturen. Om op een aangepaste manier in deze multiculturele samenleving te functioneren worden attitudes als een correcte omgang met anderen, respect voor elkaars cultuur, met eigen symbolen, waarden en cultuurintuïties, als essentieel gezien. Daarnaast zijn communicatieve vaardigheden zoals omgaan met conflicten en kennis van de eigen cultuur en andere culturen belangrijk. Die kennis en vaardigheden richten zich niet louter op het herkennen van en omgaan met verschillen, maar vooral op het besef van talrijke overeenkomsten.

De schoolcultuur speelt een belangrijke ondersteunende rol bij de ontwikkeling van de sociale en interculturele vaardigheden van de leerlingen door onder meer in de school- en onderwijsorganisatie te voorzien in inspraak- en participatiemogelijkheden voor leerlingen.

3.3 Visie op de derde graad

Een geprofileerde derde graad

Een polyvalente tweede graad wordt gevolgd door een scherper geprofileerde derde graad. De studierichtingen in de derde graad worden in alle onderwijsvormen om de volgende redenen duidelijker en scherper geprofileerd. Een gedifferentieerd systeem zorgt er voor dat alle leerlingen op een aangepaste manier een diploma secundair onderwijs of een studiegetuigschrift kunnen halen (minder drop-cuts) en het zorgt ook voor minder zittenblijvers. In de derde graad wordt afhankelijk van de onderwijsvorm de klemtoon gelegd op beroepskwalificaties die door het socio-economisch veld aanvaard zijn en/of op doorstroming naar het hoger onderwijs.

3.4 Specifieke klemtonen in het KSO

Het kunstsecundair onderwijs (KSO) benadert de leerlingen vanuit een artistieke invalshoek. De specifieke artistieke invulling wordt vooral in het fundamenteel gedeelte van de optie geconcretiseerd. Het vormingsproces in het KSO is fundamenteel gebaseerd op de integratie van de algemene vorming met de artistieke vorming. Het omvat volgende drie componenten:

- de algemeen vormende;
- de artistieke;
- de persoonlijkheidsvorming.

Het kunstsecundair onderwijs bereidt jongeren vooral voor op doorstroming naar het hoger onderwijs met een artistieke component.

Het kunstsecundair onderwijs streeft specifieke vaardigheden en attitudes na. Daartoe behoren onder andere de vrije, individuele expressie en het ontwikkelen van artistieke vaardigheden. Doorheen het hele proces van “handelen en tonen” - in het atelier en in de klassen muziek/woord/dans - ontwikkelt zich een attitude van gevoel voor improvisatie, zelfkritiek en speelsituaties. Die attitude drukt zich ook uit in een permanent “zichzelf-evaluerend” vraaggesprek.

Door het verwerven van een “eigen taal” (de beeldtaal, de muziketaal, de woord- en lichaamstaal) benaderen en onderzoeken de leerlingen hun expressiemogelijkheden. Door waarnemen, kennen, begrijpen en aanvoelen verwerven zij efficiënte benaderingswijzen, eigen aan het KSO.

De leerling ontwikkelt aldus zijn artistieke persoonlijkheid door het verwerven van verbeeldingsdrang, scheppingskracht, studievreugde, wetenschappelijk-methodische aanpak, kritische ingesteldheid, zin voor originaliteit, authenticiteit, fantasie en zelfwerkzaamheid.

Men mag dus van het vormingsproces in het kunstsecundair onderwijs verwachten dat het bijdraagt tot:

- het zelfstandig, kritisch en creatief denken en handelen;
- het ethisch, esthetisch en sociaal bewustzijn;
- de kennis van en de deelname aan cultuur in de ruimste zin van het woord.

4 Algemene doelstellingen voor de optie

De optie Woordkunst-drama wil bijdragen tot de algemene vorming van de leerlingen.

De algemene vorming omvat:

- een brede talenkennis als medium tot communicatie en creativiteit;
- een wiskundige en wetenschappelijke basis;
- cultuurwetenschappen, met het accent op podiumkunsten.

In essentie wil deze studierichting jongeren artistiek vormen.

Deze artistieke vorming wil vooral de persoonlijkheid vormen en de creativiteit ontwikkelen, leren waarnemen en analyseren door middel van theoretisch inzicht en dramatische, muzikale, audiovisuele en bewegingsvaardigheden.

Deze opleiding onderstelt:

- een intense artistieke vorming op alle vlakken, gestoeld op beheersing van de expressieve capaciteiten en een creatieve levenshouding;
- een technische beheersing van een adequate verbale en non-verbale taal;
- een voldoende ervaring in de technieken van podiumkunsten en inzicht in de technieken van audiovisuele kunsten;
- een voldoende theoretische kennis van het repertoire in de verschillende disciplines van de podiumkunsten, een inzicht in interdisciplinariteit;
- het verwerven van de attitude om in groepsverband te kunnen werken;
- het verwerven van podiumervaring zowel als solist als in groep;
- het verwerven van een attitude van openheid voor het hedendaagse kunstgebeuren.

Hiertoe wordt aan de volgende algemene doelstellingen gewerkt:

- de leerlingen werken aan hun persoonlijkheidsontwikkeling en attitudevorming;
- de leerlingen verwerven kritische zin, authenticiteit, discipline, zelfstandigheid en inzet om zinvol met kunst bezig te zijn;
- de leerlingen ontwikkelen een affectieve band met hun artistieke vakken;
- de leerlingen krijgen inzicht in de eigen artistieke ontwikkeling;
- de leerlingen ontdekken andere kunstvormen en integreren die in hun artistieke vakken;
- de leerlingen kunnen vanuit een intrinsieke motivatie zelfstandig werken aan een opdracht;
- de leerlingen onderkennen het belang van de algemene vakken, waar mogelijk worden ze geïntegreerd in de artistieke vakken;
- de leerlingen verwerven inzicht in de opleidings- en studiemogelijkheden na het KSO.

5 Algemene didactische wenken

De eigenheid van het KSO is merkbaar in eigen didactische werkvormen en onderwijsleersituaties. Er wordt grote indruk gelegd op het procesmatig karakter van dit onderwijs en aan gerichte training. Bovendien steunt het vormingsproces op een zeer bijzondere relatie tussen de leerling en de leraar.

Dit vormingsproces verwacht van alle betrokkenen te kunnen omgaan met onzekerheden en zelf verantwoordelijkheid in het leerproces op te nemen.

De volgende aspecten staan centraal:

5.1 Het scheppen van ruimte voor de persoonlijke ontwikkeling van de leerling als kritisch en creatief denkend individu

Het creatief vormingsproces is gebaseerd op het ontwikkelen van het creatief denken van de leerling: de leerling wordt, vanuit zijn persoonlijk beeldend, muzikaal en/of expressief ervaren, begeleid in en gestimuleerd tot individueel vormgeven. Dit vormingsproces doet voortdurend een beroep op de creatief - concipiërende intelligentie en wordt pas mogelijk wanneer aan de leerling de nodige individuele ruimte wordt gelaten. De mogelijkheid tot creatieve ontplooiing is immers rechtstreeks afhankelijk van de vrijheid tot creatief denken.

In voortdurende en directe communicatie en confrontatie met de andere leerlingen, de leerkrachten, het personeel, én in interactie met de sociale en culturele realiteit waarbinnen hij zich beweegt, wordt de leerling verder begeleid in zijn persoonlijk groeiproces.

5.2 Het scheppen van ruimte voor de sterke individuele begeleiding van de leerling in zijn creatief proces

Uiteraard bieden vooral de artistieke vakken mogelijkheden tot de individuele begeleiding van de leerling. Binnen het werkatelier, zowel binnen de beeldende kunsten als binnen de podiumkunsten, wordt de leerling sterk individueel benaderd. Tussen leerkracht en leerling ontstaat een persoonlijke, wederkerige band, op basis van gelijkgestemden. Leraar en leerling staan voor elkaar open en stellen zich vaak kwetsbaar op. Wederzijds vertrouwen en respect zijn hier de sleutelwoorden.

Maar ook de algemene vorming biedt, binnen de algemene vakken, mogelijkheden tot het ontwikkelen van deze specifieke, vaak emotionele, band tussen leraar en leerling. Enerzijds, zoeken leerkrachten, binnen hun vakdomeinen, naar raakpunten met de artistieke leefwereld van de leerling. Anderzijds, trachten zij ruimte te scheppen voor het profiel van de KSO – leerling en de persoonlijkheid van de individuele leerling. De artistieke prestaties van de leerling voegen een extra-dimensie toe aan het beeld dat de leraar algemene vakken zich vormt van de leerling. Zij resulteren niet zelden in een toenemend respect voor de leerling en vergroten het engagement naar de leerling toe.

5.3 Het ontplooiën van de zelfstandigheid, de zelfverantwoordelijkheid en de zelfdiscipline van de leerling

Het artistiek vormingsproces stopt niet bij de schoolpoort. Zowel binnen de beeldende kunsten als binnen de podiumkunsten, geeft de leerkracht in het atelier de aanzet tot de uit te voeren opdrachten. De eigenlijke uitwerking vindt dikwijls plaats buiten de school, onder de vorm van zelfstudie en zelfstandig werk.

Binnen het werkatelier worden “lijnen” uitgezet, de invulling van die “lijnen” gebeurt grotendeels thuis. De leerling wordt in grote mate zelf verantwoordelijk voor zijn vorderingsproces. Daarom is de ontplooiing van zijn zelfstandigheid en zelfdiscipline zo belangrijk.

Het werk van een KSO - leerling is, artistiek gezien, nooit klaar. Het artistiek proces maakt een wezenlijk deel uit van zijn dagelijkse leven.

5.4 Aandacht voor het socialisatieproces

De opdracht van het KSO is zodanig opgevat, dat brede marges worden uitgestippeld waarbinnen de leerling de zoektocht naar zijn persoonlijkheid kan aanvangen en waarbij de opvoeders optreden als begeleiders.

Binnen de cursussen “samenspel” in de verschillende podiumkunsten, in het raam van artistieke en andere projecten, in het kader van geïntegreerde werkperiodes, wordt het sterk individuele karakter van de opleiding getemperd door de nood aan samenwerking.

De schoolstructuur impliceert een samenlevingsvorm op basis van het principe dat leefregels een resultaat zijn van een democratisch proces. Overleg en inspraak vormen een wezenlijk bestanddeel van een schoolcultuur, in die zin, dat de ruimte die gelaten wordt voor inspraak, bepaald wordt door de mate van verantwoordelijkheidsbesef van de betrokken partners, dus ook de leerling.

Het schoolreglement biedt de leerling de nodige vrijheid tot persoonlijkheidsontwikkeling. In die zin, wordt aan de leerling de mogelijkheid geboden om, onder begeleiding, te experimenteren met normen en gedragsregels, met als doel het ontwikkelen van een eigen normen-, waarden- en gedragspatroon, dat tegelijk beantwoordt én aan de maatschappelijke verwachtingen én aan het behoud van de eigen identiteit.

5.5 Het belang van de artistieke activiteiten, zowel binnen- als buitenschools

Het werk in het atelier biedt slechts één, weliswaar het voornaamste, facet van de artistieke vorming van de leerling. Ook buiten het atelier zijn de mogelijkheden legio om de artistieke opleiding te verdiepen. Hier zijn ook heel wat aanknopingspunten te vinden voor vakoverschrijdende werking.

Geïntegreerde werkperiodes, zowel binnen- als buitenschools, bieden de leerling de mogelijkheid kennis te maken met aspecten van de artistieke vorming die buiten het traditionele leerplan vallen of kunnen aangewend worden om grotere artistieke projecten uit te werken (concerten, tentoonstellingen, opvoeringen, reportages, ...). Zij vereisen bovendien een intensieve samenwerking en stimuleren het socialisatieproces.

Extra-muros activiteiten, zoals het bezoeken van tentoonstellingen, concerten, theaterproducties en andere culturele en/of maatschappelijke manifestaties over de verschillende kunstdisciplines heen, verruimen het referentiekader van de leerling voor het ontwikkelen van de creatief-concipiërende intelligentie.

5.6 Algemene principes die het leerproces in de kunstvakken in de handen kunnen werken

- combinatie van discipline-oefeningen en opgaven die de sensibiliteit en creativiteit stimuleren;
- geen te lange oefeningen, maar met veel variatie;
- globalisatieprincipe - probleemstellend onderricht;
- technisch aspect mag niet worden verwaarloosd;
- individualisatie;
- leergesprek en “zichzelf-evaluerend” vraaggesprek;
- thematisch onderricht en projecten;
- uitgaan van de leefwereld en interessesfeer van de leerlingen;
- zelfactualisatieprincipe;
- zowel rationeel als inductief - intuïtief te werk gaan.

Bij iedere nieuwe opdracht worden de leerlingen geconfronteerd met het totaalconcept. Dit concept wordt onderzocht door onderwerp, toepassing, training, organisatie, reflectie en handeling.

6 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, didactische wenken en hulpmiddelen

Leeswijzer

Het leerplan wordt schematisch voorgesteld in 6 kolommen. Deze zijn van links naar rechts te lezen.

Kolom 1: Numerieke volgorde (Nr.)

De doelstellingen zijn numeriek geordend van begin tot einde leerplan. Deze nummering heeft geen implicaties voor de chronologie in de realisatie van de doelstellingen. Er wordt geen volgorde vooropgesteld, het betreft een graadleerplan waarbij de vakwerkgroep dient uit te maken welke doelstellingen tot de invulling van het eerste en het tweede leerjaar behoren.

Kolom 2: Leerplandoelstellingen en leerinhouden

Leerplandoelstellingen (in omrande kader)

Deze geven de eigen doelstellingen weer voor het vak. Een leerplandoelstelling kan ook een vakoverschrijdende eindterm zijn of inhouden.

Leerinhouden (in wit vak)

Dit is leerstof die bedoeld is om de bijhorende leerplandoelstellingen te realiseren.

Kolom 3: Code

Codering van de leerplandoelstellingen:

- EDV eigen doelstelling voor het vak;
- LER leren leren
- SOC sociale vaardigheden
- BUR opvoeden tot burgerzin
- GEZ gezondheidseducatie
- MIL milieueducatie
- MCV muzisch-creatieve vorming

telkens met het decretaal nummer: leerplandoelstelling die een vakoverschrijdende eindterm inhoudt.

Het gaat hier om verwijzingen naar de vakoverschrijdende eindtermen van de derde graad, de tekst is integraal in bijlage 14 opgenomen.

Kolom 4: Basis of uitbreiding

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen basis- en uitbreidingsdoelstellingen.

Basisdoelstellingen (B) vormen de criteria voor het slagen, moeten door nagenoeg alle leerlingen bereikt worden.

Uitbreidingsdoelstellingen (U) zijn bedoeld voor uitbreiding en differentiatie. Het realiseren ervan is afhankelijk van de beschikbare tijd en van de mogelijkheden binnen de leerlingengroep, ze kunnen niet verplicht worden voor alle leerlingen.

Kolom 5: Didactische wenken en hulpmiddelen

Didactische wenken zijn bedoeld als ondersteuning van de leerkracht, de vakwerkgroep en het schoolteam.

Zij kunnen:

- een leerplandoelstelling of leerinhoud verduidelijken;
 - didactische werkvormen of hulpmiddelen aangeven die leerplandoelstellingen helpen realiseren;
 - richtlijnen geven voor evaluatie;
 - verwijzen naar bibliografie, nuttige adressen;
 - verbanden leggen met andere vakken, met vakoverschrijdende eindtermen, met informatie- en communicatietechnologie, met intercultureel onderwijs, met taalbeleid.
- Zie ook overeenstemmende hoofdstukken elders in dit leerplan.

Kolom 6: Link

Deze kolom is bedoeld om het schoolteam te ondersteunen. De in kolom 5 omschreven verwijzingen worden gecodeerd weergegeven en vestigen de aandacht van de lezer op vakoverstijgende afspraken en vakoverschrijdende eindtermen.

Codering:

- ander vak, bijvoorbeeld AAR (aardrijkskunde), BIO (biologie), FRA (Frans), NED (Nederlands), ...
- vakoverschrijdende eindtermen: LER leren leren
 SOC sociale vaardigheden
 BUR opvoeden tot burgerzin
 GEZ gezondheidseducatie
 MIL milieueducatie
 MCV muzisch-creatieve vorming
- informatie- en communicatietechnologie: ICT
- intercultureel onderwijs: ICO
- taalbeleid: TA.BE

KV Audiovisuele vorming: 2u en complementair gedeelte: 1u

Als een derde lesuur complementair wordt ingericht, wordt meer tijd besteed aan het realiseren en het uitdiepen van de basisdoelstellingen. De uitbreidingsdoelstellingen worden nagestreefd.

Beginsituatie voor het vak

Dit leerplan sluit aan op wat reeds in de tweede graad verworven is. Herhalingen zijn voorzien om de mogelijke instroom van nieuwe leerlingen op te vangen.

Algemene doelstellingen

Via het kunstvak Audiovisuele vorming verdiepen de leerlingen zich in de derde graad verder in het audiovisuele medium en wordt een audiovisueel denken verder ontwikkeld.

De leerlingen kennen de technieken van het audiovisuele medium en onderschrijven de coherentie van het audiovisueel systeem.

De Audiovisuele vorming is gericht op de sensibilisering van de creativiteit bij de leerling.

Het is geenszins de bedoeling om bij Audiovisuele vorming een louter technische of louter artistieke benadering toe te passen. Vanaf het begin moeten de leerlingen aanvoelen dat beide onafscheidelijk zijn.

De interactie en/of wisselwerking tussen de technieken van het audiovisuele medium en de performance voor de camera wordt gebruikt als expressiemiddel. Vakoverschrijdend werken is een vanzelfsprekendheid om deze doelstelling te bereiken.

Naast een audiovisueel bewustzijn van de eigen lichaamsexpressie wordt de persoonlijkheidsvorming van de leerling beoogd. Attitudevorming wordt nagestreefd, zoals zin voor nauwkeurigheid, zin voor planning en organisatie, kritische zin, authenticiteit en confrontatie, zin voor samenwerking, respect voor materieel, ...

Het refereren aan de (werk)realiteit en het kunstgebeuren (vroeger en nu), het inspelen op de belangstellingswereld van de leerlingen zal een vanzelfsprekend item zijn in de wisselwerking leerkracht-leerstof-leerling.

Algemene didactische wenken

De leerkracht moet een autoriteit zijn en fungeren als een identificatiemodel, zowel op technisch, artistiek als op didactisch vlak. Men moet erin slagen een positief-affectief en creatief klimaat te scheppen, waarin bij de leerlingen langzamerhand de intentie en de drang zal groeien tot beeldend bezig zijn en het laten samengaan van creativiteit en techniek.

Algemene principes die de leeroverdracht voor het vak Audiovisuele vorming in de hand kunnen werken zijn o.a.:

- combineren van discipline-oefeningen en opgaven die de sensibilisering en creativiteit stimuleren;
- oefeningen met veel variatie;
- globaliseringsprincipe-probleemstellend onderricht;
- individualisatie;

- groepswork;
- leergesprek;
- thematisch onderricht en projecten;
- inspelen op de leefwereld en interessesfeer van de leerlingen;
- plaatsen in een ruimere context: kunsthistorisch en maatschappelijk.

Coördinatie met de artistieke vakken en met AV Nederlands, AV Frans, AV Engels, AV Duits, AV Kunstgeschiedenis is noodzakelijk. Het bijwonen van allerlei voorstellingen en tentoonstellingen en het bekijken van tv-programma's en video-opnames draagt bij tot de realisatie van de algemene doelstellingen. De leerkracht zal tevens het bioscoopbezoek stimuleren.

Het is belangrijk dat de leerlingen zo verdeeld worden dat zij op een creatieve manier met het materiaal kunnen omgaan (grootte van de groep!).

Evaluatie

Bij audiovisuele vorming is zowel de artistieke als de technische benadering erop gericht de creativiteit bij de leerling te sensibiliseren. Het evalueren is een onderdeel van het leerproces: leerlingen bij hun eigen leerproces betrekken bevordert de motivatie en draagt bij tot een audiovisueel bewustzijn van de eigen lichaamsexpressie en tot een positieve persoonlijkheidsvorming.

Het product is geen doel op zich, de nadruk ligt op een proces waarin er een wisselwerking merkbaar is tussen het technische en het artistieke. Het artistieke wordt beperkt door de technische kennis en mogelijkheden, maar juist de artistieke creativiteit onderzoekt de technische mogelijkheden en stimuleert de kennis.

Het proces wordt in groep en samen met de leerlingen zelf geobserveerd en geëvalueerd, rekening houdend met de leeftijd, het niveau van de leerlingen en de technische mogelijkheden die beschikbaar zijn.

Om zo duidelijk en zo correct mogelijk te evalueren is het noodzakelijk verschillende criteria te hanteren, zowel bij proces- als productevaluatie. Niet alle criteria komen tegelijkertijd aan bod. De leerlingen krijgen bij elke opdracht de criteria vooraf.

Afhankelijk van de opdracht kunnen de criteria wisselen. Ze situeren zich steeds binnen 3 gebieden:

- het inzicht in de audiovisuele technieken bv. aan de hand van preproductietechnieken;
- de performance o.a. lensfixatie, taal, inhoud/structurering, lichaamshouding, concentratie (volgens afspraken);
- globale stijlbeoordeling op het vlak van creativiteit en authenticiteit.

Leermiddelen

Het vak Audiovisuele vorming vereist een ruim en eigen lokaal met voldoende ruimte voor de verschillende activiteiten.

Dit is geen luxe, maar een noodzakelijkheid.

De accommodatie van het lokaal zorgt voor een sfeer die de vorming ten goede kan komen.

Minimale materiële vereisten

Lokaal:

geschikt voor bespreking, met monitor en VHS-recorder.

Opnamestudio:

verplaatsbare verlichting: ten minste 4 spots + statief + reflectiescherm

lichtkoffer

nodige lichtfilters

Videotheek

Materiaal:

in voldoende aantallen aanwezig om de doelstellingen op een pedagogisch-didactische manier te realiseren:

camera's

draagkoffers

videostatieven

batterijen en reserve

microfoons

hoofdtelefoons

microstatief

montagecel bestaande uit:

editor, player, klankmengtafel, versterkers, luidsprekers of computer

recorder

cd-speler

minidisk

monitors

alle benodigdheden om de toestellen op elkaar aan te sluiten.

KV Audiovisuele vorming: 2 u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
1 PERFORMANCE					
1	Een performance kunnen opbouwen vertrekkende vanuit de mise-en-scène en de cinematografie.	EDV LER 4	B		
	<p>Procedure bij opname. Continuïteit bij opeenvolgende shots (emotie, spanning, actie).</p> <p>Discontinue opnames. As van de actie.</p>			<p>Bv. dialoog, interview, tv-journaal, radiuitzending. Criteria vakoverschrijdend afspreken met de collega's expressie (Nederlands) of voordracht en toneel. Afhankelijk van locatie, beschikbaarheid van de acteur, klimatologische omstandigheden, groeperen van shots (werkplan). O.a. blik- en looprichtingen.</p>	TA.BE NED KV
2	De performance kunnen afstemmen op het gebruik van multicameratechnieken.	EDV LER 4	U		
2 BEWEGEND BEELD					
3	De mogelijkheden van de opnametechnieken kunnen onderscheiden en creatief aanwenden.	EDV LER 4	B		
	<p>Cinematografie:</p> <ul style="list-style-type: none"> - camerastandpunten; - compositie; - beelduitsnit; - camerabewegingen. 			<p>Foto's en films analyseren. Toepassen bij découpage van het scenario, maken van draaiboek, story-board.</p>	MCV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
4	De expressiemogelijkheden van de mise-en-scène kunnen inventariseren en creatief toepassen.	EDV LER 4	B		
	Mise-en-scène: - decor en attributen; - studio, locatie, blue-screen; - licht: soorten, eigenschappen, richting; - kostumering, make-up en grime; - acteerstijl.			De mogelijkheden van de mise-en-scène onderzoeken in voorbeelden van verschillende filmstijlen. Een rolbiografie uitschrijven, vakoverschrijdend met collega toneel.	MCV KV
5	Licht doelbewust kunnen aanwenden.	EDV LER 4	B		
	Driepuntsuitlichting. Uitlichting, belichting, verlichting. Lichtplan.			Evolutie van lichttechnieken onderzoeken aan de hand van filmfragmenten. Een bezoek brengen aan een theater: profielspot, hard en zacht licht, lichtstanden in praktijksituaties.	MCV
6	De expressiemogelijkheden van geluid kunnen inventariseren en creatief toepassen.	EDV LER 4	B		
	Geluid: - stem; - muziek; - effecten; - ambiance.			De betekenis van het aanwenden van geluid vergelijken in voorbeelden van verschillende filmstijlen, bij dans- en theatervoorstellingen.	MCV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
7	Mogelijkheden van de geluidsopnametechniek kunnen onderscheiden en creatief aanwenden.	EDV LER 4	B		
	Presonorisatie. Synchrone opnames: - directe geluidsmethode; - getuigenklankmethode. Postsynchronisatie: - dubbing; - voice-over; - bruitage; - lipynchronisatie (ADR); - mixage en montage. Microfoons: soorten, toepassing.			Bv. animatiefilm, videoclip, muziekmontage. Toepassing in opnamefase. Toepassing in montagefase. Bv. bij interviews, dialogen, ...	MCV
8	Verbanden kunnen leggen tussen de fasen van het productieproces.	EDV LER 5	B		
	Preproductie: - idee/concept; - research; - scenario; - synopsis. Productie: - découpage; - draaiboek, story-board; - draaiplan; - grondplan. Postproductie: - montage (analoog, digitaal); - geluidsafwerking.			Scenariotechnieken vakoverschrijdend met collega AV Nederlands Verschillende vormen van montage analyseren, wetten van de filmgrammatica onderzoeken in voorbeelden. Eventueel eigen werkstukjes laten monteren (off-line, on-line).	NED MCV ICT
9	Het productieproces gefaseerd kunnen uitwerken.	EDV LER 5	B		
				Toepassen in eigen werk. Groepsopdracht: de leerlingen zijn afwisselend acteur, regisseur, geluidsmonteur, lichttechnicus, ...	SOC

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
10	Kunnen werken in teamverband.	EDV SOC 6 SOC 8 SOC 10	B		
	Opnamefase cast en crew: afspraken, taakverdeling, verantwoordelijkheden.				
3	MEDIACULTUUR EN FILMANALYSE				
11	Zelfstandig een audiovisueel stuk kunnen analyseren aan de hand van criteria.	EDV LER 4	B		
	<p>Narratieve analyse:</p> <ul style="list-style-type: none"> - story, plot; - bron; - verhaalstructuur. <p>Stilistische analyse:</p> <ul style="list-style-type: none"> - cinematografie; - mise-en-scène: setting, licht, kostumering, grime, expressie, beweging ; - geluid; - montage. <p>Ideologische analyse:</p> <ul style="list-style-type: none"> - diepere betekenis. 			<p>Analyse van actuele films met behulp van vragenlijst: steeds dezelfde vragen hanteren, criteria met de leerlingen samen opstellen. Bioscoopbezoek stimuleren.</p> <p>Benadrukken aan de hand van extreme voorbeelden, kritisch denken ontwikkelen.</p>	<p>TA.BE MCV</p> <p>LER</p>
12	De coherentie van het audiovisueel systeem kunnen duiden aan de hand van de studie van filmstijlen.	EDV LER 5 MCV 1	U		
				Bv. Italiaans neo-realisme, nouvelle vague, le film noir, stomme film, Duits expressionisme, ...	KUN ICO

KV Algemene muziekleer/AV Muzikale opvoeding: 1u
KV Creatief musiceren/AV Muzikale opvoeding: 0,5u
KV Koorzang/AV Muzikale opvoeding: 1u
KV Zang/AV Muzikale opvoeding: 0,5u

Beginsituatie voor het vak

Het leerplan sluit aan op wat reeds in de tweede graad verworven is: de leerlingen kennen de leerstof en kunnen ze toepassen.

Leerlingen die nieuw instromen in de derde graad moeten dit als een noodzaak ervaren.

Voor Koorzang en Zang is een voldoende ontwikkeld gehoor en stemapparaat vereist.

Doorverwijzing als gevolg van problemen op dit vlak moet strikt worden opgevolgd.

Voor Creatief musiceren is motorische handigheid en gevoel voor melodische structuur vereist.

Algemene doelstellingen

Algemene muziekleer

De leerlingen zijn op het einde van de derde graad in staat alle aspecten van een muziekstuk te herkennen, te noteren en uit te voeren. Noten in diverse ritmes en toonaarden worden met de juiste voordracht op een vlotte manier gelezen en gezongen.

Algemene muziekleer draagt bij tot de vorming van de persoonlijkheid van de leerling, cf. attitudevorming: concentratie, zin voor samenwerking, kritische zin, brede belangstelling voor de kunsten, i.c. de muziek.

Creatief musiceren

Op het einde van de derde graad kunnen de leerlingen creatief omgaan met een opgelegd gegeven, zowel muzikaal als buitenmuzikaal.

Creatief musiceren draagt bij tot de vorming van de persoonlijkheid van de leerling, cf. attitudevorming: zin voor creativiteit, zin voor samenwerking, zelfstandig werken, zin voor concentratie, zin voor authenticiteit ...

Koorzang

De leerlingen kunnen op een verantwoorde manier een meerstemmig muziekstuk uitvoeren. De leerlingen worden gesensibiliseerd voor een individuele, doch belangrijke inbreng in het geheel, teneinde een homogeen gediversifieerd resultaat te bereiken.

Koorzang draagt bij tot de persoonlijkheidsvorming van de leerling, cf. attitudevorming: zelfdiscipline, zin voor samenwerking, zin voor concentratie ...

Zang

Op het einde van de derde graad heeft de leerling de ademhaling, houding en stemplaatsing tijdens het zingen geïntegreerd.

Zang draagt bij tot de persoonlijkheidsvorming van de leerling, cf. attitudevorming: bewustwording van eigen persoon en leefwijze, zin voor concentratie, zich kunnen ontspannen, zich durven uiten, zelfdiscipline, het ontwikkelen van een brede belangstelling ...

Algemene didactische wenken

Coördinatie tussen de vakken (of vakonderdelen) is noodzakelijk. Dit geldt voor alle vakken eigen aan de studierichting.

Voor Algemene muzikaleer wordt uitgegaan van authentiek materiaal en het internationaal concertrepertoire. Algemene muzikaleer is ondersteunend voor Creatief musiceren, Koorzang en Zang.

Voor Creatief musiceren en Zang is het wenselijk te werken met kleine groepen.

Evaluatie

De vorderingen van de leerlingen bij het toepassen van de geziene leerstof worden permanent geëvalueerd.

Theoretisch verworven kennis wordt schriftelijk geëvalueerd.

Algemeen wordt aandacht besteed aan attitudevorming (cf. algemene doelstellingen) bv. zin voor samenwerking: functioneren in groepsproducties.

Leermiddelen en accommodatie

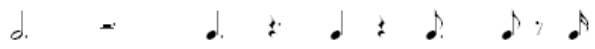

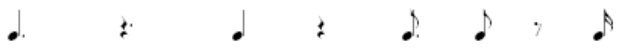
Minimale materiële vereisten:

- een eigen, akoestisch lokaal met goede verlichting en verluchting;
- stoelen in functie van een correcte houding;
- bord met notenbalken;
- een overheadprojector;
- begeleidingsinstrument: een gestemde piano, een elektronische piano of keyboard;
- een metronoom;
- muziekstaanders;
- Orff-instrumenten: staafspellen en klein slagwerk (woodblock, tamboerijn, handtrom, castagnetten, bongo's,...);
- een degelijke geluidsinstallatie: versterker (voldoende vermogen) en 2 luidsprekers, bandopnemer of cassettedeck, cd-speler.

KV Algemene muziekleer/AV Muzikale opvoeding: 1u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
13	Door actieve waarneming specifieke componenten van de muziektaal kunnen herkennen.	EDV LER 4	B		
	Componenten: conceptie, functie, vorm, structuur, genre, melodie, ritme, stemvoering, samenklank, tonaliteit, harmonie, instrumentatie, timbre, sonoriteit, woord-toon-verhouding, dynamiek, agogiek, karakter, notatie.			De leerlingen worden niet overladen met historische gegevens, namen, encyclopedische details, strekkingen, e.d. Waar mogelijk het actief musiceren (zang, instrumentaal spel) als aanknopingspunt nemen en tevens als toepassingsdomein beschouwen.	
14	Belangrijkste stijlstromingen binnen de Westerse muziekcultuur kunnen herkennen.	EDV LER 4 MCV 1	U		
	Stijlstromingen naar keuze. Waar mogelijk associatie van de muziektaal met de beeldtaal van een bepaalde stijlrichting.			Dit moet behandeld worden in samenspraak met de leerkracht AV Kunstgeschiedenis, waar mogelijk samenwerken met de leerkracht KV Hedendaagse dans.	KUN
15	Een partituur kunnen volgen en lezen.	EDV LER 4	B		
	Notennamen. Letterbenaming. Wijzigingstekens. Sol- en fasleutel. Notenwaarden. Rusttekens. Maatcijfers. Tekens en begrippen die betrekking hebben op tempo, dynamiek, articulatie, frasering, vorm, voordracht, octaaflijging en instrumentatie. Voortekening: tot 4 kruisen en 4 mollen.			De theoretische begrippen vloeien steeds voort uit het actief musiceren.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
16	Maatsoorten kunnen herkennen.	EDV LER 4	B		
	2/4, 3/4, 4/4 2/2, 3/8 6/8, 9/8, 12/8 5/8, 7/8			Het maatcijfer bepalen. Maatstrepen plaatsen. Maatsoorten herkennen aan de hand van zeer duidelijke en eenvoudige luistervoorbeelden, beperkt tot 2/4, 3/4, 6/8.	
17	Maatsoorten kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Noten lezen in volgende maatsoorten: 2/4, 3/4, 4/4 6/8				
18	Maatsoorten kunnen toepassen.	EDV LER 5	U		
	Noten lezen in volgende maatsoorten: 2/2, 3/8				

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
20	Ritmische patronen kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	<p>Allerlei eenvoudige combinaties in 2/4, 3/4 en 4/4 met volgende notenwaarden en rusttekens:</p> <p>Eenvoudige ritmische figuren in 2/4, 3/4 en 4/4</p> <p>Allerlei eenvoudige combinaties in 6/8 met volgende notenwaarden en rusttekens:</p> 			<p>Invul- en verbeterdictee.</p> <p>Zeer eenvoudig ritmisch dictee in 2/4, 3/4 en 6/8.</p>	
21	Ritmische patronen kunnen toepassen.	EDV LER 5	U		
	<p>Allerlei eenvoudige combinaties in 2/2 met volgende notenwaarden en rusttekens:</p> <p>Allerlei eenvoudige combinaties in 3/8 met volgende notenwaarden en rusttekens:</p> 				

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
22	Melodische patronen kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	<p>Grote en kleine tertstoonladders visueel herkennen en schrijven tot en met 4 kruisen en 4 mollen.</p> <p>Verschil horen tussen majeur en mineur.</p> <p>Grote, kleine en reine intervallen in tonaal verband auditief en visueel herkennen.</p> <p>Auditief en visueel herkennen van</p> <ul style="list-style-type: none"> - herhaalde tonen - toonladderfiguren - melodie opgebouwd met akkoordnoten - chromatische wendingen <p>Visueel herkennen van een zeer duidelijke en eenvoudige modulatie.</p> <p>Toontrapfuncties benoemen en aanduiden in partituren: tonica, boventonica, mediant, onderdominant, dominant, bovendominant, ondertonica, leidnoot.</p> <p>Begrippen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - motief - thema - muzikale volzin <p>Structuur van een muzikale volzin auditief en visueel herkennen en aanduiden:</p> <ul style="list-style-type: none"> - voor- en nazin - vraag en antwoord 			<p>Toonaarden bepalen in partituren.</p> <p>Verbanden aangeven tussen de aanverwante toonaarden, eventueel gebruik makend van de kwintencirkel.</p> <p>Werken met duidelijke luistervoorbeelden.</p> <p>Werken met duidelijke luistervoorbeelden.</p> <p>Motieven, thema's en muzikale volzinnen aanduiden in partituren via beluistering en eenvoudige analyse.</p>	
23	Melodische patronen kunnen toepassen.	EDV LER 5	U		
	<p>Andere toonsystemen zoals:</p> <ul style="list-style-type: none"> - modi - hele toonstoonladder 			<p>Beperken tot korte en eenvoudige theoretische uitleg en beluisteren van duidelijke voorbeelden.</p>	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
24	Harmonische patronen kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Grote en kleine drieklanken in grondligging schrijven, herkennen op een partituur en plaatsen op de belangrijkste toontrapfuncties: tonica, onderdominant, dominant, (I - IV - V) Omkering van grote en kleine drieklanken herkennen op een partituur en plaatsen op de belangrijkste toontrapfuncties: tonica, onderdominant, dominant (I - IV - V) Visueel en auditief herkennen van éénstemmige en meerstemmige muziek. Verschil horen tussen consonant en dissonant.			Werken met duidelijke luistervoorbeelden. Werken met duidelijke contrasterende luistervoorbeelden.	
25	Harmonische patronen kunnen herkennen.	EDV LER 4	U		
	Vierklanken herkennen vanuit akkoordsymbolen.				
26	Harmonische patronen kunnen toepassen.	EDV LER 5	U		
	De volmaakte cadens aanduiden en benoemen op een partituur.			De plaatsen van een cadens terugvinden aan de hand van de delen van de muzikale volzin.	
27	Een eenvoudige transpositie kunnen noteren.	EDV LER 4	B		
	Basisprincipes van geschreven transpositie.			Hoger en lager schrijven van een melodie met aanpassing van toonaarden, zonder gebruik te maken van transponerende instrumenten.	
28	Weten hoe de verschillende instrumenten van een symfonisch orkest gerangschikt staan in een directiepartituur.	EDV	U		
				Structuur aan bord brengen. De verschillende instrumenten per instrumentengroep rangschikken.	

KV Creatief musiceren/AV Muzikale opvoeding: 0,5u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
29	Een eenvoudig spelstuk kunnen uitvoeren.	EDV LER 5	B		
	Vanuit de partituur.			Moeilijkheidsgraad opbouwen, aansluitend bij de tweede graad.	LER
30	Zelf eenvoudige composities kunnen maken.	EDV LER 6	B		
	Gedeeltelijk vanuit de partituur. Improvisatie vanuit een opgegeven ritme, vorm, melodie, samenklank of harmonie.			Een antwoord improviseren op een eenvoudige vraag. Zeer eenvoudig beginnen met zeer korte fragmenten en progressief opbouwen.	
31	Ritmische en melodische canons kunnen uitvoeren.	EDV LER 5	B		
	Ritmische canons uitschrijven en reproduceren. Een muzikale dialoog uitwerken.			Dit werd reeds in de 2 ^{de} graad geoefend. De moeilijkheidsgraad progressief opbouwen bv. driestemmig of met moeilijkere ritmes.	LER
32	Ritmische en melodische begeleidingstechnieken kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Ritmische begeleidingen uitschrijven en uitvoeren. Melodische begeleidingen uitvoeren.			Zeer eenvoudig en met duidelijke richtlijnen van de leerkracht.	
33	Diverse begeleidingstechnieken kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Drieklanken plaatsen bij melodieën.			Beperken tot I V I; I IV I; I IV V I.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
34	Ritmische en melodische motieven en zinnen kunnen uitvoeren.	EDV LER 5	B		
	Melodische motieven en zinnen uitvoeren vanuit een opgegeven akkoordenschema.			O.a. blues, rock and roll als toepassingen op de akkoordenschema's.	MCV
35	Op een experimentele manier met muziek kunnen omgaan.	EDV LER 6	B		
	Niet-traditioneel stemgebruik. Experimenteren met samenklanken. Functioneel als background bij proza, poëzie, tekeningen.				
36	Vormen kunnen toepassen.	EDV LER 6	B		
	Liedvorm Rondovorm Variatievorm Canon			Eén-, twee-, driedelig. Symmetrisch rondo: A - B - A - C - A - B - A. Kettingrondo: A - B - A - C - A - D - A Eenvoudige en duidelijke voorbeelden gebruiken.	
37	Vormen kunnen toepassen.	EDV LER 6	U		
	Sonatevorm Fuga			Duidelijke voorbeelden gebruiken met uitleg bij de vorm: expositie - doorwerking - re-expositie. Duidelijke voorbeelden gebruiken en beperken tot de expositie en de voornaamste schematische inzetten.	

KV Koorzang/AV Muzikale opvoeding: 1u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
38	Kunnen reageren op de impulsen die uitgaan van de dirigent en de medezangers.	EDV LER 4 SOC 6	B		
	Auditief reactievermogen bij detoneren. Visueel reactievermogen: bij tempoverlies en tempowijziging.				
39	Subtiel kunnen omspringen met dynamische verschillen.	EDV LER 4	B		
	Gehoorontwikkeling in functie van de samenklank. Expressie.				
40	Twee- tot vierstemmige canons kunnen uitvoeren.	EDV LER 5	B		
	Gehoorontwikkeling in functie van het harmonisch gevoel. Metrum behouden. Tekstuitspraak en articulatie.			Dynamische contrasten inlassen.	
41	Eenvoudige en moeilijkere meerstemmige stukken kunnen uitvoeren, met of zonder begeleiding.	EDV LER 5	B		
	Gehoorontwikkeling in functie van het harmonisch samenklanken, het opvangen van het detoneren. Metrum behouden. Tekstuitspraak en articulatie. Spreekkoor.				

KV Zang/AV Muzikale opvoeding: 0,5u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
42	De gecombineerde borst-buikademhaling verder toepassen en integreren.	EDV LER 5 LER 6	B		
	Gecombineerde borst- buikademhaling In een zittende en staande houding.			De leerlingen ervaren de voordelen van deze ademhaling: - beheersbaar; - meer uithoudingsvermogen; - meer kracht voor de stem; - steun; - bevordering van een optimale houding.	GEZ
43	De stemplaatsing kunnen toepassen en integreren.	EDV LER 5 LER 6	B		
	Stemplaatsing: projectie, resonantie.			Vertrekken vanuit een voor de leerling gunstige vocaal; werken naar de gelijkmaking van de vocalen.	
44	De verschillende articulatiemogelijkheden kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Legato, staccato, portato, glissando.			Aandacht besteden aan de vocalen en hun verbinding met de consonanten. Afhankelijk van de gekozen muziekstukken kan een aanzet tot messa di voce worden gegeven.	MCV
45	Liedteksten kunnen memoriseren.	EDV LER 5	B		
				Memoriseren van teksten in coördinatie met KV Toneel.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
46	Een lied kunnen interpreteren, ook in een vreemde taal.	EDV LER 6	B		
	Liederen kunnen interpreteren.				ENG FRA DUI
47	Zelfstandig kunnen werken en zich kunnen inzingen op een veilige manier.	EDV LER 6	B		
	Zangtechnische fouten ontdekken en verbeteren.			De leerkracht spoort de leerling aan om zelf steeds meer de fouten en gebreken in zijn stemgebruik te horen, te voelen en te verwoorden.	LER
48	Zelfstandig een nieuwe partituur stemtechnisch kunnen beoordelen.	EDV LER 6	U		

KV Hedendaagse dans: 2u

Beginsituatie voor het vak

De doelgroep is steeds heterogeen. Sommige leerlingen hebben de tweede graad Woordkunst-drama geheel of gedeeltelijk doorlopen, anderen komen nieuw in deze studierichting in de derde graad.

Algemene doelstellingen

Het kunstvak Hedendaagse dans draagt bij tot de vorming van de persoonlijkheid van de leerling, cf. attitudevorming:

- zelfvertrouwen, concentratievermogen, kritische zin, doorzettingsvermogen, zin voor authenticiteit en creativiteit, zin voor hygiëne, zelfdiscipline.
- zin voor samenwerking gecombineerd met een streven naar individualisatie, brede belangstelling voor cultuur en de kunsten.

Binnen het vak Hedendaagse dans wordt er gewerkt aan het ontdekken, ontwikkelen en uitbreiden van de eigen dansvaardigheden. Bepalend voor de kwaliteit van de dans is het individueel expressieve. Daarnaast wordt er veel aandacht besteed aan de dansfysieke vorming en vormgeving.

Voorop staat het zoeken naar en werken aan een persoonlijke, expressieve en communicatieve danstaal.

De leerlingen maken kennis met de vormgevende aspecten binnen dans:

- tijd;
- ruimte;
- kracht;
- energie.

Er wordt gewerkt rond verschillende bewegingstypen, bewegingskwaliteiten en bewegingssensaties.

De leerlingen ontwikkelen en trainen hun:

- lichaamsbewustzijn;
- lichaamsgeheugen;
- lichaamscoördinatie;
- de verschillende dansfysieke aspecten;
- de bewegingscreativiteit door te werken aan de bewegingsverbeelding;
- inzicht in samen dansen;
- improvisatievermogen;
- inzicht in dansfysieke vormgeving.

In de derde graad wordt de techniek van de hedendaagse dans meer uitgediept en zal de leerling tot een persoonlijke verwerking van de aangeboden dansmaterie komen.

Bij het beëindigen van deze graad hebben de leerlingen een techniek opgebouwd zodat ze zich bewust en gecontroleerd kunnen bewegen in functie van theater en danstheater.

Ze hebben hun expressiviteit en innerlijke beleving verhoogd en hun individuele persoonlijkheid ontwikkeld.

Algemene didactische wenken

De aangeboden leerstof moet worden gebruikt om het lichaam op een degelijke manier op te warmen.

Door middel van verschillende combinaties komt men tot een dansmoment en kunnen de leerlingen zelfstandig werken.

Waar mogelijk wordt samengewerkt met de leerkrachten Kunstgeschiedenis, Toneel, ..., Creatief musiceren, Zang, Koorzang, ...

Evaluatie

Volgende elementen komen in aanmerking voor evaluatie, **zowel bij solo, als in groep en bij partnerwerk:**

- technische vaardigheden:
 - concentratie: spanningsboog maken en vasthouden, aandacht vragen en vasthouden (naar publiek toe);
 - reproductievermogen (lichaamsgeheugen);
 - lichaamsbewustzijn;
 - toepassing danstechnieken;
 - ontwikkeling van fysieke basiseigenschappen: uithouding, lenigheid, kracht, coördinatie, ...
- artistieke vaardigheden:
 - expressiviteit bv. communicatie, overdracht naar publiek;
 - creativiteit: bewegingsverbeelding, eigenheid, inventiviteit.
- attitudes:
 - inzet, houding, motivatie, inbreng, doorzettingsvermogen, flexibiliteit.
- cultuureducatie:
 - persoonlijke verwerking en uitwerking van een logboek en portfolio;
 - kennis van de hedendaagse danswereld en deze in verband brengen met andere kunstuitingen.

Hierbij wordt rekening gehouden met de lichaamsbouw en de eigen mogelijkheden van elke leerling.

Zelfevaluatie wordt opgebouwd en gestimuleerd door het inbouwen van toonmomenten in de les, gerichte kijkopdrachten en reflectiemomenten.

Leermiddelen

Minimale materiële vereisten:

- voldoende ruimte: ongeveer 80 m² met een goede akoestiek;
- zwevende vloer zonder tapijt, ideaal is een zwevende parketvloer;
- (vaste) spiegels aan de muren in de breedte;
- degelijke verwarming (niet luidruchtig);
- de nodige ventilatie;
- kleedkamers voor het gemengd publiek, met douches;
- afsluitbare kast met muziekinstallatie: tape, cd, aansluiting voor mini-disc, ...; opgehangen luidsprekers.

Basisuitrusting voor de leerling:

- rekbaar en aansluitende kledij;
- eventueel kniebeschermers.

KV Hedendaagse dans: 2u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
1	BASISTECHNIEKEN VAN DE KLASSIEKE EN DE MODERNE DANS				
49	Bepaalde basisposities en bewegingspatronen kunnen uitvoeren.	EDV LER 5	B		
	Alle oefeningen van de vorige graad worden herhaald, uitgediept en geperfectioneerd.			Bv.: snellere uitvoering, andere ritmes, zonder steun van de barres, langere combinaties, meervoudige draaivormen, ... Eventueel verwijzen naar dansstijlen van hedendaagse choreografen. Aantonen dat sommigen zoals De Keersmaeker, Alain Platel (Ballet C. de la B.) klassieke danselementen (bv. Vaganova, Martha Graham, Limon, ...) in hun choreografieën verwerken.	MCV ICO
50	Diverse basisbewegingspatronen in de ruimte kunnen uitvoeren.	EDV LER 5	B		
				Zie leerplan 2 ^{de} graad.	
51	Diverse basissprongen kunnen uitvoeren.	EDV LER 5	B		
				Zie leerplan 2 ^{de} graad.	
52	Sprongcombinaties kunnen uitvoeren.	EDV LER 5	B		
				Zie leerplan 2 ^{de} graad.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
2	INITIATIE TOT DE HEDENDAAGSE DANS			Deze oefeningen zijn basiselementen van hedendaagse dansstijlen. Er kan verwezen worden naar het werk van hedendaagse choreografen. Indien mogelijk werken met videomateriaal of dansvoorstellingen bijwonen.	MCV
53	De juiste basishouding kunnen opbouwen en vasthouden.	EDV LER 4	B		
	Juiste basishouding (placement).			Aarden, het juist boven elkaar plaatsen van de verschillende lichaamsdelen.	
54	Zich bewust zijn van de eigen lichaamshouding en bewegingen.	EDV LER 4	B		
	Drops, swings, rotaties, contracties en release.			De leerlingen leren omgaan met mogelijkheden en beperkingen van het eigen lichaam door exploratie, toonmomenten, reproductie, ...	
55	Verschillende bewegingskwaliteiten kunnen integreren.	EDV LER 5	B		
	Ruimte. Tijd: slow-motion, traag/snel, tempowisselingen, ritme, timing. Kracht en energie: dynamiek, vanuit het centrum en perifeer, werken met impulsen, staccato, legato, hoekig, rond.			Ruimtegebruik ontwikkelen in partnerwerk, in groep, in choreografieën en in verschillende ruimtes. De leerlingen komen tot het zelfstandig (re)produceren van een bewegingszin.	
56	Zich zelfstandig kunnen opwarmen.	EDV LER 6	B		
	Verschillende dynamische vormen van opwarming.				
57	Vertrouwd zijn met de grond als partner.	EDV LER 5	B		
	Grondoefeningen: roltechnieken, valtechnieken, plaatsing gewicht, steunen/leunen, gewicht geven en nemen, afglijden, sprongen.			Partnerwerk.	SOC

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
58	Creatief kunnen omgaan met de oefenstof.	EDV LER 6	B		
	Elementen uit de oefenstof. Nieuwe bewegingen.			In gesloten en open opdrachten.	
59	Rek-, stretch-, en krachtoefeningen kunnen uitvoeren.	EDV LER 5	B		
	Rek- en stretchoefeningen. Krachtoefeningen: rug- en buikspieren, beenspieren, armspieren.				L.O.
60	Voldoende anatomische kennis bezitten om het lichaam op de juiste manier te gebruiken.	EDV LER 4	B		
	Spieren, gewrichten, botten, massa-gewicht. Zwaartekracht. Connecties in het lichaam. Start van een beweging, bewegingsbaan, einde van de beweging.			Body-Mind centering methode volgens Bonny Bainbridge, Laban. Trainingsprincipes herkennen en toepassen bij het gebruiken van lichaamsdelen.	BIO
61	Lichaamsdelen afzonderlijk kunnen bewegen.	EDV LER 5	B		
	Isolatietechnieken.				
62	Lichaamsdelen samen kunnen bewegen.	EDV LER 5	B		
	Coördinatietechnieken.				
63	De vormgevende aspecten binnen dans kunnen integreren.	EDV LER 6	B		
	Ruimte, tijd, kracht, energie.			Cf. Labanmethode. Toepassen in toonmomenten, presentaties en voorstellingen.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
64	In staat zijn met enkele elementen zelf een danscombinatie te maken.	EDV LER 5	B		
	Exploratie. Improvisatie. Compositie.			Vertrekken vanuit beeldende, muzikale of theatrale elementen. Niet alleen in de les, maar ook thuis voorbereiden.	MCV
65	Bewegingsverbeelding kunnen aanspreken.	EDV LER 5	B		
				Vertrekken vanuit een beeld, een idee, een tekst, muziek of vanuit het innerlijke.	
66	Danscombinaties kunnen memoriseren en reproduceren.	EDV LER 5	B		
	Combinaties of choreografieën.				
67	(Ook eigen) Danscombinaties of choreografieën expressief en technisch juist kunnen uitvoeren.	EDV LER 5	B		
68	Dansgevoel hebben.	EDV MCV 2	B		
	Muzikaliteit, expressie. Connectie tussen het innerlijke en de beweging en omgekeerd.			Werken met muziek en zonder muziek.	
69	Dansuitvoerende kwaliteiten bezitten.	EDV MCV 2	B		
	Uitstraling, expressie, bewegingsarticulatie, alertheid, spanning houden.			Werken met toonmomenten, presentaties en voorstellingen.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
70	De artistiek-motorische vaardigheden verder ontwikkelen met het oog op theater en danstheater.	EDV LER 6 MCV 3	B		
	Stappen in het ontstaansproces van een productie.			Vanuit verschillende uitgangspunten vertrekken (beeld, idee, tekst, muziek, thema). Via opdrachten deelname aan producties, workshops, ... Portfolio aanleggen: foto's, video-opnames, collages, kritieken, verslagen, ...	
3	INFORMATIE				
71	Belangrijke figuren uit de hedendaagse danswereld en hun werk kunnen situeren.	EDV LER 3	B		
	Belangrijke figuren uit de hedendaagse danswereld.			Max. 6 lessen per schooljaar. Documentatie laten verzamelen, hoofdzaken laten aanduiden in coördinatie met AV Kunstgeschiedenis. Video-opnamen bekijken met werk van Graham, De Keersmaeker, Bausch, Vandekeybus om kennis te maken met hedendaagse dans op de scène (hoe toneel en dans gecombineerd worden).	TA.BE KUN MCV
72	Aspecten van buitenschoolse informatie over cultuur en kunst kunnen integreren.	EDV LER 5	B		
	Zelfstandig werk: - opzoekwerk; - verslag.			Over de actualiteit van het hedendaagse dansgebeuren in Vlaanderen en daarbuiten. Over dansvoorstellingen.	MCV
73	Een brede belangstelling tonen voor actuele vormen van theater en danstheater.	EDV MCV 1	B		
	Analyse van voorstellingen: herkennen van verschillende bewegingsstijlen, opbouw, muziekkeuze, ruimtegebruik, thema, ... Verwoorden van kritiek: eigen mening toetsen aan die van anderen.			Verslagen maken, tentoonstellingen en voorstellingen bezoeken. Eigen indrukken vergelijken met recensies. Logboek of reflectieschrift aanleggen en zo een eigen kijk krijgen op de kunst- en cultuurwereld in de breedste zin van het woord.	ICO

KV Toneel: 3u
en complementair gedeelte: 1 of 2u
Als extra lesuren in het complementair gedeelte worden ingericht, wordt meer tijd besteed aan het realiseren en het uitdiepen van de basisdoelstellingen. De uitbreidingsdoelstellingen worden nagestreefd.

Beginsituatie voor het vak

De kennis en de vaardigheden van de tweede graad zijn voldoende geïntegreerd. Instromers worden door de school ondersteund om zich zo snel mogelijk de kennis en vaardigheden van de tweede graad eigen te maken.

Algemene doelstellingen

Een brede belangstelling ontwikkelen voor diverse kunst- en theatervormen.

De creativiteit ontwikkelen door vorm te geven aan:

- improvisaties;
- bestaande toneelliteratuur;
- andere bestaande literatuur.

Met verworven vaardigheden een auditieve en visuele wereld kunnen scheppen en deze wereld kwalitatief toonbaar kunnen maken voor een eventueel publiek.

Kunnen functioneren in een proces dat leidt naar de uitvoering van een artistiek project.

De ervaring gehad hebben om als acteur (actrice) in een geregisseerde productie te staan die getoond wordt aan een algemeen publiek.

Enkele toneelfragmenten van verschillende auteurs en genres “uitgeprobeerd” hebben.

De mogelijkheid gekregen hebben zelf teksten te schrijven of teksten van improvisatie te verwerken.

Algemene didactische wenken

Coördinatie met de artistieke vakken en met AV Nederlands, Frans, Engels, Duits en Kunstgeschiedenis is noodzakelijk.

Het bijwonen van allerlei voorstellingen en tentoonstellingen en het bekijken van tv-programma's en video-opnames draagt bij tot de realisatie van de algemene doelstellingen. De leerkracht zal tevens het lezen van literatuur stimuleren.

Het is belangrijk dat de leerkracht:

- de persoonlijkheid van de leerling respecteert;
- een veilige sfeer creëert waarin de leerlingen met vallen en opstaan dingen kunnen uitproberen;
- ruimte laat om zelf te ontdekken zonder begeleiding uit het oog te verliezen.

Evaluatie

Aanbevolen wordt:

- na een oefening te evalueren in groep, toonmomenten in te lassen met feedback;
- een individuele evaluatiefiche bij te houden;
- bij proefwerken zowel groepswork als individueel werk te beoordelen.

Bij de beoordeling kan rekening gehouden worden met de volgende criteria:

- fantasie/verbeelding;
- samenspel;
- inbreng;
- theatraal inzicht;
- lichaamsbewustzijn;
- gebruik van de ruimte;
- taalgebruik;
- verbale en non-verbale expressie ;
- stem- en spreektechniek;
- presentatie;
- ontwikkeling;
- attitudes: inzet, motivatie, concentratie.

Leermiddelen

Minimale materiële vereisten:

- eigen lokaal met speelruimte en goede akoestiek;
- basisattributen;
- mogelijkheden tot verduisteren;
- muziek- en video-installatie;
- bibliotheek met poëzie, toneelliteratuur, vakliteratuur en tijdschriften.

Aan te bevelen:

- video-opnameapparatuur aanwezig in de school.

KV Toneel: 3u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud			Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
74	Zich authentiek verbaal en niet-verbaal kunnen uiten.	EDV LER 4 SOC 4	B		
	Observatie omgeving, situaties, personen (bagage opbouwen). Oefeningen op gewoon gedrag, normale bewegingen en natuurlijke zegging. Vertrouwen op eerste impulsen. Eigen ervaring, verbeelding en observatie omzetten in authentiek spel. Observatieoefeningen, luisteroefeningen, oefeningen op contactvaardigheid.			Ruimte geven in de ontwikkeling van het zelfontdekken. Wanneer er gezondigd wordt tegenover authentiek spel: middelen aangeven, maar nooit iets voordoen.	LER
75	Een alerte houding ontwikkelen ten opzichte van de omgeving (tegenspeler, ruimte, objecten, ...).	EDV LER 4	B		
	Ruimtelijk bewustzijn. Lichaamsbewustzijn. Status ten opzichte van ruimte, objecten en tegenspelers. Transactie van status ten opzichte van ruimte, objecten en tegenspelers.				
76	Creativiteit, inventiviteit en initiatief integreren in improvisatie.	EDV LER 6 SOC 4	B		
	Spelinitiatief nemen. Accepteren, incasseren, reageren. Doel van een scène bepalen. Opgeslagen spelinformatie daadwerkelijk gebruiken. Analyseren van de improvisatie. Verhalen verzinnen. Vertellingen, discussies.			De leerlingen erop wijzen dat ze niet 'origineel' of 'slim' hoeven te zijn. Zich niet druk maken over de inhoud. Hen van de verantwoordelijkheid voor hun verbeelding ontheffen. Improvisatie moet gewoonte worden.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
77	Creativiteit, inventiviteit en initiatief kunnen aanwenden bij het werken met bestaande toneelliteratuur.	EDV LER 5 MCV 3	B		
	Werken met monologen, dialogen en integrale teksten. Via improvisatie terugkeren naar oorspronkelijke tekst van een auteur. Opbouw van een rol en vermogen tot transformatie. Teksten, verhalen en hun personages analyseren en vormgeven.			Leerlingen niet te veel richten: - autonoom laten werken; - zichzelf laten oriënteren; - laten bouwen aan eigen strategieën. Verzamelen van materiaal (foto's, kleuren, voorwerpen, situaties, genres, ...) op adequate manier verwerken.	LER
78	Theatervormen en auteurs kunnen situeren.	EDV LER 4	U		
	Theatermakers en auteurs uit verschillende stromingen, teksten in historische en socio-culturele context plaatsen.			Tekstkeuze in samenwerking met collega's artistieke en algemene vakken. Aansluiten bij theaterbezoek, tv en video.	NED FRA ENG DUI KUN MCV
79	De aangeleerde vaardigheden spontaan kunnen toepassen.	EDV LER 6	B		
	Toepassing op improvisatie. Toepassing op bestaande toneelliteratuur. Verdere ontwikkeling observatie- en contactvaardigheid. Procedures doorbreken (cliché tegenwerken).			Ruimte creëren voor eigen inbreng van de leerling: - zelf ontdekken; - persoonlijkheidsontwikkeling; - stimulering initiatief. Voortdurend feedback geven.	LER
80	Doelgericht zelfstandig kunnen werken, individueel en in groep.	EDV LER 6 SOC 6	B		
	Verantwoordelijkheid t.o.v. tegenspeler en spelsituaties. Kleine projecten met improvisatie- en/of tekstmateriaal. Een theaterproductie brengen voor een algemeen publiek.			Vakoverschrijdend werken.	MCV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud			Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
81	Vaardigheden, geleerd in andere artistieke vakken kunnen integreren.	EDV LER 6	B		
82	Collegialiteit ontwikkelen , verantwoordelijkheid opnemen ten aanzien van het hele productieproces.	EDV SOC 6 SOC 8 SOC 10	B		
				Bv. verantwoordelijkheid ook t.a.v. rekwisieten, stiptheid, afspraken nakomen, zich betrokken voelen, noodzaak van reproductie, van lichtrepetities, ...	LER
83	Brede belangstelling ontwikkelen voor diverse kunstvormen en zich zelfstandig kunnen richten in het aanbod.	EDV MCV 1	B		
	Bijwonen van try-outs, toneel- en dansvoorstellingen, concerten, film, tentoonstellingen, enz. Verslagen en besprekingen van voorstellingen.			In samenwerking met collega's, leerlingen op de hoogte brengen van de diversiteit van kunstvormen.	ICO TA.BE
84	Voorstellingen kritisch kunnen evalueren.	EDV LER 5	B		
85	Informatie zelfstandig kunnen verzamelen en verwerken.	EDV LER 3 LER 4	B		
	Zelfstandig werk.			Bibliotheekbezoek, zoeken op het internet, ... eventueel in het kader van de geïntegreerde proef. Contacten leggen met auteurs, eventueel interviews. Nederlands Theaterinstituut, Vlaams Theaterinstituut leren kennen.	ICT LER TA.BE ICO

KV Voordracht en welsprekendheid/AV Expressie(Nederlands): 2u

Beginsituatie voor het vak

Kennis en praktijk van het Algemeen Nederlands is voldoende.
Er is geen specifieke voorkennis vereist.

Algemene doelstellingen

In staat zijn het algemeen Nederlands te gebruiken.

Het verband ontdekken tussen het gesproken woord en de lichaamstaal met het oog op de expressiviteit.

Zich bewust worden van het belang van spontaniteit.

Durven spreken en bewegen in het openbaar.

Creativiteit en de daarbij verworven vaardigheden daadwerkelijk leren gebruiken en toepassen in improvisaties en op tekstmateriaal.

Affiniteit ontwikkelen met literaire teksten.

Inzicht verwerven in het analyseren van teksten.

In staat zijn voldoende lange teksten te memoriseren.

Een brede belangstelling ontwikkelen voor diverse theatervormen.

Een presentatie voor publiek kunnen brengen.

Attitudevorming:

het vak AV Expressie (Nederlands)/KV Voordracht en welsprekendheid draagt bij tot de vorming van de persoonlijkheid van de leerlingen. Het ontwikkelt bij de leerlingen kritische zin, zelfvertrouwen, authenticiteit, inlevingsvermogen en zin voor het esthetische.

Algemene didactische wenken

Coördinatie met de artistieke vakken en met AV Nederlands, Frans, Engels, Duits is noodzakelijk.

Het bijwonen van allerlei voorstellingen en tentoonstellingen en het bekijken van tv-programma's en video-opnames draagt bij tot de realisatie van de algemene doelstellingen. De leerkracht zal tevens het lezen van literatuur stimuleren.

Het is belangrijk dat de leerkracht:

- de persoonlijkheid van de leerling respecteert;
- een veilige sfeer creëert waarin de leerlingen met vallen en opstaan dingen kunnen uitproberen;
- ruimte laat om zelf te ontdekken zonder begeleiding uit het oog te verliezen.

Evaluatie

Aanbevolen wordt:

- na een oefening te evalueren in groep, toonmomenten in te lassen met feedback;
- een individuele evaluatiefiche bij te houden;
- bij proefwerken zowel groepswork als individueel werk te beoordelen.

Bij de beoordeling kan rekening gehouden worden met de volgende criteria:

- fantasie/verbeelding;
- samenspel;
- taalgebruik;
- verbale en non-verbale expressie ;
- stem- en spreektechniek;
- attitudes: inzet, motivatie, concentratie.

Leermiddelen en accommodatie

Minimale materiële vereisten:

- eigen lokaal met speelruimte en goede akoestiek;
- basisattributen;
- mogelijkheden tot verduisteren;
- muziek- en video-installatie;
- bibliotheek met poëzie, toneelliteratuur, vakliteratuur en tijdschriften.

Aan te bevelen:

- video-opnameapparatuur aanwezig in de school.

KV Voordracht en welsprekendheid/AV Expressie (Nederlands): 2u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
86	De werking van de verschillende ademhalingstechnieken kunnen uitleggen en ervaren.	EDV LER 4	B		
	Ademhalingstechnieken. Stemvorming.			Geen geïsoleerde lessen maar wel lesmomenten, liefst bij aanvang van de les als "opwarming". Bedoeling is dat tijdens een les alle vaardigheden geïntegreerd aan bod komen. Het is zeer belangrijk dat de leerlingen de juiste ademhalingstechnieken en stemzetting geïntegreerd hebben.	LER
87	Het begrip communicatie kunnen omschrijven.	EDV LER 4	B		
	Communicatie: begrip en soorten - verbaal; - paraverbaal; - non-verbaal.			In coördinatie met de leerkracht Nederlands: zie Nederlands eindterm 28: in het taalgebruik verschijnselen herkennen en benoemen (non-verbale elementen, gevoelswaarde). Inoefenen in concrete situaties.	NED
88	Het begrip taal kunnen omschrijven.	EDV LER 4	B		
	Begrippen: taal, stijl - taalregisters; - geschreven ↔ gesproken taal.			Zie ook Nederlands eindterm 28: in het taalgebruik verschijnselen herkennen en benoemen (register, sociaal bepaalde varianten, regionale varianten, vaktalen). Woordenschat uitbreiden bv. spreekwoorden: Zie Nederlands eindterm 29: strategieën hanteren om aan onbekende woorden betekenis toe te kennen (context, eigen voorkennis, principes van woordvorming, woordenboek).	NED TA.BE
89	Verschillende taal/communicatiesituaties kunnen onderscheiden.	EDV LER 4	B		
	Taal/communicatiesituaties: - argumentatie; - discussie; - interview; - presentatie; - referaat, toespraak; - redevoering; - sollicitatie, auditie.			Geluids- en video-opnames gebruiken als middel tot zelfevaluatie in samenwerking met de leerkracht KV Audiovisuele vorming. Schrijfp opdrachten bv.: een presentatietekst, een stelling verdedigen, een toespraak, een redevoering: Zie Nederlands eindterm 20: tekstsoorten schrijven op beoordelend niveau voor een onbekend publiek.	LER MCV NED

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
90	Zich kunnen handhaven binnen verschillende gespreksituaties.	EDV LER 5 SOC 4 SOC 5	B		
				Assertiviteitstraining. Zie ook Nederlands eindterm 10: planning, uitvoering van en reflectie over spreektaken: gespreksconventies hanteren, argumenten herkennen en aanbrengen, adequaat reageren op de inbreng van gesprekspartner(s).	SOC NED
91	Kunnen omgaan met hedendaagse verbale communicatiemiddelen.	EDV LER 5	B		
				Bv. microfoon, megafoon, telefoon, ...	
92	Zich op een eerlijke manier verbaal en non-verbaal kunnen uiten.	EDV LER 4 SOC 4	B		
	Parafaseren van teksten: verschillende tekstsoorten met klemtoon op literatuur. Zeggen van teksten in verschillende registers. Improviseren rond teksten.			Het is belangrijk dat de leerling duidelijk beseft wat hij verwoordt. Zie ook Nederlands eindterm 10: planning, uitvoering van en reflectie over spreektaken: taalgebruik aanpassen, non-verbaal gedrag inschatten en inzetten.	TA.BE NED
93	Improvisatietechnieken kunnen toepassen op teksten.	EDV LER 6	B		
	Improvisatietechnieken.			Het gebruik van dialect moet mogelijk zijn.	
94	Een zo correct mogelijk taalgebruik benaderen en durven spreken.	EDV SOC 4	B		
	Spreek- en verteloefeningen. Alertheid, overtuigingskracht bij discussies. Mededeling: verschillende mogelijkheden. Spreken in grote ruimten. Contact met publiek.			Erop letten dat leerlingen hun spontane intenties behouden en niet artificieel praten. Geduld hebben met uitspraak, na de oefening op fouten wijzen, uitspraakoefeningen inlassen waar nodig. Zie ook Nederlands eindterm* 11: bereid zijn binnen de gepaste communicatiesituaties te spreken, Algemeen Nederlands te spreken, een kritische houding aan te nemen tegenover het eigen spreek- en gespreksgedrag.	TA.BE NED

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
95	Opgelegde en zelfgekozen teksten kunnen analyseren en verwoorden.	EDV LER 3 LER 4	B		
	Tekstanalyse aan de hand van vragen, wie, wat, waar, waarom, inhoud, gevoelens. Achtergrondinformatie verzamelen over de auteur, periode, werk.			Overleg met leerkracht Nederlands is noodzakelijk. Nodige naslagwerken zijn in de school aanwezig, de leerkracht begeleidt bij de keuze van teksten. Zie ook Nederlands 'Lezen' eindterm 14 en 15 en 'Literatuur' eindterm 23, 24, 25.	NED LER
96	Een gedicht, prozastuk, monoloog , redevoering kunnen memoriseren.	EDV LER 5	B		
	Memoriseren van teksten.			Het is de bedoeling dat er teksten uit verschillende periodes en van verschillende schrijvers worden behandeld: - uit het hoofd leren van een geanalyseerde tekst in de klas en thuis; - ondervragen van elkaars teksten in de klas; - inoefenen van gememoriseerde teksten in combinatie met beweging, alleen of in groep.	MCV LER SOC
97	Een tekst op een natuurlijke manier kunnen zeggen.	EDV LER 6 SOC 4	B		
	Zichtlezing. Zegging: - neutraliteit nastreven; - onnatuurlijke toontjes en klemtonen wegwerken; - inleven in alledaagse situaties; - gebruik van AN in emotionele situaties. Beweging: parasietbewegingen vermijden.			De toeschouwer moet duidelijk begrijpen waarover de tekst gaat, de tekst moet volledig tot zijn recht komen. Oefenen op normaal gedrag en beweging.	
98	Naar elkaar kunnen luisteren.	EDV LER 6 SOC 5	B		
	Luistertechnieken: luisteren en doorvragen.			Hierbij worden ook oplossingsstrategieën en sociale vaardigheden geoefend. Zie ook Nederlands eindterm* 6: luisterbereidheid.	LER SOC NED

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
99	Constructief kunnen omgaan met kritiek.	EDV LER 6 SOC 2	B		
	Kritiek geven en aanvaarden: - ik-boodschappen formuleren; - afspraken maken om problemen op te lossen.			Oefeningen: hoe formuleer je kritiek, hoe hanteer je kritiek. Zie ook Nederlands eindterm 9: - gevoelens in een gepast register uitdrukken en persoonlijke ervaringen presenteren; - standpunten/meningen of oplossingen voor problemen uiteenzetten en motiveren.	SOC NED
100	Zelfstandig teksten kunnen kiezen uit het Nederlandstalige repertoire en uit de wereldliteratuur.	EDV LER 3 MCV 1	B		
	Verschillende tekstsoorten, auteurs en stromingen.			In overleg met de leerkrachten AV Nederlands en KV Toneel. Zie ook Nederlands eindterm 24 'Literatuur': tekstkeuze toelichten, over leeservaring spreken en ze toelichten in een leesdossier. Leerlingen wisselen teksten uit, worden gestimuleerd onderling over teksten en auteurs te praten.	NED MCV
101	Kunnen werken in groepsverband.	EDV LER 6 SOC 6	B		
	Functioneren in groepsopdrachten.			Collegialiteit en verantwoordelijkheid dragen ten aanzien van een project zijn attitudes die worden nagestreefd.	SOC
102	Een groepswerk kunnen tonen bestaande uit een compilatie van teksten.	EDV LER 6 SOC 8	B		
				Werken rond een thema, auteur, feest, een kort project, ...: o.a. passende muziek zoeken, functionele decorelementen, overgangen tussen de teksten, ...	LER MCV TA.BE

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
103	Individueel een programma kunnen brengen van ongeveer 10 minuten.	EDV MCV 3	B		
				Leerkracht begeleidt, in overleg met collega's in voorbereiding op de geïntegreerde proef.	LER
104	Een brede belangstelling voor diverse kunstvormen ontwikkelen.	EDV MCV 1	B		
	Bijwonen van try-outs, toneelvoorstellingen, concerten, tentoonstellingen, dansvoorstellingen, film, literatuur, ... Verslagen en besprekingen van voorstellingen.			In samenwerking met collega's, de leerlingen op de hoogte houden van het culturele aanbod. Documentatiemap laten aanleggen.	LER TA,BE ICO

Complementair gedeelte

AV Plastische opvoeding

2u

AV Plastische opvoeding kan in het complementair gedeelte van deze studierichting worden ingericht voor 2 lessen per week.

Zie hierna volgende doelstellingen, leerinhouden en didactische wenken.

KV Audiovisuele vorming

1u

KV Toneel

1 of 2u

Complementaire lessen voor deze kunstvakken worden aangewend om:

- meer toepassingen te maken bij het realiseren van de basisdoelstellingen;
- de uitbreidingsdoelstellingen na te streven.

Complementair gedeelte AV Plastische opvoeding: 2u

Beginsituatie voor het vak

In coördinatie met de andere vakken levert de plastische opvoeding met haar eigen, specifieke middelen een positieve bijdrage tot het geheel der expressievormen (dans, muziek, ...) steunend op kennis en ervaringen opgedaan in de eerste en de tweede graad.

Algemene doelstellingen

De doelstellingen van de tweede graad verder uitdiepen waarbij vooral aandacht besteed wordt aan:

- de werkelijkheid, mensen, dingen, situaties waarnemen en in beeld brengen;
- het samenstellen, groeperen en ordenen tot een evenwichtig geheel van structuren binnen een begrenzend vlak enerzijds, van sculpturale vorm-elementen in de ruimte anderzijds;
- de beeldvorming verruimen door de grafische, plastische en ruimtelijke middelen te onderzoeken en aan te wenden;
- het sensibiliseren en bewust inzicht krijgen in de brede waaier van tekenwijzen, van tekenmaterialen en hun expressiemogelijkheden;
- leren "samen denken" en "samen werken" waarbij de identiteit en de kritische zin van de enkeling in de groep verder worden ontplooid;
- het ontdekken van de plastische vormgeving als een uitdrukkingmiddel met verschillende dimensies, enerzijds geëigend voor de vrijmaking en ontplooiing van de eigen persoonlijkheid en anderzijds geschikt om te communiceren over overtuigingen, opinies en ideeën.

Algemene didactische wenken

De leraar krijgt als taak de inventiviteit en creativiteit die in de leerlingen sluimeren op te wekken en te ontwikkelen.

De leerlingen leren het esthetische aspect van de dingen zowel intuïtief als beredenerend aanvoelen.

Kunstbeschouwing wordt occasioneel behandeld:

- aanvulling op een bezoek aan een tentoonstelling, of aan ateliers;
- in combinatie met de actualiteit;
- in coördinatie met andere vakken.

Evaluatie

Evaluatie betekent een waardebeoordeling, een waardeoordeel. Hierbij gaan we na in hoeverre de doelstellingen bereikt worden.

Evaluatie maakt deel uit van het leerproces in het vak plastische opvoeding en wordt in een breed perspectief bekeken. Hier wordt niet alleen aandacht wordt besteed aan het resultaat zelf (product), de nadruk wordt gelegd op de manier waarop dit resultaat bekomen wordt (proces).

Het bereikte eindproduct moet immers geëvalueerd worden vanuit diverse optieken: de verschillende beeldculturen, maar ook de leeftijd van de leerling en het niveau van zijn plastische ontwikkeling beïnvloeden de evaluatie.

Het spreekt vanzelf dat men samen met de leerlingen mogelijke tekorten en hun oorzaken opspoorde. Het van elkaar leren, het analyseren van de passende oplossingsmethoden e.d. zijn belangrijke componenten. Even relevant is het analyserend beoordelen van gedragingen en prestaties van de leerlingen.

Leerlingen maximaal betrekken bij hun eigen leerproces vergroot hun motivering, geeft hen inzicht in wat er geëvalueerd zal worden en is een eerste aanzet tot zelfevaluatie.

De evaluatie van de vorderingen die leerlingen maken is een ingewikkelde onderneming. Voor de observatie en evaluatie heeft men immers weinig objectieve technieken voorhanden. Om de evaluatie zo objectief mogelijk te maken is het noodzakelijk een aantal criteria te hanteren, zowel bij proces- als bij productevaluatie. Niet alle criteria zullen tegelijkertijd aan bod komen. Ze zullen ook wisselen afhankelijk van de opgave. De leerlingen moeten bij elke opgave de criteria vooraf kennen.

Remediëring

Remediëring is mogelijk door o.a.:

- het geven van goede raad;
- het nemen van initiatieven: doelgerichte instructie, nieuwe oefeningen en bijkomende begeleiding.

Leermiddelen en accommodatie

Minimale materiële vereisten

Het vak Plastische opvoeding vereist een ruim en eigen lokaal.

Het is geen luxe, maar een noodzakelijkheid. De accommodatie van het lokaal zorgt voor een sfeer die het vak ten goede kan komen.

Atelieruitrusting:

- twee ruime en op juiste hoogte geplaatste spoelbakken met stromend water;
- een bord en bordmateriaal (passer, lat e.d.);
- een magneetbord en voldoende magneetjes;
- prikboarden;
- een goede verlichting en enkele verplaatsbare (klem)spots;
- verstelbare, individuele tafels (80 cm x 100 cm) met een krasvrije, afwasbare bekleding;

- een grote werktafel of schragen met een afneembaar werkblad;
- zinken snijplaten of snijmatten en stalen latten;
- een afzonderlijke hoek voor driedimensionaal werk, o.a. klei, gips ... met boetseertafels, boetseerschijven, spatels en beitels, zinken en plastieken bakken ...;
- een wipzaag;
- een figuurzaag;
- verschillende lijmsoorten;
- verschillende verfsoorten;
- een snijmachine;
- snijmessen;
- bergingsmogelijkheden:
 - . kasten met schuifladen (min. 70 cm x 100 cm);
 - . droogrekken;
 - . kasten voor gereedschappen, werkstukken, didactisch materiaal en audiovisuele middelen;
- audiovisuele middelen: projectietoestel + scherm, overheadprojector, videocamera en videorecorder, episcoop, radiocassetterecorder; uiteraard moet het lokaal gemakkelijk en volledig verduisterd kunnen worden.
- ruimte voor een kunstbibliotheek, chromotheek, ...

Naast deze accommodatie is het nodig de volgende uitrusting specifiek voor de grimelessen te voorzien:

- schminkproducten zoals: waterschmink, vetschmink, penselen, cake make-up, eye-liner, palet oogschaduw, rouges, sponsjes, slijper, potloden, lippenstiften, valse wimpers, lijmen, vloeibare rubbermelk, wolcrêpe, fixeerpoeider, ... ;
- pruiken, kledij van verschillende stijlen, etnische culturen;
- hoeden, restjes stof,

AV Plastische opvoeding: 2u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
105	Het zien, de kritische waarneming en het juist weergeven ontwikkelen en kunnen toepassen.	EDV LER 4	B		
	Objectieve en subjectieve interpretatie van vormen in de natuur. Weergave van licht en schaduw.			Voorbeelden uit de kunstgeschiedenis bespreken. Toepassen bij grime.	KUN
106	Kleurgevoel ontwikkelen en kunnen toepassen.	EDV LER 4	B		
	Kleurcontrasten. Gevoelswaarde van een kleur.			Gevoelswaarde ontleden in bv. reclame, decors, ...	
107	Een evenwichtige compositie kunnen herkennen en zelf samenstellen: tweedimensionaal en ruimtelijk.	EDV LER 5	B		
	Evenwicht. Ritme. Contrast. Associatie.			Ontwerpen van o.a. affiches, grime en decor.	
108	Uit milieu en fantasie nieuwe beeldelementen kunnen creëren, vormgeven, componeren en functioneel toepassen.	EDV LER 6	B		
	Combineren van vindvoorwerpen en beschikbare materialen.			Verzameling aanleggen van vindvoorwerpen. Reeds verworven technieken toepassen in bv. assemblage. Voorbeelden bij kunstenaars en ontwerpers bespreken. Toepassingen: o.a. in kostuums, kapsels en decors.	MCV
109	Verworven technieken op ruimer vlak kunnen toepassen.	EDV LER 6	B		
	Componeren van beeldelementen.			Bv.: affiches, uitnodigingskaarten, ...	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
110	Verschillen kunnen aangeven in kleurwaarde, helderheid en contrasten.	EDV LER 5	B		
	Toepassingen op de kleurstudie.				
111	Verschillende technieken en materialen kunnen verwerken.	EDV LER 5	B		
	Tekens- en schildertechnieken.			Toepassingen: potlood, kleurpotloden, pastel, verschillende verfsoorten, ...	
112	Kunnen werken met het aspect ruimte.	EDV LER 5	B		
	Ruimtelijk werken: - een compositie maken; - sfeerschepping in functie van toneeldecor.			Voorontwerp in perspectief. Toepassingen: met klei, gips, piepschuim, hout, stof, karton, ...	
113	Een eenvoudig decor kunnen opbouwen.	EDV LER 6	B		
114	Met de verworven grimetechnieken eigen creaties kunnen maken.	EDV LER 6	B		
	Grimetechnieken.			Reeds gekende technieken verder verfijnen. Bestuderen van grime in theater- en dans (bij verschillende nationaliteiten).	MCV ICO

7 Het gebruik van informatie- en communicatietechnologie (ICT)

7.1 Instructie, differentiatie en remediëring met behulp van ICT

ICT kan het lesgeven ondersteunen. ICT biedt immers de mogelijkheid om bepaalde leerinhouden op verschillende manieren voor te stellen en aan te brengen via tekst, geluid, stilstaand en bewegend beeld.

Bepaalde programma's verhogen het inzicht d.m.v. visualisatie, simulatie, door schema's op te bouwen, iets wat zonder computer maar in beperkte mate mogelijk is.

Sommige softwareprogramma's zijn interactief zodat een meer geïndividualiseerd leerproces kan worden doorlopen. De leerling kan dan op eigen tempo werken en eventueel een eigen parcours kiezen. Een aantal programma's oefenen vaardigheden en oplossingsstrategieën of zijn geschikt om individueel of in groep te differentiëren en te remediëren.

Via tests kan worden nagegaan in hoeverre kennis en vaardigheden verworven zijn. Dit heeft zeker voordelen als het programma een goede feedback aan de leerling geeft en toelaat op verschillende niveaus te werken.

7.2 Informatie verwerven en verwerken met ICT

Bij dit belangrijke deelaspect van 'leren leren' kan ICT een uitgelezen rol spelen. Er bestaan heel wat cd-roms die allerlei informatie interactief aanbieden. De informatie wordt hier op een andere manier aangeboden dan met een 'lineaire' informatiebron. Via de talrijke 'links' bouwt de leerling een individueel parcours op en komt zo tot zijn eigen 'hypertekst'. Er zijn dus andere 'leesstrategieën' nodig dan bij een lineaire tekst. Om leerlingen hierbij te ondersteunen zijn gerichte zoekopdrachten en verwerkingstaken noodzakelijk (informatie ordenen, schema's aanvullen, informatie vergelijken, verbanden leggen, woordbetekenissen afleiden, ...).

Ook het internet is een onuitputtelijke bron van informatie. Om zich een weg te banen door het grote aanbod is een kritische ingesteldheid noodzakelijk. Deze houding moet aangeleerd worden. Als leerlingen binnen of buiten de klas informatie op het web zoeken, moeten ze over een aantal beoordelingscriteria voor 'tekstmateriaal' beschikken. Hiervoor kunnen ze met de instructiefiche in bijlage werken.

Sommige opdrachten kunnen de leerlingen van 'huiswerksites' plukken. Opgaven zullen met deze nieuwe realiteit moeten rekening houden, willen ze zinvol blijven: bronvermelding eisen, meer vergelijkende opdrachten, meer persoonlijke en kritische verwerking.

Aan groepsopdrachten en -eindproducten kunnen kwalitatief hogere eisen worden gesteld qua vormgeving en presentatie. Aan bepaalde opdrachten kan een mondelinge presentatie gekoppeld worden: 'powerpoint' kan hier ondersteunend werken. Samenwerken met de leerkracht (toegepaste) informatica behoort tot de mogelijkheden.

7.3 Communiceren met ICT

Een belangrijke meerwaarde voor 'leren leren' is dat ICT de mogelijkheid geeft aan jongeren om met elkaar te communiceren over de leerstof via e-mail of elektronische briefwisseling. E-mail laat samenwerken van leerlingen toe. Deze samenwerking kan gebeuren binnen een klas of school, maar ook met leerlingen van andere scholen in binnen- en buitenland. Een gezamenlijk interscolair project opzetten behoort tot de mogelijkheden.

Communicatie tussen leerkracht en leerling(en) is ook mogelijk: de leerkracht kan cursusmateriaal elektronisch beschikbaar stellen, voorbeelden van toets- en examenvragen, jaarplanning, ... Leerlingen kunnen verslagen, huistaken e.d. elektronisch naar de leerkracht sturen.

8 Het Gelijke Onderwijskansenbeleid

"Het Gelijke Onderwijskansenbeleid (GOK) voor het gewoon secundair onderwijs wil de leer- en ontwikkelingskansen van kansarme leerlingen bevorderen, uitsluiting, segregatie en discriminatie vermijden en bijdragen tot meer sociale cohesie." (SO/2002/2 van 28/06/2002)

Om aan de doelstellingen van dit decreet te werken krijgen scholen met voldoende doelgroepleerlingen extra-uren leraar om een onderwijspraktijk uit te bouwen die rekening houdt met de taalachtergrond en de diversiteit van iedere leerling.

Het decreet bepaalt dat de uitbouw van een gelijkekansenbeleid in de tweede en derde graad betrekking heeft op minstens één van de volgende vijf thema's: preventie en remediëring van studie- en gedragsproblemen, taalvaardigheidsonderwijs, intercultureel onderwijs, oriëntering bij instroom en uitstroom, leerlingen- en ouderparticipatie, of minstens één van volgende clusters: studie- en gedragsproblemen remediëren, de taalvaardigheid bij leerlingen bevorderen, een optimale studiekeuze waarborgen en het realiseren van een efficiënte studiekeuze-, stage- en schoolloopbaanbegeleiding.

Om deze thema's en/of clusters te realiseren onderneemt de school acties vanuit een analyse van haar beginsituatie. Voor elk van de thema's en/of clusters volgt hierna de visie die deze acties ondersteunt. Het biedt de mogelijkheid om samen met het team een doordacht beleid uit te werken dat alle leerlingen ten goede komt.

8.1 Preventie en remediëring van studie- en gedragsproblemen

Werken aan preventie en remediëring begint met het zich vormen van een zo scherp mogelijk beeld van elke leerling. Wil men studie- of gedragssproblemen voorkomen of wegwerken, dan is het van belang dat men een gedifferentieerd beeld heeft van de klasgroep zodat men tijdig zicht heeft op leerlingen die het niet goed maken in de klas. Dat veronderstelt een 'systeem' om elk van de leerlingen van nabij te volgen en aan die informatie ook acties te verbinden (**hanteren van een evaluatie- en volgsysteem**).

Een goede basisaanpak laat al veel verscheidenheid toe in activiteiten van leerlingen. Maar voor sommige leerlingen zijn nog meer specifieke ingrepen nodig om hun ontwikkeling te ondersteunen of studie- en gedragsproblemen aan te pakken.

De vastgestelde tekorten zijn aanleiding tot **remediërende** maatregelen waardoor de aanpak beter aansluit bij de individuele noden van leerlingen. Het is van belang om problemen te voorkomen en ze tijdig op te sporen en aan te pakken. **Preventie is cruciaal**. Remediëring werkt aanvullend.

8.2 Taalvaardigheidsonderwijs

Met taalvaardigheid bedoelt men het kunnen luisteren, spreken, lezen en schrijven in een natuurlijke situatie. Het gaat dus niet om kennis van de taal maar om de vaardigheid ervan. Hoe beter de taalvaardigheden, hoe beter de vaardigheden in omgang en zelfredzaamheid.

De school wordt door leerlingen echter niet altijd ervaren als een natuurlijke omgeving om taal te verwerven. Dikwijls is er een **kloof** tussen de **schoolse** en **dagelijkse taalvaardigheid**. De informatie die in de verschillende vakken op school wordt aangeboden om kennis, vaardigheden en attitudes te ontwikkelen, wordt uitgedrukt in een soort taal die complexer en abstracter is dan de dagelijkse omgangstaal van de leerlingen en kan voor veel leerlingen een hindernis zijn.

8.3 Intercultureel onderwijs (ICO)

ICO wil leerlingen en leerkrachten actief en effectief leren omgaan met de aanwezige **diversiteit** zowel in als buiten de school. Intercultureel onderwijs is geen vak apart, geen speciale onderwijsvorm, maar een rode draad doorheen de hele lespraktijk. In principe is elke klas, elke school en elke maatschappij **multicultureel**. De leerlingen, leerkrachten, ouders en alle andere betrokkenen komen naar school met een rugzakje waarin ervaringen,

waarden, kennis, vaardigheden, attitudes en levensstijl geladen zijn. Intercultureel onderwijs bouwt hierop verder. Het wil **een krachtige en veilige leeromgeving** creëren die aansluit bij al die verschillende ervaringen. Leren van elkaar, spontane, nieuwe leermomenten en betekenissen opdoen zullen dan ook in een interculturele leeromgeving te vinden zijn. Hierdoor zullen leerlingen meer aan leren toekomen en wordt hun zelfbeeld positiever benaderd. Vandaar dat intercultureel onderwijs ook ten goede komt aan leerprestaties van leerlingen.

8.4 Oriëntering bij instroom en uitstroom

Een belangrijk aandachtspunt in modern, hedendaags onderwijs is de zorg voor een **verticale samenhang**. Dit wil zeggen dat leerlingen, jongeren en hun ouders begeleid moeten worden in de schoolloopbaan. Vanuit deze optiek wordt meer en meer geopteerd voor een ontwikkelingsgerichte benadering waarbij de overgangen tussen basis en secundair onderwijs 1ste graad, tussen de verschillende graden in het secundair onderwijs en tussen secundair en hoger onderwijs meer aandacht krijgen. De school kan daarbij doelstellingen en concrete acties uitwerken die flexibele overgangen op deze sleutelmomenten, begeleiding van leerlingen op het vlak van **leren leren** en **zelfsturend leren** en ondersteuning van ouders en jongeren in het **keuzeproces**, voor ogen hebben.

8.5 Leerlingen- en ouderparticipatie

Leerlingenparticipatie biedt de school de mogelijkheid communicatie tussen leerlingen en volwassenen te realiseren. Hierbij is het belangrijk dat leerkrachten de leerlingen als volwaardige partners respecteren. Dit is bovendien een oefening in verantwoord burgerschap.

Als jongeren echt participeren op school wordt het leerproces intenser. Leerlingen die het gevoel hebben dat ze zelf school maken en iets kunnen realiseren tonen meer respect. In die zin betekent participatie ook preventie van probleemgedrag.

Door ouderparticipatie wordt gestreefd naar een participatieve schoolcultuur, waarin ouders samen met alle betrokkenen in de school invulling geven aan hun rol binnen ontwikkeling en vorming. Samenwerken en zo gezamenlijk kansen creëren voor alle leerlingen is in deze optiek niet weg te denken. Door deze samenwerking verzekeren alle betrokkenen gezamenlijk de sociale ondersteuning van de leerlingen, zodat deze beter en zelfstandiger kunnen functioneren binnen de school en daarbuiten.

ALGEMEEN BESLUIT

GOK is geen geïsoleerd gegeven. Het leerplan biedt de mogelijkheid om de meeste doelstellingen te realiseren. Zowel met leerplandoelstellingen als met de didactische wenken kunnen linken gelegd worden naar de meeste thema's van de GOK-werking. Deze linken kunnen opgespoord worden via verwijzingen naar de vakoverschrijdende eindtermen en andere werkpunten. De verwijzingen gebeuren als volgt in hoofdstuk 6:

LER: preventie en remediëring, oriëntering bij instroom en uitstroom;

SOC: intercultureel onderwijs, taalvaardigheid, socio-emotionele ontwikkeling;

BUR: leerlingen- en ouderparticipatie;

ICO: intercultureel onderwijs, taalvaardigheid, socio-emotionele ontwikkeling;

TA.BE: taalbeleid, taalvaardigheid.

9 Taalbeleid

Naast de aandacht voor de vakinhoud is er **tijdens alle lessen** (AV en KV) ook aandacht voor de taal waarmee de vakinhoud wordt overgebracht en verwerkt: van taalgericht vakonderwijs worden alle leerlingen beter.

Bij taalgericht vakonderwijs luisteren leerlingen niet alleen, ze krijgen ook uiteenlopende tekstsoorten aangeboden: opdrachten, gebruiksaanwijzingen, teksten uit boeken, maar ook uit tijdschriften, van internetsites, mondeling of schriftelijk, geïllustreerd, audiovisueel, ... Bovendien voeren de leerlingen taken uit die hen helpen om verbanden te leggen tussen woorden en begrippen. Ze lezen en luisteren niet alleen, maar ze doen ook zoveel mogelijk. Ze komen zelf uitgebreid aan het woord.

9.1 Lessen en lesmateriaal taalgericht maken

In het algemeen kan men stellen dat een didactiek die de leerlingen activeert, aanzet tot taalproductie: gebruik werkvormen die de leerlingen aanzetten tot onderlinge interactie. Allerlei vormen van groepswork kan je terugvinden in de kolom didactische wenken bij het leerplan. Werk samen met de leerkracht Nederlands i.v.m. de aangeleerde lees- en luisterstrategieën: als leerlingen herkennen dat de aanpak in Nederlands ook vereist wordt bij de andere vakken, zullen deze leerstrategieën voor hen beter renderen (zie instructiekaarten 'lezen' en 'luisteren' in bijlage).

9.2 Enkele tips

- Leg moeilijke woorden en vaktermen uit: geef heldere definities, gebruik non-verbale middelen, geef synoniemen of tegengestelden (of laat ze geven), laat de betekenis van woorden raden (uit de context afleiden), laat informatie in een schema zetten, herhaal samen schooltaal (woorden zoals 'veronderstel', ...).
- Naast vaktaal moet je er ook op letten welke schooltaal de leerlingen moeten verwerven en oefenen: beschrijven, identificeren, classificeren, ordenen, definiëren, oorzaak en gevolg bepalen, een proces volgen en uitvoeren. Bijvoorbeeld om een rangorde te bepalen moeten de leerlingen in begrippen 'groter, meer omvattend ...' kunnen denken en spreken. Voor het bepalen van oorzaak en gevolg moet een leerling 'als ...dan'-redeneringen kunnen uitvoeren.
- Bedenk een activiteit die uit een schema is af te leiden (tekstdelen bij het schema brengen, sleutelwoorden aanbrengen, schema verwoorden).
- Bedenk een activiteit waardoor leerlingen schema's leren onthouden en reproduceren. Laat leerlingen hierbij samenwerken en maak de opdracht toepasbaar in andere reële contexten.
- Laat leerlingen elkaar beoordelen, laat ze na de toets bespreken wat ze geleerd hebben, hoe ze dit aanpakten en hoe ze hun aanpak kunnen bijsturen.
- Bij groepswork moeten de leerlingen elk afzonderlijk een bijdrage leveren. Bij zo'n opdracht moeten ze gestimuleerd worden om de taal actief te gebruiken. Dit kan door elk groepslid een rol te geven met een eigen opdracht: gespreksleider, tijdbewaker, verslaggever, procesbewaker, materiaalmeester, ... tijdens het groepswork, bij de besluitvorming en bij de presentatie van de opdracht.
- Leer de leerlingen de leerstof in eigen woorden omzetten.

- Geef bij aanvang de structuur van de les op het bord weer, laat dit overzicht de hele les staan.
- Bekijk de structuur van het handboek (of de cursus) met de leerlingen bij aanvang van het schooljaar; duid aan hoe deze structuur hen kan helpen bij het leren.
- Bekijk de 'buitenkant' van teksten (lay-out, illustraties, ...), laat de betekenis ervan verwoorden.
- Laat de leerlingen actief met de schriftelijke leerstof bezig zijn: laat samenvatten, in een schema zetten.
- Maak leerlingen duidelijk wat er bij een vraag (bv. op een toets) van hen verwacht wordt: beschrijven, ordenen, verbanden leggen, oordeel weergeven, ...

10 Evaluatie

Een belangrijk maar moeilijk element in het onderwijsproces is het evalueren. Wat evalueren we? Hoe evalueren we? Weten de leerlingen dat?

Evalueren heeft zowel een productgericht als een procesmatig karakter. Niet alleen het resultaat dat door de leerling wordt bereikt, maar ook de weg daarheen is belangrijk.

Procesevaluatie wil bijdragen tot de evaluatie van het zelfstandig denken en handelen van leerlingen. Ze geeft aan leerkrachten de mogelijkheid om het leerproces van de leerlingen van dichtbij te volgen en indien nodig bij te sturen of te differentiëren.

Ze geeft aan ouders de kans om een reëel beeld te verkrijgen van de schoolse vorderingen van hun kinderen en hen eventueel te ondersteunen in hun leerproces.

Evaluatie bepaalt in grote mate hoe de leerlingen naar het vak zullen kijken, toetsing stuurt a.h.w. het 'leren leren'. Het is dus uitermate belangrijk dat leerlingen steeds de bedoeling van de les weten, er zelf een duidelijke structuur in zien en dat ze vooral weten wat en hoe er getoetst zal worden.

10.1 Het goed functioneren van evaluatie wordt gekenmerkt door volgende eigenschappen

Planmatigheid:

de leerlingen en hun ouders weten op welk moment er wordt geëvalueerd; dit betekent niet dat elk evaluatiemoment moet worden aangekondigd: men kan onverwachts bepaalde zaken toetsen, mits iedereen weet dat zoiets tot de mogelijkheden behoort.

Voorspelbaarheid:

(het zgn. "Test as you teach"-principe): de leerlingen hebben een zicht op de manier waarop wordt geëvalueerd en dit zowel voor dagelijks werk als voor de proefwerken. De opdrachten komen overeen met de doelstellingen en de onderwijsmethode. Verrassingen zijn slechts zinvol, indien ze als stimulans overkomen.

Efficiëntie:

evalueren is een noodzakelijk deel van het didactisch proces, maar geen doel op zich. Evaluatie moet gezien worden als een middel om de leerlingen beter te begeleiden bij hun studies en geeft de mogelijkheid tot een meer geïndividualiseerde begeleiding. Het evaluatiebeleid van de school richt zich op de responsabilisering van de leerlingen.

Snelle verwerking:

Om te kunnen remediëren hebben leraar en leerlingen binnen de kortste tijd de resultaten in handen.

Validiteit:

evaluatie levert zo objectief en volledig mogelijke gegevens over de vorderingen van elke leerling. De diversiteit van het aangeleerde komt aan bod de verschillende onderdelen van elk vak worden geëvalueerd.

Relevantie:

enkel persoonlijk werk wordt beoordeeld;
het belang van de quoting van taken dient afgewogen te worden t.a.v. de totale evaluatie;
groepswork dient regelmatig te worden opgevolgd door de leraar om te controleren of ieder lid van de groep een bijdrage levert.

Diversificatie:

niet enkel het cognitieve wordt geëvalueerd, ook vaardigheden en vakattitudes komen in aanmerking. Dit moet niet noodzakelijk via een cijfer, het kan ook in woorden vermeld worden; belangrijk is het feit dat er degelijke afspraken gelden.
Voor het rapportcijfer wordt gesteund op verscheidene resultaten van evaluatie. Een rapportcijfer is niet uitsluitend het rekenkundig gemiddelde van presentatiecijfers.

Evaluatie moet procesmatig

opgevat worden: er is een systematische progressie in de opbouw van kennis, inzicht, vaardigheden en vakattitudes.

Objectiviteit:

als evaluatie planmatig, voorspelbaar, efficiënt, valide, relevant en gediversifieerd is, kan men stellen dat de leerkrachten en de school de objectiviteit bij het evalueren maximaal benaderen en dat ze streven naar een optimale professionaliteit.

10.2 De invloed van permanente evaluatie (of procesevaluatie) op het leren van de leerlingen

Een rendabel leerproces hangt af van de gerichtheid op het einddoel en de concrete evaluatieopdrachten die daaraan verbonden zijn, m.a.w. het einddoel gebruiken om het didactisch proces tot een goed einde te brengen.

Een doordachte evaluatie van het proces:

- is een weergave van de mate waarin doelstellingen bereikt zijn;
- toont aan iedere betrokken leerkracht hoe elke leerling evolueert;
- schept ruimte voor bijsturing, remediëring en differentiatie;
- betreft de leerlingen bij de evaluatie van het eigen leerproces;
- motiveert leerlingen voor de bijsturing van het eigen leerproces;
- evalueert niet enkel op opgedane kennis maar ook het proces dat nodig was om inzichten, vaardigheden en attitudes te bereiken.

10.3 Een doordachte evaluatie is gebaseerd op het samenspel van verschillende factoren.*Beoordelen vanuit doelstellingen*

Wanneer men beoordeelt vanuit doelstellingen, is de beoordelvingsvraag niet: 'Welk cijfer of welk percentage behaalt de leerling op de toets?' maar wel: 'Wat kent of kan de leerling? Beheerst de leerling op voldoende wijze de leerdoelen?'

Hierbij wordt nagegaan in welke mate de leerling de vooropgestelde leerdoelen heeft bereikt. Dit is maar mogelijk als de leerdoelen vooraf duidelijk, concreet en specifiek omschreven zijn.

Het geeft de leerkracht ook de mogelijkheid om voor zichzelf na te gaan in welke mate hij/zij de leerdoelen heeft helpen bereiken. Hij/zij kan zo informatie bekomen over de kwaliteit van het didactisch proces in de klas.

Vorderingsgerichte evaluatie

Een vorderingsgerichte evaluatie onderzoekt in welke mate de leerling vorderingen heeft gemaakt t.o.v. zijn prestaties op een vroeger tijdstip.

De leerling krijgt een beeld van de eigen progressie.

De leerkracht krijgt informatie over de vorderingen van de leerlingen en aanwijzingen waar er eventueel moet bijgestuurd of geredieerd worden.

Een goed uitgebalanceerd vorderingsplan is een bruikbaar instrument op de begeleidende klassenraad en is een duidelijke weergave van het kennen en kunnen van leerlingen.

10.4 Permanent evalueren betekent:

Evalueren van vaardigheden en attitudes

Vaardigheden kan men beschouwen als welbepaalde methodes, strategieën, werkwijzen, procédés die men gebruikt om probleemstellingen (taken of opdrachten) op te lossen.

- Algemene vaardigheden zoals experimenteren, observeren, beoordelen, controleren, plannen, ... zijn vaardigheden die ook in andere vakken voorkomen en dus vakoverschrijdend zijn.
- Vakvaardigheden zoals basisprincipes uitvoeren, planning uitvoeren, technieken toepassen, ... zijn vaardigheden die meer specifiek zijn voor het vak en dus meer vakgebonden.

Attitudes zijn algemene sociale houdingen, het kunnen ook beroepshoudingen of houdingen eigen aan een vak zijn. Het evalueren van attitudes is gevoelige materie. Nochtans moet het voor de leerlingen duidelijk zijn dat zij op vakgebonden attitudes kunnen/zullen geëvalueerd worden. Deze attitudes staan in leerplan vermeld en kunnen te maken hebben met bv. stiptheid, zorg, luisterbereidheid, inzet, kunnen samenwerken, tegen een deadline kunnen werken.

Ook hier geldt het principe van de voorspelbaarheid voor de leerlingen. Zij moeten vooraf weten welke vaardigheden en attitudes voor evaluatie in aanmerking zullen komen.

Permanent evalueren betekent ook:

- observeren;
- feedback geven;
- een goede relatie tussen de leerkracht en de leerling bewerken;
- differentiëren;
- remediëren;
- doelgerichte vragen stellen;
- meten, beoordelen, beslissen;
- rapporteren;
- teamoverleg;
- efficiënt klassenraad houden.

10.5 Permanent evalueren kan verwerkt worden in een document dat tegelijkertijd bruikbaar is:

- voor de begeleidende klassenraad;
- voor de delibererende klassenraad;
- als bewijs van permanente evaluatie wanneer geen proefwerken worden ingericht;
- om de resultaten van de GIP (GP) te beoordelen;
- om de beginsituatie van de leerling te bepalen;
- om de leerlingen te betrekken in hun eigen evaluatie (zelfevaluatie);
- om preventief te werken met leerlingen;
- om remediërend te werken met leerlingen;
- voor de rapportering naar de ouders;
- om de evolutie en resultaten weer te geven van de leerlingbegeleiding;
- als puntenboek.

11 Leermiddelen

De minimale materiële vereisten zijn in het leerplan opgenomen per vak.

12 Bibliografie

12.1 Algemeen

STANDAERT, R., TROCH, F.,
Leren en onderwijzen, Inleiding tot de algemene didactiek
Acco, Leuven, 1999
ISBN 90 334 4122 5

STANDAERT, R., TROCH, F.,
Leren en onderwijzen, Beheersingsboek
Acco, Leuven, 1998
ISBN 90 334 4121 7

12.2 Psychologisch profiel

ALLEGAERT, P.,
Als een lekker taartje, jongeren in het interesseveld
Acco, Leuven, 1996

BALK, D.,
Adolescent development
Brooks/Cole Publishing Company, Pacific Grove, 1995

CROCKELL, J.,
Social networks and social influences in adolescence
Routledge, London, 1996

DE WIT, J., VAN DER VEEN, G.,
Psychologie van de adolescent
Intro, Nijkerk, 1995

DIELEMAN, A.J., VAN DER LINDEN, F.J., PERREIJN, A.C.
Jeugd in meervoud
De Tijdstroom, Heerlen, 1993

SEIFERT, K., HOFFNUNG, R.,
Child and Adolescent Development
Houghton Mifflin Company, Boston, 2001

12.3 Algemene didactische wenken

GEERLIGS, T., VAN DER VEEN, T.,
Lesgeven en zelfstandig leren
Van Gorcum, Assen, 1996
ISBN 90 232 3129 5

Zelfstandig leren (dat zowel individueel als samenwerkend leren omsluit) biedt vele mogelijkheden om tegemoet te komen aan verschillen tussen leerlingen in leertempo en belangstelling. Dit handboek combineert tekst en opdrachten.

HOOGEVEEN, P., WINKELS, J.,
Het didactisch werkvormenboek
Dekker & van de Vegt, Assen, 1992

12.4 KV Audiovisuele vorming

BARR, T.,
Acting for the camera
HarperTrade, 1997
ISBN 006 092819 0

BECKAERT, M.,
Capita Selecta uit de filmgeschiedenis, De stille film
Capita Selecta uit de filmgeschiedenis, De geluidsfilm
Camera Lucida centrum voor beeldcultuur, Antwerpen, 1993

BLOCH, J.W., FADIMAN, W., PEYSER, L.,
Scenariocursus.
C.I.A.M. vzw
Martelaarsplein 21, 1000 Brussel, 1979

BOSMA, P.,
Filmkunde, inleiding
Koninklijke Bibliotheek Den Haag, 1994

CAINE, M.,
Acting in film
Applause Theatre Book Publishers, 1997
ISBN 155 783277 3

CATRY SSE, P.,
Handboek Scenario schrijven.
Gerant, 1995
ISBN 90 5350 446 X

CONRAD, J.,
The TV commercial. How it is made.
Van Nostrand Reinhold Comp. Inc., 1983
ISBN 04 422 1866 4

COOK, D.A.,
A history of narrative film
W.W. Naton & Company, New York
ISBN 0 393 96818 7

EVERAERTS, J.-P.,
Film in België
Mediadoc, Brussel, 2000
ISBN 90 76692 03 3

EVERAERTS, J.-P.,
Van bedrijfsfilm tot beeldbuisglitter: een kwarteeuw Vlaamse video- en televisieindustrie
Mediadoc, Brussel, 1999
ISBN 90 76692 01 7

FERNCASE, K., Richard
Film and video lighting. Terms and concepts.
Focal Handbooks, Boston, 1995
ISBN 0 240 80157 1

FIELD, S.,
Hoe schrijf ik een scenario?
Het wereldvenster, 1988
ISBN 90 269 4381 4

FOCUS ELSEVIER
Foto en Film Encyclopedie
Elsevier Nederland B.V., 1981
ISBN 90 100 2743 6

HOUBEN, H., HOLTHOF, M.,
Beeldvoorbeeld, een theoretische en praktische handleiding over beeld- en filmtaal.
Provincie Limburg - Directie Cultuur, Gel Beeld en Media-educatie
Universiteitslaan 1, 3500 Hasselt, 1999
D/1999/5857/3

KATZ, E., e.a.
The film encyclopedia
Harper Perennial, New York, 2001
ISBN 006 273089 4

KATZ, E.,
The Macmillan International Film Encyclopedia
Macmillan, New York
ISBN 0 333 61601 4

KATZ, S.D.
Shot by shot
Michael Wiese Productions, 1991
ISBN 0 941188 10 8

MASCELLI, J.V.,
The five C's of cinematography
Silman James Press
ISBN 187950541 X

MILLERSON, G.,
The Technique of Lighting for Television and Film.
Focal Press Oxford, 1992
ISBN 0 240 51299 5

MONACO, J.,
Film, taal, techniek, geschiedenis.
Het wereldvenster, 1984
ISBN 90 293 9590 7

NOWELL-SMITH, G.,
The Oxford History of World Cinema
Paperback / Oxford University Press, Oxford, 1999
ISBN 019 874242 8

PETERS, J.M.,
Het filmische denken.
Acco, Leuven, 1989
ISBN 30 334 2052 X

RABIGER, M.,
Directing. Film Techniques and Aesthetics.
Focal Press, Boston London, 1989
ISBN 0 240 80011 7

ROWLANDS, A.,
The Continuity Handbook.
Focal Press, Oxford, UK, 1994
ISBN 02 405 1391 6

12.5 KV Algemene muziekleer / KV Creatief musiceren / KV Koorzang / KV Zang/ AV Muzikale opvoeding

12.5.1 Algemene muziekleer

CAUBERGHS, L.,
Ritmisch oefenboek – deel 2
Onxea, Borgerhout

DEFOORT, A., e.a.
Esthetica
Den Gulden Engel, Antwerpen

DE RYCK, J.,
Doe je mee AMV ? deel 3 en deel 4
De Garve, Brugge, 1993
ISBN 90 5148 101 2

GISTELINK, D.,
Vademecum van de algemene muziekleer
Aniscore, Gent ,1997

LENAERTS, H., LOVROVIC, L.,
Algemene muziekcultuur – deel 1 en deel 2
Van In, Lier

STEYLAERTS, F.,
Mijn eerste notenleerboek
Mijn tweede notenleerboek
Drukkerij Steylaerts

VAN DERHORST
Ritmische oefeningen
Broeckmans en Van Poppel, Amsterdam

VAN LINT, S., DE MAN, L.,
Actief muziek beluisteren
De Sikkel, Antwerpen, 1997
ISBN 90 260 009 720

VAN VLIET
Komt vrienden in de ronde
De Toorts, Haarlem,
ISBN 90 6020 233 3

WEBER, A.,
Leçons progressives de lecture et de rythme
Leduc, Paris

WILLEMZE, T.,
Kleine algemene muzikaleer en solfège
Het spectrum, Utrecht - Antwerpen

WUYTACK, J., e.a.
Musicograms
De Sikkel, Antwerpen

12.5.2 Creatief musiceren

ANDRIES, M., WUYTACK, J.,
Orff-Schulwerk – 5 delen
Schott, Mainz

BERGESE, H.,
Europa im Lied
Möseler, Zürich

COECK, J., e.a.
Stemming: gedicht om te zingen
Plantyn, Deurne, 1996
ISBN 90 301 6172 8

DEFOORT, A., e.a.
Musica – Pedagogisch hoger onderwijs
De Garve, Brugge, 1995
ISBN 90 5148 044 X

DEFOORT, A., e.a.
Zing, speel en luister – 2B
De Garve, Brugge

DEWOLF, L. en SIMOENS, G.,
Spelemeyen 3 – Leerlingenboek
De Garve, Brugge, 1995
ISBN 90 5148 047 4

DEWOLF, L. en SIMOENS, G.,
Spelemeien 3 – CD
De Garve, Brugge, 1995
ISBN 90 5148 191 8

DEWOLF, L. en SIMOENS, G.,
Spelemeyen 3 – Handleiding
De Garve, Brugge, 1995
ISBN 90 5148 192 6

DIRKEN, H.,
Musiceerboek voor de blokfluit
Haleweynstichting, Antwerpen

MONKEMEYER, DIRKEN, H.,
Het spel op de sopraanfluit
Moeck, Celle
ROODA, G.,
Handleiding voor blokfluit in C – deel 1a en 1b
J.A.H. Wagenaar, Utrecht

VELLEKOOP, G.,
Handleiding voor de sopraanblokfluit
De Toorts, Haarlem

VAN NEVEL, P.,
Sopraanblokfluit spelen
De Noteboom, Kontich

WUYTACK, J.,
Musicalia 1 deel 2 Orffinstrumentarium
De Garve, Brugge

WUYTACK, J.,
Creatief musiceren
Newsound, Amsterdam, 1969

WUYTACK, J.,
Musica viva
Leduc, Paris

12.5.3 Koorzang

DEFOORT, A., e.a.

Lied om lied

De Garve, Brugge, 1996

DE MAREZ OYENS, T.,

Werken met moderne klanken

De Toorts, Haarlem

DIRKEN, H.,

Jubilate

Halewijnstichting, Antwerpen

HEERKENS, A.,

Tarantelle

Wolters-Noordhoff, Groningen

GJULEVA, L., JANEV, E.,

Koorkunde, een handboek voor koordirigenten en koorzangers

Callenbach, Nijkerk, 1984

ISBN 90 266 2037 3

LEDGER, P.

Anthems for Choirs

deel 2 : unisono en 2-stemmig

deel 3 : 3- en meerstemmig

Oxford University Press, Oxford

MAIERHOFER, L., KERN, W.,

Sing & Swing

Hebling, Innsbruck, 1994

NIELAND, E.,

Dirigeren. Elementaire techniek, koordirectie, inzingoefeningen

Harmonia, Loosdrecht

VAN DER LINDEN, J.,

Aloeëtte Liedboek

De Notenboom, Kontich, 1982

VAN DER VINNE, K.,

In koor: natuurlijk zingen!

Een handleiding voor een goed (koor)zangtechniek

Broekmans en Van Poppel, Amsterdam, 1989

ISBN 90 71939 03 0

WUYTACK, J.,

Choralia

Schott Frères, Brussel

Uitgevers van musicalliederen:

HAL. LEONARD CORPORATION
7777 W. Bluemound Road
P.O. Box 13819
Milwaukee
WI 53213

MUSIC SALES Ltd
8/9 Frith Street
London
W1V 5TZ

PATTERN MUSIC Ltd.
22 Denmark Street
London WC2

12.5.4 Zang

BALFOORT, B.,
Houding, adem en keel. Voor zangers, sprekers en blazers
Bosch & Keuning, Baarn, 1984
ISBN 90 246 4496 8

BALFOORT, B., VAN DIXHOORN, J.,
Ademen wij vanzelf?
Bosch & Keuning, Baarn, 1999
ISBN 90 246 43 06 6

DEFOORT, A., e.a.
Lied om lied
De Garve, Brugge, 1996

DUCHEYEN, J., e.a.
Groot Vlaams Liedboek
Lannoo, Tielt

ELDAR, A.M.
Spreken en zingen
Van Gorcum, Assen, 1989
ISBN 90 232 2003 X

GERRITZ, P.,
Zanger ken uw stem
A.J.G. Strengolt's boeken, Naarden, 1979
ISBN 90 6010 312 2

HAL LEONARD PUBLISHING CORPORATION
The definitive Rock'n Roll collection
Hal Leonard Publishing corporation, Milwaukee, 1989
ISBN 0 88188 833 8

IBO, W.,
Nederlands Cabaret Album
Altona, Naarden, 1971

NEWMAN, H.,
Round and Round again, 50 canons and round
CPP/Belwin, Miami Florida

POLLMAN, J., TIGGERS, P.,
Het Nederlands Volkslied
De Toorts, Haarlem

SOET, M.I.
De stem
Kosmos, Amsterdam, 1981
ISBN 90 215 0982 2

VAN BEEKUM, J.,
Zes en dertig Canons
Harmonia, Hilversum

VAN BOUWELEN, J.,
Samen zingen
De Noteboon, Kontich

VAN DESSEL, L.,
Groot gezinsLiedboek 'Ik zag Cecilia komen'
Lannoo, Tielt, 1980

WOLTERS, G.,
Ars Musica deel 1 - Singbuch
Möseler Verlag Wolfenbüttel, Zürich

WOLTERS, G.,
Ars Musica deel 2 – gemengde stemmen
Möseler Verlag Wolfenbüttel, Zürich

WOLTERS, G.,
Ars Musica deel 5 – koorboek voor gelijke stemmen
Möseler Verlag Wolfenbüttel, Zürich

WOLTERS, G.,
Das Singende Jahr
Möseler Verlag Wolfenbüttel, Zürich

12.5.5 Naslagwerken

Elseviers Muziekencyclopedie – twee delen
Elsevier, Brussel

Muziek in België
Manteau, Brussel

BARLOW, H., MORGENSTERN, S.,
A dictionary of musicals themes
Crown, New York

BERENDT, J.E.,
Jazz van New Orleans tot Cool
Het Spectrum, Antwerpen

BOEREBOOM, M.,
Handboek van de muziekgeschiedenis
De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen

BRECKHOFF, KLEINEN, e.a.
Liedermagazin
Bärenreiter, Kassel

BRECKHOFF, KLEINEN, KRÜTZFELDT, e.a.
Musik aktuell
Bärenreiter, Kassel

BROECKX, J.L.,
Grondslagen van de muziekgeschiedenis
Metropolis, Amsterdam

CARRON, W., ISSELEE, J.P.,
Muziek beluisteren – vormen en genres
De Sikkel, Antwerpen, 1977

CHAILLEY, J.,
40.000 jaar muziek
Het Spectrum, Antwerpen

CORBET, PAAP,
Algemene muziekencyclopedie
Zuid-Nederlandse uitgeverij, Antwerpen

DE HEN, F., e.a.
Inleiding tot de geschiedenis van de Westerse muziek
De Sikkel, Antwerpen

DE LEEUW, T.,
Muziek van de twintigste eeuw
Oosthoek, Utrecht

DE SUTTER, I.,
Inleiding tot het muziekbeluisteren
Tabor, Brugge

FRANCIS, A.,
Jazz
Picturama-boeken, Antwerpen

GRÄTER, M.,
Gids voor moderne orkestmuziek
Het Spectrum, Antwerpen

HAMBURG, O.,
Muziekgeschiedenis in voorbeelden
Het Spectrum, Antwerpen

HEIDINGA, M.,
Weten wat je hoort
Victoris Musica, Sleeuwijk, 1992

HELMS, S.,
Aussereuropäische Musik
Breitkopf & Härtel
HOPF, RAUHE, JUNKER
Lehrbuch der Musik – 3 delen
Moritz Diesterweg, Frankfurt am Main

HOWELER, C.,
Inleiding tot de muziekgeschiedenis
H.J. Paris, Amsterdam

LEMACHER, SCHROEDER,
Formenlehre
Hans Gerig
LÜRSEN, M.,
Grondslagen van de muziektheorie
Servire, Katwijk

RIEMENS, L.,
Het groot operaboek
Elsevier, Brussel

ROBIJNS, J., ZIJLSTRA, M.,
Algemene muziekencyclopedie
Unieboek, Bussum

12.5.6 Tijdschriften

ADEM
Driemaandelijks tijdschrift voor muziekcultuur van de Nationale Koorfederatie 'Het Madrigaal'
Herestraat 53
3000 Leuven
tel.: 016 23.39.67
fax: 016 22.24.77
e-mail: MADRIBE@freemail.nl
<http://www.lemmens.be/madrig.htm>
<http://www.vzw.net/het.madrigaal>

Dit tijdschrift voor muziekcultuur biedt een waaier van artikels aan over diverse liturgische, pedagogische en muzikale onderwerpen. Naast de artikels vindt u in Adem ook CD-recenties, boek- en partituurbesprekingen, een afzonderlijk te catalogeren overzicht van meer dan 150 tijdschriften, een rubriek actualia en een orgelbegeleiding van een lied dat besproken werd in de Koorkrant.

DANSKRANT

Danskant vzw.
Ed.Robeynslaan 29A
3290 Diest
tel.: 013 32 76 13
fax: 013 32 76 13
Email: info@danskant.be
<http://www.danskant.be/>

De DansKrant verschijnt vier keer per jaar en geeft het volledige activiteiten-aanbod van Danskant weer.

DE PYRAMIDE

Tijdschrift voor Muzikale vorming van de Gehrelsvereniging
Postbus 1008
3910 CA RHENEN NL
tel.: + 31 547 260619

MUZIEK EN WOORD

<http://www.klara.be/html/muziekenwoord.html>

Het cultureel maandblad Muziek & Woord volgt Klara en Canvas van heel nabij. Elke maand vindt u er de programma's van Klara - van dag tot dag, van uur tot uur- in terug. Ook het aanbod van Canvas wordt uitvoerig toegelicht. Via de meest diverse bijdragen van uitgelezen auteurs rond radio- en televisieprogramma's informeert Muziek & Woord over kunst en cultuur. Over muziek vooral, maar ook over literatuur, filosofie, film, toneel, plastische kunsten. Muziek & Woord verschijnt de eerste van de maand . Het is een uitgave van VRT en Decom.

MUSICERENDE JEUGD-NIEUWS

Driemaandelijks tijdschrift Musicerende Jeugd
Keierveld 3
Herent
e-mail: musicerendejeugd@pandora.be
<http://www.musicerendejeugd.be/tijdschrift.htm>.

12.6 KV Hedendaagse dans

BAARDMAN, G.,
Martha Graham. Een leven in dans.
Uitgeverij Maarten Mutinga bv, Amsterdam, 1984
ISBN 90 6766 170 8. Rainbow Pocketboeken.

BAINBRIDGE COHEN, B.,
Sensing, feeling and action.
The experiential anatomy and body-mind and centering.
Uitgeverij Contact Editions Northampton, MA 01061
ISBN 0 937645 03 6

BANES,
Terpsichore in sneakers
Westley University Press

BARILL; J.,
Le dictionnaire de la danse moderne. Depuis Ruth St. Denis, Fuller ou Graham jusqu'à Jeniffer Muller, Falco Waoner et bien d'autres, l'historique de la danse contemporaine.
Paris, Vigor 1977

BRANDT, R.M.,
An application of Rudolf Laban's principles to human movement to the generating principles of classical ballet.
Laban Center Working Papers, Vol III, 1991, Ed. Laban Center for Movement and Dance, London, pp. 20-27.

GRAHAM, M.,
Martha Graham Notebooks, 1973

JANS, E.,
Wim Vandekeybus
Kritisch Theater Lexicon, Vlaams Theater Instituut, 1997
KORTEWEG, A.,
Uitgedraaid. Elf stukken over dans.
Nederlands Instituut voor de dans, 1992

KOSTROVITSKAYA, V., PISAREV, A.,
School of Classical Dance.
The textbook of the Vaganova Choreographic School, Leningrad Progress Publishers, Moscow, 1978

KOSTROVITSKAYA, V.,
100 lessons in Classical Ballet.
Doubleday & Company Inc. Garden City, New York, 1981

LABAN, R.,
Modern Educational Dance
Mac Donald and Evans Plymouth, 1976

MORGAN, B.,
Martha Graham. The history of the pioneer of the modern dance.
Morgan 1 Morgan editions 1941-1980

PRESTON-DUNLOP, V.,
Dansen nader bekeken.
Handboek voor het maken en bespreken van choreografieën
Uitgeverij IT & FB/LCA, 1998

VAGANOVA, A.,
Basic principles of Classic Ballet
Russian Ballet Technique
Dover publications, Inc., New York, 1961

VAN KERKHOVEN, M., LAERMANS, R.,
Anne Teresa De Keersmaeker.
Kritisch Theater Lexicon
Vlaams Theater Instituut, 1997

In dezelfde reeks uitgegeven: "Mark Van Runxt" en "Jan Fabre".

Tijdschriften

ETCETERA

Driemaandelijks tijdschrift over theater en dans etc., een uitgave van Theaterpublicaties vzw, Sainctelettesquare 19, 1000 Brussel

NOUVELLE LA DANSE

Uitgave van de Franstalige gemeenschap over dans.

12.7 KV Voordracht en welsprekendheid; KV Toneel AV Expressie (Nederlands)

BESULSKY, A.,

Theater vanuit het niets. Alles over improvisatietheater.

International Theatre Bookshop, Amsterdam

BOLTON, G.,

Drama as education

Longman, 1984

BRAET, A.,

Taalbeheersing als nieuwe retorica. Een historisch programmatisch en bibliografisch overzicht.

Wolters-Noordhoff, Groningen, 1980

BROOK, P.,

De lege ruimte

CHRISTEN, L.,

Drama Skills for Life: a handbook for secondary teachers.

Sydney: Currency Press, 1992, p. 134

DE VRIES, A.,

Afstand tot de maan.

Nederlands Centrum Amateurtoneel, 1994

DIEHO, B., e.a.

Speloefeningen.

Uitgeverij International Theatre Bookshop, Amsterdam, 1987

ISBN 90 6403 1703

DROSTE, F.G.,

Het woord als wapen. Over retorica en filosofie.

De Nederlandse Boekhandel, Amsterdam/Antwerpen, 1985

EEMEREN, F.H., van, GROOTENDORST, R., KRUININGEN, T.,

Argumenteren.

Wolters-Noordhoff, 1982

GRAHAM, G.,

First Stage

Plymouth, Northcote, 1993, p. 156

- GUEPIN, J.P.,
Schokkende redevoeringen.
Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam, 1990
- HARTNOLL, Phyllis,
Geschiedenis van het theater.
International Theatre Bookshop, Amsterdam, 1987
- HERIL, A., MEGRIER, D.,
60 exercices d'entraînement au théâtre à partir de 8 ans.
Paris : Retz, 1992, p. 127
- HOFMAN, H.,
Improviseren kun je leren.
Een handleiding voor spel en theater,
Phaedon uitgeverij, 1990
- HUNNINGHER, B.,
De opkomst van modern theater. Van traditie tot experiment.
International Theatre Bookshop, Amsterdam, 1983
- IJSSELINGS, S.,
Retoriek en filosofie
Acco, Leuven/Amersfoort, 1982
- JOHNSTONE, K.,
Improvisatie en theater
Uitgeverij International Theatre & Film Books, Amsterdam, 1990
ISBN 90 6403 206 8
- JOHNSTONE, K.,
Don't Be Prepared.
Calgary: Loose Moose Theatre Co., 1994, p. 166
- KELLER, B.,
Improvisations in creative drama.
Colorado Springs: Meirwether, 1988, p. 175
- KRUIJSSEN, A.,
Spoken voor groot en klein publiek.
Boek Werk, Groningen, 1993
- MANDERINO; N.,
Alles over method-acting.
Uitgeverij International Theatre & Film Books, Amsterdam, 1994
- OBERMAN, H., KLINKENBERG, R.,
Nu ben ik alleen.
Uitgeverij International Theatre Bookshop, 1989
- OOMKENS, F.R.,
Handboek voor gesprekstraining.
Meppel, Boom, 1984

PERELMAN, CH.,
Retorica en argumentatie.
Ambo, Baarn, 1977

ROBINSON, K.F., KERIKAS, E.J.,
Reaching speech: methods en materials.
McKay Company, Inc., New York, 1963

STANISLAVSKI,
Lessen voor acteurs, delen 1, 2, 3.
International Theatre Bookshop, Amsterdam, 1985

TOXOPEUS, P. & H.,
Hoe een leek tot spel kwam. Een geschiedenis van de dramatische vorming.
Acco, Amersfoort, 1990

TINDEMANS, R.,
Drama en theater. Een uitdaging tot kennismaking.
Dun, theoretische achtergrond (basiswerkje),
Acco, Leuven, 1984

TSJECHOV, M.,
Lessen voor acteurs.
International Theatre Bookshop, Amsterdam

TWIJNSTRAS, R.,
Betekenis van Drama. Voorstellingsanalyse.
Dun, makkelijk leesbaar, direct toepasbaar
Uitgeverij International Theatre & Film Books, Amsterdam, 1991

VAN DER KUN, J.I.M.,
Handelingsaspecten in het drama.
Amsterdam, 1970

VAN DIJCK, M.,
Een handvol taal.
Uitgeverij De Toneelcentrale, Bussum, 1988
ISBN 90 6315 009 1

VLAAMS THEATERINSTITUUT
Theater – Om te kijken moet je krabben
Introductie tot de theatertaal met video en werkboekje voor jongere leerlingen, 1989

VLAAMS THEATERINSTITUUT
Over toneelspelen
Introductie tot de theatertaal met video en werkboekje voor oudere leerlingen, met
achtergronden over scenografie en acteerstijlen, 1991

VOS, E.,
De vos en de broedende vogel.
Bussum: De Toneelcentrale, 1984, p. 124

WESTHIFF, G.J.,
Voorspellend lezen.
Wolters-Noordhoff, Groningen, 1981

Tijdschriften

Vonk

Tijdschrift van de vereniging voor het onderwijs in het Nederlands.
VON-secretariaat, Eeklostraat 149, 9030 Mariakerke
Tel. en fax. 09 226 00 58

- Expressie.
Modellen en beschouwingen. Praktisch, 15de jaargang., mei-juni 1985
- Dossier Beeldtaal (met videoband)
Modellen en beschouwingen, ook voor film, 19de jaargang., juni 1990
- Themanummer Dramatische werkvormen.
Modellen en beschouwingen, 26ste jaargang, 1997
- Toneel is een illusie, Edward Vanhoutte
27ste jaargang, januari-februari, 1998
- Theater als film, film als theater, Jan Staes
30ste jaargang maart-april 2001

12.8 AV Plastische opvoeding

BÄR, N.

Nieuw handboek voor de kunstgeschiedenis
Kunst van 1900 tot 1945 - 1984
Kunst na 1945 - 1982
Cantecleer, De Bilt (1982 en 1984)

BELJON, J.J.

Zo doe je dat - Grondbeginselen van vormgeving
Wetenschappelijke uitgeverij, Amsterdam, 1987

BERGER, J.

Anders zien
Sociale uitgeverij, Nijmegen, 1974

BODO, W. & JAXET-HEIMER

Compleet Tekenboek
Gaade, Amerongen
ISBN 90 6017 3570

COLLINS, J.

De schildertechnieken van deze eeuw
Cantecleer, De Bilt

DEMONEY, MAYER

Illustrators- en ontwerpershandboek
Gaade, Amerongen, 1980

DEMONEY, MAYER
Gids voor Grafische Werktekenaar
Gaade, Amerongen, 1982

DIAGRAM GROEP,
Encyclopedie van gereedschappen
Uitgeverij Helmond - Standaard, Antwerpen

GERRITSEN, A.,
Beknopte beginselen van de Beeldende Vorming
Cantecleer, De Bilt, 1977
ISBN 90 213 0125 3

GERRITSEN, A., ENZINGA, R., ENGBERSEN, H.,
Het tekenonderwijs in de praktijk
Cantecleer, De Bilt, 1976
ISBN 90 2130 1237

GERRITSEN, A., VOSTERS, M.,
Textiele werkvormen in de praktijk
Cantecleer, De Bilt, 1980
ISBN 90 2130 0708

GERRITSEN, F.,
Evolutie van de kleurenleer
Cantecleer, De Bilt, 1982

GERRITSEN, F.,
Het fenomeen kleur
Cantecleer, De Bilt, 1978

GREENBERG, P.,
Creatieve mogelijkheden voor jongeren
Cantecleer, De Bilt, 1973

HICKETHIER, A.,
Kleuren ABC
Cantecleer, De Bilt, 1975
ISBN 90 2130 0516

HUGHES, R.,
De schok van het nieuwe.
Kunst in het tijdperk van de verandering.
L.J. Veen B.V., Utrecht, 1981
ISBN 90 204 3305 9

ITTEN, J.,
Beeldende vormleer
Cantecleer, De Bilt, 1980

ITTEN, J.,
Kunst en kleur
Cantecleer, De Bilt, 1982

JONCKHEERE, M.,
Zien, denken, doen
Van In, Lier, 1988
ISBN 90 3060 1599 0

KAPPLER, J.,
Werken en vormgeven met gips
Elmar, Rijswijk, 1983
ISBN 90 6120 4410

KAUPELIS, R.,
Experimenteel tekenen
Cantecleer B.V., De Bilt, 1982
ISBN 90 213 0881 9

KOPPERS, P., DE WINTER, W.,
Kinderen leren tekenen
Bekadidart - Cantecleer, De Bilt, 1982
ISBN 90 2133 00016

KOPPERS, P., - DE WINTER, W.,
Kinderen vormen in textiel
Bekadidart - Cantecleer, De Bilt

KOPPERS, P, DE WINTER, W.,
Goed gekeken een weg door kunst en museum
Cantecleer, De Bilt

LA CROIX GRETHE
Decoratief tekenen
Cantecleer, De Bilt

LEINZ, G.,
Moderne kunst zien en begrijpen
Trendboek, Maarssenbroek

LUCIE-SCHMIDT, E.,
Moderne kunst
Elsevier, Amsterdam, 1978

MARX, E.,
De kleurencontrasten
Cantecleer, De Bilt

MEYER, S., MARTIM AVILLEZ, E.,
Tekenen met pen en inkt
Cantecleer, De Bilt
ISBN 90 2130 3701

MILLS, V.,
Affiches maken in uw vrije tijd
Cantecleer, De Bilt

PARRENS
Tekenperspectief
Gaade, Amerongen
ISBN 90 6017

PIETERS, A.,
Beeldende expressie
Wolters, Groningen

PIVA, G.,
Schildersvademecum
Cantecleer, De Bilt

READ, H.,
Kunst zien en begrijpen
Prisma Boeken, Utrecht/Antwerpen, 1961

READ, H.,
De kunst in haar educatieve functie
Het Spectrum, Antwerpen, 1967

RIJGERSBERG, E.,
Beknopte kleurenleer
Agon Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1971

RÖTTGER, KLANTE, D.,
Papier
Cantecleer, De Bilt

RÖTTGER E.
Handenarbeid als creatief spel
Cantecleer, De Bilt

RÖTTGER, KLANTE, D.,
Tekenen als creatief spel
Cantecleer, De Bilt

RÖTTGER, KLANTE, D.,
Punt en lijn
Cantecleer, De Bilt, 1964
ISBN 90 2130 5976

RÖTTGER, KLANTE, SALZMANN,
Het vlak
Cantecleer, De Bilt, 1982
ISBN 90 2130 5984

ROSSI, A.,
Posters
Paul Hamlyn, London

SCHÖBER, H., en RENTSCHLER, J.,
Waarneming en werkelijkheid. Optische misleidingen in wetenschap en kunst.
Hollandia, Baarn, 1984
ISBN 90 604 5190 2

SMEETS, R.,
Ornament, symbool en teken
Cantecleer, De Bilt

SMEETS, H.,
Zelf maskers maken
Cantecleer, De Bilt

SMITH, D.,
Handboek voor de kunstenaar – Gereedschap, materialen, technieken
Gaade, Amerongen, 1981

TRITTEN, G.,
Education par la forme et par la couleur
Plantyn, Antwerpen

VAN DER LINDEN, F.,
De grafische technieken
Cantecleer, De Bilt, 1982

VAN ECK, H.,
Mooi waardeloos
Cantecleer, De Bilt

VAN GELDER, L., VAN PRAAG,
Beeldende expressie
Wolters, Groningen, 1962

VAN POLING, C., en KANDINSKY, V.,
Lessen aan het Bauhaus
Cantecleer B.V., De Bilt, 1983
ISBN 90 231 0060 5

VAN PRAAG, H.,
Alles mag - Beeldstorm van normen en vormen
Teleboek, Amsterdam, 1974

VERNON, M.D.,
De psychologie van het zien
Aula

VERSTOCKT, M.,
De genesis van de vorm – Van chaos tot geometrie
Standaard Antwerpen, 1982
ISBN 90 021 4531 4

VRIENS, A.,
Lettervormen
Agon/Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1971

ZELANSKI-FISCHER
Kleur, principe, theorie en toepassing
Gaade, B.V. Amerongen, 1989
ISBN 90 601 7880 7

Grimeren

ABEGRE, J.-P.,
Feestgezichten
Cantecleer, De Bilt

BUCHMAN, H.,
Stage make up
Watson-Gutill Publications, New York

HARALD HANSEN, H.,
Knaus Kostümbuch in Farben
Droemerschel Verlaganstalt TH. KNAUR – NACHF, München - Zürich

JANS, M.,
Grimeren
Ad Donker

JANS, M.,
De kunst van het doen – grime technieken
Van Dobbenburgh, Amsterdam

LOEFF, C., WESTENDORP, R.,
Theaterkostuums
Cantecleer, De Bilt

LOVER, J.,
Kostuumgeschiedenis
Cantecleer, De Bilt

POLHEMUS, T.,
Body style
Lennard Publishing

QUATRE BULLES
Maquillages pour enfants
Dessain et Tobra

WILSON, R.,
Stage make up
Peter Owen Limited

Tijdschriften

Art School
uitgave van Art School (verschijnt tweemaandelijks)
Bolthoven B.V.

Beeldende vorming
maandblad van de Algemene Vereniging voor Tekenonderwijs – Mediasell,
Postbus 65026 – 3002
AD Rotterdam – 010-145671

Dada

kunstschrift voor kinderen van 6 tot 106 jaar
Nederlandse editie PLINT, Postbus 164, 5900 AD Eindhoven
tel. 040 245 40 01

Kunst en cultuur

maandblad van het Paleis voor Schone Kunsten
Koningsstraat 1 a – 1000 Brussel

Kunstbeeld

tijdschrift voor beeldende kunst
Postbus 97, 5126 ZH Gilze, Nederland
tel. +31 (0)161 45 79 01

Museumjournaal

publicatie voor moderne kunst van 30 Nederlandse en culturele centra;
Rijksmuseum Vincent van Gogh
Paulus Paterstraat 7
Amsterdam

Palet en tekenschrift

(verschijnt 6 keer per jaar)
Uitgeverij ARTI, 1800 WB Alkmaar
tel. 02 511 95 06

Graphis

Uitgeverij: Graphis press corporation – Zürich

Reeksen

- Catalogi
- Taschen
- Librero
- Uitgeverij Cantecleer, De Bilt

12.9 Evaluatie

DECLERCQ, E.,

De rol van ouders in de studiebegeleiding van hun kind,
HLBG – Ouders Methode, Afl. 23, juni 1998 – 183

DE BLOCK A. – HEENE J.,

Attitudes en eindtermen
Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1997

DE BLOCK, A.,

Evaluatie van attitudes via observatie en gedragingen
De Sikkel, Antwerpen 1973

GOLS, P., AUSUM, P.,

Leerlingen bespreken op de klassenraad. Hoe wordt de leerling er wijzer van?
Handboek voor Leerlingenbegeleiding – Begeleiding en schoolorganisatie,
Afl. 13, november 1994 – 45

MEURISSE, E.,
Toetsvormen, vraagsoorten en beoordelingsschema's,
Handboek voor Leerlingenbegeleiding,
Afl.25, februari 1999 – 183

STANDAERT, R., TROCH, F.,
Leren en onderwijzen,
Acco, Leuven/Amersfoort 1998

TROCH, F.,
Impuls, Themanummer; Evaluatie: geen model, geen punten,
Acco, Leuven 1997

13 Bijkomende informatie

13.1 Algemeen

Pedagogische begeleidingsdienst OVSG
Ravensteingalerij 3 bus 7
1000 Brussel
tel.: 02 506 41 50
fax: 02 502 12 64
<http://www.ovsg.be>
e-mail: info@ovsg.be

Regionaal Centrum Antwerpen OVSG
Montrealstraat 6
2030 Antwerpen
tel : 03 540 01 00
fax: 03 540 01 01
e-mail: vera@tijd.com

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Departement Onderwijs
www.ond.vlaanderen.be

VLOR
Vlaamse Onderwijsraad
Leuvenseplein 4
1000 Brussel
tel.: 02 219 42 99
fax: 02 219 81 18
e-mail: vlaamse.onderwijsraad@vlor.be
<http://www.vlor.be>

Vlaamse Openbare bibliotheken
www.bib.vlaanderen.be

De Vlaamse Centrale Catalogus (VLACC) is een project van de Vlaamse Gemeenschap, met als voornaamste doelstelling de uitbouw van een geautomatiseerde centrale catalogus.

Het is een bestand waarin dagelijks door de Centrale Openbare Bibliotheken van Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent, Hasselt en Leuven evenals door het Vlaams Bibliografisch Centrum (VLABIN) de titels van nieuwe boeken, tijdschriften, en artikels worden ingevoerd. Ook informatieve video's, speelfilms, cd-i's en cd-rom's worden opgenomen. De titelbeschrijvingen worden op uniforme wijze, volgens duidelijk omschreven regels ingebracht, voorzien van trefwoorden en classificatienummers. Dit maakt het mogelijk via de VLACC zeer snel boeken of tijdschriften, in gedrukte vorm, in braille of op cassette, terug te vinden, ook als bijvoorbeeld de auteur niet gekend is, of enkel een stuk van de titel of het onderwerp.

Bovendien kan worden opgezocht in welke Centrale Openbare Bibliotheek een werk zich bevindt, hoeveel pagina's het telt, of het illustraties bevat en hoeveel het bij benadering kost.

CIS
Centrum Informatieve Spelen
Naamsesteenweg 164
3001 Leuven
tel.: 016 22 25 17
fax: 016 29 50 99
e-mail: cis@spelinfo.be
<http://www.spelinfo.be>

Het CIS maakt, begeleidt en verkoopt informatieve spelen over een brede waaier van maatschappelijke thema's: cultuur, democratie, economie, milieu, Europa, gezin, gezondheid, multicultureel, noord-zuid, relaties, spelenboeken, andere, ...

Het Centrum Informatieve Spelen is een erkend jeugd- en vormingsdienst met meer dan 25 jaar ervaring in het onderwerp: de verspreiding en de begeleiding van spelen die specifieke informatie bevatten.

Het doel dat steeds wordt nagestreefd bij het werken met informatieve spelen is sensibilisering over een brede waaier van thema's. De keuze voor spel ligt voor de hand. Uit onderzoek en ervaring is gebleken dat informatie, opgedaan via spel goed blijft en bovendien goed wordt verwerkt en begrepen. Daarnaast motiveert een spel, trekt het de aandacht van de deelnemers. Het is bovendien aangenaam en onderhoudend. De mogelijkheden van het behandelde thema worden door de spelers ontdekt en ervaren.

13.2 Woordkunst-drama

CENTRUM VOOR VOCALE MUZIEK

Camille Huysmanslaan 93

2020 Antwerpen

tel.: 03 248 03 35

e-mail: info@cvm.be

<http://www.kfv.be/KfVbiblio.htm>

Koren die aangesloten zijn bij Koorfederatie Vlaanderen vzw zijn automatisch lid van het Centrum voor Vocale muziek en kunnen hierdoor gebruikmaken van het aantrekkelijk dienstverleningspakket:

- Consultatie van de bibliotheek met meer dan 70.000 koorwerken
- Advies inzake repertoire
- Gratis ontlening van koorpartituren
- Ontlening van orkestmateriaal
- Toegang tot de geïnfomatiseerde catalogus
- Gebruikmaken van de ontlening per post
- Gebruikmaken van de besteldienst van het CVM
- Gratis surfen naar koorinfo op het Internet

Koren die aangesloten zijn bij een andere koorfederatie of individuele leden betalen voor het CVM-lidmaatschap 1000 BEF. per jaar.

HET NEDERLANDS THEATER INSTITUUT

Bezoekadres

Herengracht 168

1016 BP Amsterdam

Nederland

Postadres

Postbus 19304

1000 GH Amsterdam

Nederland

tel.: 020 551 33 00

fax: 020 551 33 03

e-mail: info@tin.nl

<http://www.tin.nl/ned/index.html#adres>

Het Theater Instituut Nederland bevindt zich in het hart van Amsterdam. Het is gehuisvest in vijf monumentale panden aan de Herengracht en biedt ruimte aan een groot aantal uiteenlopende activiteiten. Professionele theatermakers en belangstellenden vinden er dagelijks hun weg. Zij maken gebruik van de bibliotheken, nemen deel aan debatten en workshops, brengen een bezoek aan het museum of ontmoeten elkaar in de foyer.

HET VLAAMS THEATER INSTITUUT
Saintelettesquare 19
1000 Brussel
tel.: 02 201 09 06
fax: 02 203 02 05
e-mail: info@vti.be
<http://www.vti.be>

Het Vlaams Theater Instituut is het steunpunt voor het professioneel theater in Vlaanderen. Het verzamelt actuele en historische documentatie over de podiumkunsten en stelt deze kennis ter beschikking aan een professioneel en geïnteresseerd publiek. Het verricht, in samenwerking met universiteiten en andere onderzoeksinstituten, onderzoek over de artistieke disciplines binnen het theater, over het theaterpubliek, over de beleidsmatige aspecten van het theater. Het stimuleert de reflectie, binnen en buiten de theaterpraktijk, over de artistieke en maatschappelijke ontwikkeling van het theater, het bevordert de professionele deskundigheid, het draagt bij tot de uitstraling van het Vlaamse theater in binnen- en buitenland. Het Vlaams Theater Instituut publiceert boeken, tijdschriften en andere informatiedragers, organiseert discussiefora, studiedagen en promotionele manifestaties, neemt actief deel aan internationale netwerken, treedt op in het cultuurpolitiek debat. Het Vlaams theater Instituut behartigt de artistieke belangen van het professionele theater in Vlaanderen, waarbij 'theater' ruim gedefinieerd wordt: alle podiumkunsten, behalve muziek.

13.3 Vakoverschrijdende eindtermen

13.2.1 Burgerzin

Amnesty International Vlaanderen
Kerkstraat 156
2060 Antwerpen
tel.: 03 271 16 16
fex: 03 235 78 12
e-mail: amnesty@aivl.be
<http://www.aivl.be>

Belgisch Comité voor Unicef
Kunstlaan 20 bus 18
1000 Brussel
tel.: 02 230 59 70
fax: 02 230 34 62
e-mail: bcu@unicef.be
<http://www.unicef.be>

Centrum Mundiale Vorming
Stationsstraat 135
3570 Alken
tel.: 011 31 32 11
fax: 011 59 33 86
e-mail: cemuvo.jongeren@ping.be

Centrum voor de Rechten van het Kind
Universiteit Gent
Henri Dunantlaan 2
9000 Gent
tel.: 09 264 62 82
<http://allserv.rug.ac.be/~fspiessc>

De Wakkere Burger
Liedtstraat 27-29
1030 Brussel
tel: 02 240 95 25
fax: 02 242 26 10
e-mail: de.wakkere.burger@unicall.be

Een dienst voor lokale besturen, adviesraden en burgerinitiatieven m.b.t. een op informatie en participatie gesteunde beleidsontwikkeling. Activiteiten: tijdschrift Terzake, inspraak-begeleiding, documentatiecentrum, onderzoek/advies, vorming.

Info jeugd
Vrijdagmarkt 11
2000 Antwerpen
tel.: 03 231 07 58
fax: 03 231 07 57
e-mail: info.jeugd@pandora.be

In Petto
Jeugddienst Informatie en Preventie
Diksmuidelaan 50
2600 Berchem
tel.: mailbox@inpetto-jeugddienst.be
Jeugd & Vrede
Van Elewijckstraat 35
1050 Brussel
tel.: 02 640 19 98
fax: 02 640 07 74
e-mail: jev@jeugdenvrede.be
<http://www.jeugdenvrede.be>

Jeugd & Vrede is een pluralistische jeugddienst die sedert 1983 werkt rond vredesopvoeding. Zij ontwikkelen producten om vredesopvoeding (in de brede zin van het woord) te concretiseren: reizende tentoonstellingen, publicaties, educatieve software, enz. Op een speelse, vaak interactieve manier gaan deze producten dieper in op begrippen als: vooroordelen, conflictantering, stereotypen, pestgedrag, kinderrechten en omgaan met macht en onmacht.

Kinderrechtencommissariaat
Ankie Vandekerckhove, kinderrechtencommissaris
Hertogstraat 67-71
1000 Brussel
tel.: 02 552 98 00
fax: 02 552 98 01
e-mail: kinderrechten@vlaamsparlement.be

Kinderrechtswinkel Brugge
Kleine Hertsbergestraat 1
8000 Brugge
tel.: 050 33 95 84
fax: 050 33 95 84
e-mail: KRW.Brugge@kinderrechtswinkel.be
<http://www.kinderrechtswinkel.be>

Kinderrechtswinkel Gent
Geldmunt 24
9000 Gent
tel.: 09 233 65 65
fax: 09 234 19 72
e-mail: KRW.Gent@kinderrechtswinkel.be
<http://www.kinderrechtswinkel.be>

Liga voor Mensenrechten
Van Stopenberghestraat 2
9000 Gent
tel: 09 223 07 38
fax: 09 223 08 48
e-mail: liga.mensenrechten@ping.be
e-mail: ligamensenrechten@club.worldonline.be

Schending van de mensenrechten vaststellen, bij de publieke opinie aanklagen, en via de overheden structureel opheffen.

Vlaamse Kinder- en Jongerentelefoon
PB 50
2800 Mechelen
tel.: 078 15 14 13
<http://www.kjt.org>

Vlaamse Kinderrechtencoalitie
p/a Kammenstraat 12
9000 Gent
tel.: 09 233 11 16
fax: 09 233 22 68

VLIO West-Vlaanderen
Vlaamse Dienst Verspreiding Leermiddelen Internationale opvoeding
p/a PEC – Hugo Verrieststraat 22
8800 Roeselare
tel 051 26 50 57
fax 051 20 43 49
e-mail: vlio@west-vlaanderen.be
<http://www.cocosnet.ngonet.be>

VLOR
Vlaamse Onderwijsraad
Leuvenseplein 4
1000 Brussel
tel.: 02 219 42 99
fax: 02 219 81 18
e-mail: vlaamse.onderwijsraad@vlor.be
<http://www.vlor.be>

Vredeshuis Gent
St-Margrietstraat
9000 Gent
tel.: 09 225 73 79
e-mail: noord-zuid@gent.be

13.2.2 Gezondheid

ABB
Minderbroedersstraat 8
3000 Leuven

Belgische Federatie tegen Kanker
www.acc-vkb.be
Het Aidsteam, Hiv-Vereniging Vlaanderen en Sensoa
Kipdorpvest 48a
2000 Antwerpen
tel.: 03 238 68 68
fax: 03 248 42 90
info@aidsteam.be
info@hiv-vereniging.be
info@sensoa.be
<http://www.soa-aids.be>

CAW Mozaïek – De Hallen
Centrum Algemeen Welzijnswerk
Grétrystraat 1
1000 Brussel
tel.: 02 227 02 00
fax: 02 227 02 10
e-mail: dehallen@vqc.be

Het Centrum algemeen welzijnswerk biedt informatie, advies en begeleiding bij psychosociale vragen en problemen.

CGSO
Centrum voor Geboorteregeling en Seksuele Opvoeding
Meerstraat 138B
9000 Gent
tel: 09 221 07 22
fax: 09 220 84 06
e-mail: cgso@xs4all.be

De Sleutel
Hundelgemsesteenweg 1
9820 Merelbeke
tel. 09 231 57 48
fax 09 231 67 15
e-mail: preventie.de.sleutel@fracarita.org
<http://www.desleutel.org>

De sleutel kan de school een concreet, wetenschappelijk onderbouwd en vooral een doorleefd antwoord geven op vragen in verband met drugpreventie. Hun actievoorstellen kunnen van korte duur zijn, een halve dag bijvoorbeeld, maar even goed over een heel schooljaar lopen. Bovendien hebben zij materiaal ontwikkeld waarmee de leerkrachten zelf aan de slag kunnen.

Groene Dag
tel.: 054 33 20 46
fax: 054 33 20 46

Een educatieve, dienstverlenende organisatie. Stelt programma's, literatuur en materiaal ter beschikking van organisatoren; in verband met gezondheidseducatie in natuurlijk perspectief. Geeft tevens advies, begeleiding en ondersteuning bij projecten rond voeding, gezondheid en leefstijl.

G.V.O. in het Onderwijs
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Administratie Gezondheidszorg
Markiesstraat 1
1000 Brussel

Het GVO heeft pakketten met activiteiten voor het secundair onderwijs over de thema's voeding, alcoholpreventie, verslavingspreventie, tabakspreventie en veiligheid.
De pakketten zijn samengesteld uit een handboek en een kopieerset van de werkbundel voor de leerlingen; soms aangevuld door een video, een fotoroman, een fotoset of een spel.

GVO.
Gezondheids promotie van de Socialistische Mutualiteiten
Nationaal Secretariaat
Sint Jansstraat 2
1000 Brussel
tel.: 02 515 03 19

IPB
Voorlichtingsbureau voor de voeding
Jezusstraat 16B
2000 Antwerpen

Jeugd en Seksualiteit
Vormingsdienst voor het jeugdwerk
Koningin Astridlaan 106/002
2800 Mechelen
tel.: 015 20 69 68
fax: 015 20 31 42
e-mail: jeugd.en.seksualiteit@jeugdwerknet.be
<http://home.planetinternet.be/~demayer>

Kind en Gezin
Guldenvlieslaan 67
1060 Brussel

Landsbond Christelijke Mutualiteit, dienst GVO
Wetstraat 121
1040 Brussel

Ministerie van Volksgezondheid
R.A.C., Esplanadegebouw (contactpersoon: Carine Seeuws)
1010 Brussel
tel.: 02 210 48 28

MJA
Jongerenbeweging van de Socialistische Mutualiteiten
Sint-Jansstraat 32
1000 Brussel
tel.: 02 515 02 52
fax: 02 511 07 13
e-mail: info@MJA.be
<http://www.mja.be>

Euromut – Onafhankelijke ziekenfonds
Louis Mettwielaan 74/76
1080 Brussel
tel.: 02 44 44 222
fax.: 02 44 44 999
e-mail: info@euromut.be
<http://www.euromut.be/>

Liberaal Mutualiteit – Vlaams Gewest (LM-VLG)
Prieelstraat 22
1730 Asse
tel.: 02 452.90.10
fax: 02 452.62.20
e-mail: info@lmvlg.be

Socialistische Mutualiteiten
<http://www.socmut.be>

Bond Moyson
Vrijdagmarkt 10
9000 Gent
tel.: 09 265 55 11
fax: 09 265 59 99
e-mail: bond.moyson.gent@socmut.be

Socialistische Mutualiteit regio Antwerpen
Belgiëlei 22-24
2018 Antwerpen
tel.: 03 285 44 44
fax: 03 218 67 03
e-mail: antwerpen@socmut.be

Socialistische Mutualiteiten
Zuidstraat 111
1000 Brussel
tel.: 02 506 96 11
fax: 02 514 59 26

Christelijke Mutualiteit (C.M.)
Nationaal Secretariaat
Haachtsesteenweg 579
1031 Brussel

Vlaams Neutraal ziekenfonds
tel.: 015/28 90 90
fax : 015/20 96 66
e-mail: info@vnz.be
<http://www.vnz.be/index1.htm>

NUBEL vzw
Rijksadministratief Centrum Esplanade
Pachecolaan 19
1010 Brussel
tel.: 02 210 48 28

NVVA

Nationale Vereniging ter Voorkoming van Arbeidsongevallen
Gachardstraat 88 bus 44
1050 Brussel
tel.: 02 48 03 37
fax: 02 48 68 67

NVVB

Nationale Vereniging voor Beveiliging tegen Brand
Parc Scientifique
1348 Louvain-la-Neuve
tel. : 010 47 52 11
fax: 010 47 52 70

OIVO

Onderzoeks- en informatiecentrum van de verbruikersorganisaties
Ridderstraat 18
1050 Brussel
tel.:02 547 06 11
fax: 02 547 06 01
e-mail : crioc-oivo@skynet.be
<http://www.oivo-crioc.org>

Het OIVO beschikt over de best gedocumenteerde bibliotheek inzake consumentenaangelegenheden van België. Duizenden documenten zijn er gecatalogeerd: boeken, brochures, tijdschriften, verhandelingen, herdrukken enzovoort. Alle werken moeten te plaatse worden geraadpleegd. Er staat een fotokopieerapparaat ter beschikking van de lezers. De bibliotheek is voor het publiek toegankelijk op woensdag en donderdag. Zelf publiceert het OIVO ook documenten die gekocht of ontleend kunnen worden.

OVAM

De Deckerstraat 22
2800 Mechelen

PVI

Provinciaal Veiligheidsinstituut
Dienst Publicaties
Jezusstraat 28
2000 Antwerpen
tel.: 03 203 42 00
fax.: 03 203 42 30

Relatiestudio Gent

Voskenslaan 167
9000 Gent
tel.: 09 220 70 00 of 09 220 40 00
fax: 09 220 76 25
e-mail: relatiestudio@pandora.be
<http://www.relatiestudio.be/index.htm>

Relatiestudio Gent werd zo'n 20 jaar geleden opgericht door Nand Cuvelier, filosoof en psycholoog. Gefascineerd door de tussenmenselijke omgang, probeerde hij dit te systematiseren en te verwoorden. De AXENROOS en de bejegeningsskringloop zijn hieruit gegroeid in samenwerking met het team van relatiestudio. Het is een plaats waar gedacht, maar vooral gewerkt wordt rond relatiebepaling. Elke mens is er welkom die relationeel vaardig wil zijn of worden, die bejegend en verbonden wil leven. Ze werken ervaringsgericht, in kleine groepen. De begeleiding is deskundig, de inhoud is wetenschappelijk onderbouwd.

Sinds januari 2001 is de vzw opgesplitst in 'Relatie-Studio VZW Volwassenenvorming' en 'Relatie-Studio VZW Jongeren'. Deze laatste richt zich speciaal naar leerkrachten en begeleiders van jongeren die zich willen bekwamen in het doorgeven van sociale vaardigheden.

Het Belgische Rode Kruis/Vlaamse Gemeenschap
Dienst Leergangen
Vleurgatsesteenweg 98
1050 Brussel
tel.: 02 645 44 11
fax.: 02 646 04 41
<http://www.redcross.be>

Vormingsinstituut Rode Kruis – Vlaanderen:

Aan de bevolking wordt vorming aangeboden over volgende thema's: EHBO, preventie van ongevallen in de privé-sfeer en internationaal humanitair recht. Daarnaast is er ook een aanbod naar Rodekruisvrijwilligers.

VAD
Vereniging voor Alcohol en andere Drugproblemen
Edmond Tollenaerestraat 15
1020 Brussel
tel.: 02 423 03 33
fax. 02 423 03 33
e-mail: vad@vad.be

VAD overkoepelt de meeste instellingen die zich in Vlaanderen bezighouden met alcohol- en drugsproblemen. Het coördineert alle studie, preventie en hulpverlening rond drugs, medicatie en alcohol in Vlaanderen. Iedereen in Vlaanderen kan een rechtstreeks beroep doen op VAD via de Druglijn en het documentatiecentrum.

VCK
Vlaams Centrum voor kwaliteitszorg
<http://www.vck.be>

Site waarop men informatie vindt over o.a. eetwareninspectie en hygiënezorgsysteem, en een test in verband met hygiëne in de grootkeuken

VIBE
Vlaams Instituut voor Bio-Ecologisch Bouwen en Wonen
Statiestraat 115
2600 Berchem
tel: 03 239 74 23
fax: 03 230 91 26
e-mail: info@vibe.be

Het instituut verspreidt informatie rond gezond bouwen, duurzame technologie en ecologisch bouwen. Het VIBE verricht onderzoek, vorming, vertegenwoordiging en labelling hieromtrent.

VIG
Vlaams Instituut voor Gezondheidspromotie
G. Schildknechtstraat 9
1020 Brussel
tel: 02 422 49 49
fax 02 422 49 59
e-mail: vig@vig.be
<http://www.vig.be>

Het VIG beschikt over een gespecialiseerde bibliotheek met zowel wetenschappelijke werken als praktijkondersteunend materiaal. Deze is voor iedereen toegankelijk. Men vindt er boeken, tijdschriften, jaarverslagen, rapporten van binnen- en buitenlandse organisaties, beleidsinformatie (Vlaams, federaal en Europees), adresboeken, persknipsels, literatuurbulletins, databanken via cd-rom of internet.

e-mail: bib@vig.be

Vereniging voor het Onderwijs in de Biologie, de milieuleer en de Gezondheidseducatie
<http://www.vob-ond.be>

Vlaamse Liga tegen Kanker
Koningsstraat 217
1210 Brussel
tel.: 02 227 69 69
<http://www.tegenkanker.net>

Vlaams Spellenarchief vzw
Administratief adres:
Brugeoisestraat 11
8310 Assebroek
Werk- en archiefruimte:
Oostmeers 27
8000 Brugge
tel.: 050 47 18 34
e-mail: spellenarchief@khbo.be
<http://users.pandora.be/vlaams.spellenarchief/>

De vzw Vlaams Spellenarchief is een vereniging die de wereld van het bord- en gezelschapsspel volgt en beoordeelt.

Sinds september 2000 heeft de vzw een onderkomen gevonden in de Katholieke Hogeschool Brugge-Oostende. Twee medewerkers werken er in een uniek pedagogisch samenwerkingsproject met het departement lerarenopleiding te Brugge. Daardoor is het spellenarchief nu ook (op afspraak) toegankelijk voor iedereen die het gezelschapsspel wil bestuderen.

VLAM
Vlaamse Artsen voor het Milieu vzw
Waterloostraat 2 - 2600 Antwerpen
tel.: 03 230 92 32
fax: 03 230 92 32
e-mail: vlam@sreh.be

Voor advies van artsen die de band tussen milieu en gezondheid nader onderzoeken.

VLAM
Vlaamse Dienst voor Agro-Marketing
Leuvenseplein 4
1000 Brussel
tel.: 02 501 62 35
fax: 02 501 62 05

13.2.3 Milieu

AMINAL
Administratie Milieu-, Natuur-, Land- en Waterbeheer)
Cel Natuur- en Milieueductie & Informatie
Graaf de Ferrarisgebouw, 3de verdieping
Emile Jacqmainlaan 156 bus 8
1000 Brussel
e-mail: nme@lin.vlaanderen.be

CVN
Centrum voor Natuur- en Milieueducatie
tel.: 03 226 02 91
fax: 03 233 59 79
e-mail: cvn@ping.be

Natuur- en milieueducatie is voor het CVN: een educatief proces, waarbij op planmatige wijze een proces van kennisvermeerdering, natuur- en milieubesef en gedragsverandering t.g.v. natuur en milieu op gang gebracht wordt. Nadruk op natuurbeleving en waarneming.

De Helix
Natuur- en milieueducatief centrum
Hoogvorst 2
9506 Grimminge
tel.: 054 32 04 92
fax: 054 32 04 90

De Milieuboot
Korte Nieuwstraat 12
9300 Aalst
tel.: 053 72 94 20
fax: 053 78 40 15
e-mail: de.milieuboot@pophost.eunet.be

Wil jongeren en volwassenen bewustmaken en een beter inzicht geven in de problematiek van watervervuiling en -zuivering door het organiseren van educatieve milieuboottochten, een openstelling van een documentatiecentrum en via tentoonstellingen en animatie.

Dialogo vzw
Blijde Inkomststraat 109
3000 Leuven
tel.: 016 23.26.49
fax: 016 22.21.31
e-mail: de.koevoet@planetinternet.be

Tientallen groepen van consumenten komen maandelijks samen om hun huishoudens milieuvriendelijker te runnen. Bouwteams, praktische info over kleinschalige waterzuivering, regenwaterputten, composttoiletten, afvalpreventie ...

Dienst Natuur- en Mileueducatie
Provincie West-Vlaanderen
Provinciehuis Boeverbos
Koning Leopold III-laan 41
8200 Sint-Andries
tel.: 050 40 31 11
fax: 050 40 31 00

Electrabel
Regentlaan 8
1000 Brussel
tel.: 02 518 61 11
fax: 02 518 64 00

FELNET
Flanders Environmental Library Network
<http://www.felnet.org>

Deze site is de grootste virtuele milieubibliotheek in Vlaanderen. Je kan er gratis grasduinen in meer dan 100 000 referenties.

Felnet is een samenwerkingsverband van de belangrijkste milieudocumentatiecentra in Vlaanderen: Aminimal, BBL, EMIS/VITO, IN, IBW, vzw Langzaam verkeer, MiNa-Raad, OVAM, PIME, Stichting Leefmilieu, SERV, VLM, VMM.

Interelectra
Gouverneur Verwilghensingel 32
3500 Hasselt
tel.: 011 72 20 20
fax: 011 72 29 03
e-mail: info@interelectra.be
<http://www.interelectra.be>

Inter-Regies
Koepel van de zuivere energie-intercommunales
contactpersoon: Jacques Glorieux
Koningsstraat 55 bus 10
1000 Brussel
tel.: 02 217 81 17
fax: 02 219 20 56
e-mail: jacques.glorieux@inter-regies.be

IVEG
Antwerpsesteenweg 260
2660 Hoboken
tel.: 03 820 05 11
fax: 03 829 10 67

Natuur- en Milieueducatie De Wielewaal
tel.: 014 41 22 52
fax: 014 43 96 51

Organiseert voordrachten over natuur- en milieuthema's, natuurwandelingen, beheert natuurreservaten, neemt deel aan natuurbeschermingsactiviteiten, heeft een museum. Centrale thema's: vogels, planten en natuurbehoud.

PIME (provincie Antwerpen)
Provinciaal Instituut voor Milieu Educatie
Mechelsesteenweg 365
2500 Lier
tel.: 015 31 95 11
fax: 015 31 58 80

Project Groene School
Koning Albert II-laan 20 bus 8
1000 Brussel
tel.: 02 553 82 37
fax: 02 553 80 25
e-mail: groeneschool@vlaanderen.be
<http://www.mina.vlaanderen.be/milieueducatie/groeneschool>

Provinciaal natuurcentrum Het Groene Huis
Domein Bokrijk
3600 Genk
tel.: 011 26 54 50
fax: 011 26 54 55
e-mail: limnet@limburg.be
<http://www.limburg.be/limnet/>

Provinciaal Natuureducatief Centrum De Kaaihoeve
Provincie Oost-Vlaanderen
Oude Scheldestraat 16
9630 Mellegem (Zwalm)
tel.: 055 496 796
fax: 055 496 796
e-mail: kaaihoeve@oost-vlaanderen.be/milieu/educatie

VELT
Uitbreidingstraat 392 c
2600 Berchem
tel.: 03 281 74 75
fax: 03 281 74 76
e-mail: velt@village.uunet.be

Velt vzw is de vereniging voor Ecologische Leef- en Teeltwijze. Velt stond mee aan de wieg van de biologische landbouw in Vlaanderen. Vandaag telt Velt zo'n 14.000 leden die allemaal het tweemaandelijks tijdschrift Seizoenen krijgen. Daarin lees je praktische tips voor ecologie in huis-, tuin- en keuken. En veel informatie over biologische producten en de wetgeving terzake. De honderd plaatselijke afdelingen van Velt organiseren lezingen, wandelingen en praktijklessen.

Verbruikersunie vzw
Hollandstraat 13
1060 Brussel
tel.: 02 542.32.11
fax: 02 542.32.50
<http://www.test-aankoop.be>
Uitgever van Test-Aankoop.

Vlaams Instituut voor Bio-Ecologisch Bouwen en Wonen (VIBE) vzw
Statiestraat 115
2600 Berchem
tel. 03 239.74.23
fax 03 230.91.26
e-mail: info@vibe.be

VMM
Vlaamse Milieumaatschappij
Alfons Van de Maelestraat 96
9320 Eredebodegem

VMW
Vlaamse Maatschappij voor Watervoorziening
Belliardstraat 73
1040 Brussel

WVEM
Hoogstraat 37 – 41
8000 Brugge
tel.: 050 44 77 11
fax: 050 33 07 05

Verkeer

BBL
Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen vzw
Twekerkenstraat 47
1000 Brussel
tel.: 02 282 17 20
fax: 02 230 53 89
e-mail: hostmaster@bblv.be
<http://www.bondbeterleefmilieu.be>

Als koepel van de Vlaamse milieu- en natuurorganisaties vormt Bond Beter Leefmilieu een ideale gids voor iedereen die op zoek is naar meer informatie omtrent het leefmilieu. De meer dan 120 bij BBL aangesloten verenigingen vormen een uniek geheel van expertise en een rijk amalgaam aan achtergronden bij allerlei vragen.

BIVV
Belgisch Instituut voor de verkeersveiligheid
Haachtsesteenweg 1405
1130 Brussel
tel.: 02 244 15 11
fax: 02 216 43 42
e-mail: info@bivv.be
<http://www.bivv.be>

BTTB
Bond van Trein- Tram- en Busgebruikers vzw
Frère Orbanlaan 570
9000 Gent
tel.: 09 223 86 12
fax: 09 233 97 29
e-mail: info@bttb.be
<http://www.bttb.be>

Fietsersbond
Hopland 37
2000 Antwerpen
tel.: 03 231 92 95
fax: 03 231 45 79
fietsersbondpi@be
<http://www.fietsersbond.be>

KOMIMO
Comité Milieu en Mobiliteit vzw
Frère Orbanlaan 570
9000 Gent
tel.: 09 223 86 12
fax: 09 233 97 29
contact@konimo.be
<http://www.konimo.be>

Langzaam Verkeer
J.P.Minckelersstraat 43
3000 Leuven
tel.: 016 23 94 65
fax: 016 29 02 10
e-mail: langzaam.verkeer@skynet.be
<http://www.langzaamverkeer.be>

Interdisciplineorganisatie in de domeinen verkeersveiligheid, verkeersleefbaarheid en mobiliteit. Actief op drie terreinen: onderzoek en beleidsvoorbereiding, planning en ontwerp, vorming en communicatie (documentatiedienst, advies, publicaties, bijscholing, enz.)

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Departement Leefmilieu en Infrastructuur
Administratie Wegen en Verkeer
Graaf de Ferrarisgebouw, 5de verdieping
Koning Albert II-laan 20, bus 4
1000 Brussel
tel.: 02 553 79 07
fax: 02 553 79 05
<http://www.lin.vlaanderen.be/uitweg>

Taxistop
Onderbergen 51
9000 Gent
tel.: 09 223 23 10
<http://www.taxistop.be>

Traject
Onderbergen 511
9000 Gent
tel.: 09 225 95 83
fax: 09 224 31 44
<http://traject@taxistop.be>

De verkeerswetgeving in België vind je terug op de site van de rijkswacht:
<http://www.rijkswacht.be/rw/wegcode/welkom.htm>

Deze website bevat de volledige wettekst van het verkeersreglement (wegcode) en andere teksten. Alle artikelen (aanklikbaar) worden in de mate van het mogelijke nog eens voorzien van enkele commentaren en rechtspraak ten einde de materie wat duidelijker te maken. De exacte wettekst, zoals deze werd gepubliceerd in het Staatsblad, wordt steeds in zwarte letters weergegeven, commentaren en rechtspraak in het rood.

Via een speciaal formulier kan je steeds je problemen kwijt, vragen stellen of commentaar leveren. Andere onderwerpen op de site: technische eisen, zware overtredingen, strafbepalingen, verkeer in buitenland, test uw kennis en laatste wijzigingen en toevoegingen.

VIP
VerkeersPedagogischInstituut
Spinnerstraat 29
8800 Roeselare
tel.: 051 21 04 17
fax: 051 21 04 17
<http://www.verkeervpi.be>

Veilig Verkeer Vlaanderen
Kloosterstraat 20
3740 Bilzen
tel.: 089 41 73 50
fax: 089 49 24 22

De Vlaamse Wegentelefoon
tel.: groen nummer 0800 122 66
afdeling Antwerpen: wegen.ant@lin.vlaanderen.be
afdeling Vlaams-Brabant: wegen.vbr@lin.vlaanderen.be
afdeling Limburg: wegen.limb@lin.vlaanderen.be
afdeling Oost-Vlaanderen: wegen.ovl@lin.vlaanderen.be
afdeling West-Vlaanderen: wegen.wvl@lin.vlaanderen.be

Via de Vlaamse Wegentelefoon vraagt de administratie Wegen en Verkeer de weggebruiker zijn steentje bij te dragen om te ontdekken wat er schort aan het Vlaamse wegennet en de bestaande infrastructuur. Elke voetganger, fietser, motorrijder of automobilist kan de Wegentelefoon bellen om alle ongemakken zoals knelpunten, gebrekkige bewegwijzering, potentieel gevaarlijke situaties of mankementen aan het wegdek te melden.

Voetgangersbeweging vzw
Cath. Beersmansstraat 26
2018 Antwerpen
tel.: 03 216 20 23
e-mail: jef.foubert@antwerpen.be
<http://www.voetgangersbeweging.yucom.be>

VSV
Vlaamse Stichting Verkeerskunde
Hendrik Consciencestraat 1
2800 Mechelen
tel.: 015 44 07 11
fax: 015 44 09 98
e-mail: vsv@online.be
<http://www.verkeerskunde.be>

13.2.4 Muzisch-creatieve vorming

CANON
Cultuurcel van het departement Onderwijs
van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
H. Consciencegebouw - verdieping 5A
K. Albert II-laan 15
1210 Brussel
tel.: 02 553 96 63
e-mail: canon@ond.vlaanderen.be

Centrum voor Amateurkunsten vzw (CVA)
Veeweydestraat 24-26
1070 Brussel
tel.: 02 555 06 00
fax: 02 555 06 10
e-mail: info@vca.be
<http://digitaalbrussel.vgc.be/webpages/users/vca/>

Om haar opdrachten te realiseren ontwikkelt het CVA een verregaande projectwerking in samenwerking met de amateurkunstensector en vele maatschappelijke organisaties en beleidsinstanties. Via kort- en langlopende projecten worden nieuwe invalshoeken voor kunstbeoefening en kunstbeleving gestimuleerd en ondersteund. Daarbij wordt niet enkel samengewerkt met de sectoren amateurkunsten en volksontwikkeling, maar ook met o.m. onderwijs en welzijn.

CVA heeft ook twee documentatiecentra (Brussel en Gent) en een uitleendienst voor licht- en podiummateriaal en een informatiecentrum.

Elinjo – Gerard Aerts
Springstraat 20
3530 Houthalen
tel.: 011 52 25 63
fax: 011 52 25 63

Danskant vzw
Ed.Robeynsaan 29A
3290 Diest
tel.: 013 32 76 13
fax : 013 32 76 13
e-mail: info@danskant.be
<http://www.danskant.be>

Gynaika
Twaalfmaandenstraat 1
2000 Antwerpen
tel.: 03 232 22 29
fax: 03 232 57 80
e-mail: info@gynaika.be
<http://www.gynaika.be>

Gynaika is een vereniging die als netwerk fungeert en een belangrijke partner is voor alles wat te maken heeft met 'vrouw en kunst'. Zij willen dat iedereen kan deelnemen aan de fascinerende wereld van kunst en cultuur. Gynaika bezit een databank met gegevens van honderden kunstenaressen en deze schat aan informatie is voor iedereen beschikbaar.

Imagica vzw
Stalingradlaan 21
1000 Brussel
tel.: 02 503 16 19
fax: 02 503 16 19
e-mail: imagica@skynet.be
<http://www.imagica.be>

Imagica stelt zich als doel de vaardigheid in het gebruik en de kritische zin ten opzichte van mediaboodschappen en de media in het algemeen te vergroten. Zij richten zich daarbij voornamelijk tot kinderen, jongeren en hun begeleiders met activiteiten en projecten in het onderwijs en de sociaal-culturele sector. Men kan een bestaande activiteit aanvragen of er samen met imagica een nieuwe uitwerken. In beide gevallen houden zij van een praktijkgerichte aanpak.

Kalos vzw
Paul Van Ostaijenlaan 85
3001 Heverlee
tel.: 016 22 53 19
fax: 016 22 53 19
e-mail: kalos.vzw@planetinternet.be

Pesten, teambuilding, participatie, groepssport, schrijfvaardigheid, luisteren en spreken, schoolvakken combineren De Griekse tragedie was en is een forum voor vraagstelling en zelfreflectie. In klas- en schoolverband reikt het kapstokken aan voor sociale vaardigheden, leren leren, thematische projecten, internationale uitwisselingen, theaterprojecten Maar even goed voor kinderspelen, lichaamsbeheersing en onderzoek. Kalos vzw stelt programma's op maat op voor scholen, voor alle onderwijsvormen en -niveaus. De hefboom is de creativiteit van leerlingen en leerkrachten, het resultaat kan meer expressie en zelfontplooiing op school zijn.

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten
Museumstraat 9
1000 Brussel
en
Regentschapsstraat 3
1000 Brussel.
educatieve dienst
tel.: 02 508 34 50
fax: 02 508 32 32.
e-mail: educatieve.dienst@fine-arts-museum.be
<http://www.fine-arts-museum.be>

Voor het secundair onderwijs bestaat er naast de traditionele kunsthistorische rondleiding een aanbod van interactieve oefeningen met nadruk op de formulering van persoonlijke interpretatie, de uitvoering van schetsen of de analyse van pertinente begrippen.

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Afdeling Communicatie
Plaatsnijdersstraat 2
2000 Antwerpen
tel.: 03 238 78 09
fax: 03 248 08 10
<http://www.dma.be/cultuur/kmska/index.htm>
e-mail: Publiekswerking@kmska.be

Voor scholieren uit alle richtingen van het middelbare onderwijs zijn er museumlessen. Het bekijken van originele kunstwerken staat hier centraal. Een museumles bestaat uit een korte inleiding in een museumzaal en een actief bezoek. In groepjes van vier à vijf bekijken en bespreken de leerlingen enkele kunstwerken. Hun bevindingen en opmerkingen worden samen met de gehele groep en de begeleider besproken en aangevuld. Leerlingen van het technisch onderwijs en van het beroepsonderwijs kunnen een museumles volgen. Maar er is ook een speciaal programma voorzien. De onderwerpen ervan sluiten aan bij een welbepaalde beroepsopleiding. Onderwerpen: kleding en mode, gezin en familie, eten en drinken, wonen, museum en publiek.

De Kunstbank vzw
Centrum voor Hedendaagse Beeldcultuur
Afdeling Kunst- en Beeldeducatie
Vaartstraat 30
3000 Leuven
tel.: 06 23 31 23
fax: 06 23 31 23

Reizende educatieve tentoonstellingen rond hedendaagse beeldende kunst en beeldcultuur in ruimere zin. Zowel voor scholen als voor culturele centra over heel Vlaanderen, voor kinderen uit de basisschool en jongeren uit het secundair en hoger onderwijs, alle studierichtingen, niveaus en netten. Het vakoverschrijdend opzet wil de nawerking en integratie in verschillende leervakken stimuleren.

Mooss vzw
Diestsesteenweg 104
3010 Leuven
tel.: 016 25 60 22
fax: 016 25 89 94
e-mail: Mooss@skynet.be
<http://www.mooss.org>

Mooss vzw is een landelijke jeugddienst voor actieve kunsteducatie die kunstzinnige vorming aanbiedt in het jeugdwerk, in het onderwijs, in bibliotheken, in culturele centra, in musea, theaters en in eigen open cursussen. Mooss wil kinderen en jongeren de ruimte bieden om kunst te beleven op hun eigen manier. Hen de mogelijkheid bieden om hun andere kijk op een actieve en speelse manier te verwerken en hen de bagage aanreiken om zichzelf op één of andere 'kunstige' manier uit te drukken.

Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen - MUHKA
Leuvenstraat 32
2000 Antwerpen
tel.: 03 238 59 60
fax: 03 216 24 86
e-mail: muhka@skynet.be

Museum voor Schone Kunsten
Educatieve dienst
Citadelpark
9000 Gent
contactpersoon: Paula Dumont
tel.: 09 222 17 03 van maandag tot vrijdag van 9.30 uur tot 12.30 uur
e-mail: museum.msk@gent.be
<http://www.gent.be/gent/cultuur/musea/sk/educa>

De educatieve dienst heeft reeds jaren ervaring met het organiseren van diverse activiteiten voor museumbezoekers. Zij werkt hiervoor nauw samen met een team van freelance medewerkers (kunsthistorici, pedagogen, kunstenaars). De dienst staat ook open voor samenwerkingsprojecten met scholen, theaters en andere organisaties.

Klassieke rondleiding

Vijf eeuwen schilder- en beeldhouwkunst worden in een algemene kennismaking met de collectie tot leven geroepen. U kan echter ook kiezen voor een deelaspect: stijlperiode, thema, genre.

Actieve rondleiding

Kris kras doorheen de collectie om kunstwerken te bevragen: Wat zie ik? Hoe is het gemaakt? Waarom is het zo gemaakt? Zo komt u op een directe en actieve manier met de werken in contact.

Zelf rondleiden?

Een viertal vrijwilligers maken zelf een rondleiding voor hun klas. De voorbereiding gebeurt onder begeleiding van de educatieve dienst van het museum.

Duur voorbereiding: woensdagnamiddag

Museum voor Sierkunst en Vormgeving
educatieve dienst
Jan Breydelstraat 5
9000 Gent
tel.: 09 267 99 91
e-mail: museum.design@gent.be

Het Museum voor Sierkunst en Vormgeving probeert drie basisfuncties te vervullen: een verwervende en bewarende, een wetenschappelijke en een educatieve. We willen het publiek betrekken bij het museumgebeuren, het helpen bij het bevredigen van nieuwsgierigheid, prikkelen tot eigen activiteit en tot creativiteit. Hierbij wordt vooral thematisch gewerkt, een afdeling, een tijdperiode, een bepaalde discipline wordt toegelicht. De educatieve dienst zal u graag helpen bij de organisatie van uw bezoek aan het museum: geleide bezoeken, werkbladen, creatieve ateliers, voordrachten,...

Het Paleis
Meistraat 2
2000 Antwerpen
tel.: 03 202 83 11
fax: 03 202 83 53
e-mail: info@hetpaleis.be
<http://www.hetpaleis.be>

Het Paleis is ontstaan uit het voormalige Antwerpse stadsgezelschap Koninklijk Jeugdtheater (KJT) en maakt voorstellingen voor kinderen en jongeren van 4 tot 18 jaar. Het Paleis haalt zijn kracht uit veelheid en verscheidenheid. Daarbinnen wordt echter consequent gekozen voor voorstellingen die jonge mensen prikkelen. Het huis wil staan voor 'stekelig' theater. Theater dat zijn tong uitsteekt. Het Paleis maakt jaarlijks een tiental producties, zowel voor de kleine als de grote zaal.

Deze producties worden gespeeld als schoolvoorstelling en als vrije voorstelling.

Piazza dell' Arte
Israëlietenstraat 7
2000 Antwerpen
tel.: 03 232 68 76
fax: 03 232 57 80
e-mail: info@piazzadellarte.be

Piazza dell' Arte is een multidisciplinair educatief kunstproject. Zij werken met een reizende bussekaravaan en brengen een smeltkroes van disciplines. De bedoeling is om (tot 150) jongeren tussen 12 en 18 jaar vanuit hun eigen leefwereld in contact te brengen met kunst en cultuur in de ruimste zin van het woord. De jongeren experimenteren vier dagen lang en het resultaat van deze zoektocht in en rond de bussen is een unieke mix van muziek, beeld, woord en beweging dat gebundeld wordt in een totaalspektakel.

Poëziecentrum
Hornstraat 11B
9000 Gent
tel.: 09 225 22 25
fax: 09 225 90 54
e-mail: info@poeziecentrum.be
<http://www.poeziecentrum.be>

Zoals nergens anders in Vlaanderen is poëzie te Gent aanwezig met een Poëziecentrum dat met een poëzewinkel, poëziekrant, een poëziefestival, literaire middagen en diverse manifestaties een voorpost inneemt op de literaire barrikaden. Het poëziecentrum organiseert ook geleide wandelingen langs de Poëzieroute: een aangename kennismaking met Poëzie in de stad Gent.

De Poëzieroute is individueel te bezoeken of in groep. Voor deze laatste werkte het Gentse Poëziecentrum drie verschillende projecten uit: voor jongeren vanaf 12 jaar, voor jongeren vanaf 14 jaar en voor volwassenen.

Provinciaal Museum voor Fotografie
Educatieve dienst
Waalse Kaai 47
2000 Antwerpen
tel.: 03 242.93.00
fax: 03 242.93.10
e-mail: info@fotografie.provant.be
<http://www.provant.be/fotomuseum/index.html>

De educatieve dienst organiseert verschillende formules van creatieve rondleidingen en museumateliers. De bedoeling van deze activiteiten is steeds de bezoekers te helpen de tentoonstelling (zowel camera als beeld) beter te begrijpen.

Naast creatieve rondleidingen waarbij de deelnemers een actieve ontdekkingstocht ondernemen in de wonderlijke geschiedenis van de fotografie heeft de educatieve dienst ook een uitgebreid programma aan workshops, zowel voor kinderen en jongeren als voor volwassenen. In dit fotoatelier komen zowel het creatieve als het technische aspect van de fotografie aan bod.

Provinciaal museum voor Moderne Kunsten - PMMK
Romestraat 11
8400 Oostende
tel.: 059 50 81 18
e-mail: pmmk.educatieve-dienst@west-vlaanderen.be
<http://www.pmmk.be/educatieve.htm#SECUNDAIR>

Rondleidingen voor het Secundair Onderwijs:

Voor scholen is er de mogelijkheid tot geleid bezoek met een gids in zowel de vaste collectie als in de gelegenheidstentoonstellingen. Educatieve boekjes, met teksten over de lopende tentoonstellingen, zijn steeds ter beschikking, om een bezoek voor te bereiden of als naverwerking.

Afspraken dienen best minimum 14 dagen op voorhand vastgelegd te worden.

Stedelijk Museum voor Actuele Kunst (S.M.A.K.)

Publiekswerking

Citadelpark

9000 Gent

tel.: 09 240 76 64

fax: 09 221 71 09

e-mail: educatievedienst.smak@gent.be

<http://www.smak.be>

duur: 2 u (1 u in elk museum)

Rondleiding met atelier. De beeldentaal die de bezoekers zich tijdens de rondleiding eigen maken, inspireert hen om zichzelf creatief uit te drukken. Naast de klassiekere media zoals verf en klei, krijgen ze ook de kans om met ready-mades, 'waardeloos' of organisch materiaal te experimenteren. De ateliers staan open voor kinderen, jongeren én volwassenen.

Spelewei vzw

Kapellekensweg 2

3010 Kessel-Lo

tel.: 016 35 05 50

fax: 016 25 43 34

e-mail: spelewei@wanadoo.be

Spelewei is een jeugdendienst gespecialiseerd in het vormen en begeleiden van spelen. Zij worden vooral gevraagd door andere jeugdorganisaties op (kader)vormingscursussen en activiteiten. Ze organiseren ook zelf crea- en spelvakanties voor kinderen. Zij werken creatieve programma's uit «op maat» van elke situatie en leeftijdsgroep.

Theater Prometheus

Sint-Pietersnieuwstraat 128

9000 Gent

tel.: 09 225 28 08

fax: 09 233 36 92

e-mail: teaterprometheus@skynet.be

<http://www.teaterprometheus.be>

Jongeren maken kennis met theater in de ruimste zin van het woord.

In één dag worden de gasten doorheen de keuken van het theater geloodst. Zelf kan men kiezen welk aspect van theater men wil leren kennen. Workshops, dans, muziek of werken naar een theaterproductie, het kan allemaal. De werking richt zich niet alleen tot scholen, maar ook tot iedereen die zin heeft om iets rond theater te doen. Er worden ook schooluitstappen of projectdagen georganiseerd: eerst kunnen de jongeren een bezoek brengen aan de historische stad Gent. Een boeiende tocht van luisteren, kijken en zoeken. Daarna gaan de jongeren zelf aan de slag. Zij maken een frisse duik in hun fantasie. Een ontdekkingstocht doorheen de verschillende eeuwen. Er zijn zowel workshops voor het kleuteronderwijs als voor het basis- of secundair onderwijs (Spring uit je Vel, De stad van Aksens, Kleur bekennen, Jong geweld in ridderstijl en Handen uit de mouwen).

De Verbeelding en Spirit

Kammerstraat 19

9000 Gent

tel.: 09 329 93 99

fax: 09 329 93 89

Ten Hove 18

8200 Brugge

tel.: 050 38 54 63

fax: 050 38 54 63

e-mail: de.verbeelding@pandora.be

<http://www.deverbeeldingenspirit.be>

Vertrekkend vanuit de leefwereld van jongeren wil 'de Verbeelding' activiteiten aanbieden naar een breder publiek toe. Op die manier willen zij in confrontatie (of samenspraak) met de kunstsector, een aantal interessante aspecten van jeugd(sub)cultuur in beeld brengen. Juist de openheid die er in jeugdcultuur bestaat, namelijk dat los staat van ras, klasse, sekse, ... maakt ze voor 'De Verbeelding' net zo interessant. Zij gaan het debat met de maatschappij aan vanuit een positieve evaluatie van jeugdcultuur. Je hoeft cultuur niet altijd ver gaan zoeken.

Vlaams Centrum voor Kinder- en Jeugdfilm

Paleizenstraat 112

1030 Brussel

tel.: 02 242 54 09

fax: 02 242 74 27

<http://www.jekino.be>

Het Vlaams Centrum voor Kinder- en Jeugdfilm en de Jekino-Films zijn zusterorganisaties. Zij bieden kant-en-klare dossiers aan bij zo'n 70-tal videofilms. Deze geven leerkrachten de kans om goed gedocumenteerd aan de bespreking van de geziene film te beginnen. Deze dossiers bestrijken alle graden van het middelbaar onderwijs.

De Warande

Educatieve dienst tentoonstellingen

Warandestraat 42

2300 Turnhout

tel.: 014 41 94 94

fax: 014 42 08 21

e-mail: tentoonstelling@warande.be

Binnen de Warande, dienst tentoonstellingen is de educatieve dienst gevestigd. Deze dienst maakt lesmateriaal bij tentoonstellingen, richt ateliers in voor kinderen en jongeren, ontwerpt speelse educatieve koffers en creëert rondreizende tentoonstellingen. Het aanbod is beschikbaar voor scholen, culturele centra en andere instellingen voor kunsteducatie.

14 Bijlagen

14.1 Vakoverschrijdende eindtermen derde graad

LEREN LEREN

De genummerde zinnen zijn de decretale eindtermen.
De kleiner gedrukte tekst werd ter verklaring toegevoegd.

Opvattingen over leren

- 1 De leerlingen kunnen communiceren over de samenhang tussen hun leeropvattingen, leermotieven en leerstijl.
- 2 De leerlingen kennen verschillende leerstijlen en zijn bereid hun leerstijl zonedig aan te passen met het oog op te bereiken doelen.
Dit houdt in:
 - zich bewust zijn van de eigen opvattingen over intelligentie, leren en leersituaties;
 - zich bewust zijn van de eigen voorkeur van leerstrategieën;
 - andere leerstrategieën kennen;
 - inzien dat men de eigen leerstijl kan veranderen;
 - zich bewust zijn van de eigen leermotieven;
 - bereid zijn om na te denken over de samenhang tussen eigen leeropvattingen, leermotieven en leerstrategieën;
 - bereid zijn de eigen leeropvattingen en leermotieven bij te sturen;
 - de leerstrategie kunnen aanpassen aan een leerdoel en een context.

Informatie verwerven en verwerken

Informatieverwerving

- 3 De leerlingen kunnen diverse informatiebronnen en -kanalen kritisch selecteren en raadplegen met het oog op te bereiken doelen.
Dit houdt in:
 - verschillende strategieën m.b.t. het zelfstandig zoeken, selecteren en ordenen van informatie kunnen aanwenden;
 - kritisch ingesteld zijn t.a.v. de aard van de informatie, de informatiebron en het informatiekanaal;
 - zoekstrategieën kunnen aanpassen overeenkomstig de informatiebron en/of het informatiekanaal;
 - bereid zijn informatie zelfstandig, actief, constructief en kritisch te verwerven.

Informatieverwerking

- 4 De leerlingen kunnen zelfstandig informatie kritisch analyseren en synthetiseren.
Dit houdt in:
 - algemene en vakspecifieke strategieën kunnen aanwenden om informatie te verwerken, rekening houdend met leerdoelen en leercontexten;
 - zelfstandig informatie kunnen analyseren;
 - hoofd- en bijzaken zelfstandig kunnen selecteren;
 - zelfstandig afzonderlijke delen tot een georganiseerd geheel kunnen structureren.
- 5 De leerlingen kunnen zinvol inoefenen, memoriseren en herhalen.
Dit houdt in:
 - de verworven informatie kunnen inpassen in reeds aanwezige kennis en kunde;
 - verbanden kunnen leggen;
 - zelfstandig praktische toepassingen en voorbeelden zoeken;
 - kritische vragen kunnen stellen bij de verkregen informatie;
 - zinvol inoefenen, memoriseren en herhalen.

- 6 De leerlingen kunnen verwerkte informatie functioneel toepassen in verschillende situaties.

Dit houdt in:

- de informatie functioneel kunnen toepassen in identieke en in andere situaties en contexten;
- bereid zijn informatie zelfstandig, actief, constructief en kritisch te verwerken.

Problemen oplossen

- 7 De leerlingen kunnen op basis van hypothesen en verwachtingen mogelijke oplossingswijzen realistisch inschatten en uitvoeren.

Dit houdt in:

- een probleem zelfstandig kunnen analyseren, herformuleren en eventueel opsplitsen in deelproblemen;
- realistische hypothesen en verwachtingen m.b.t. een oplossing kunnen formuleren;
- een oplossingswijze kunnen bedenken;
- oplossingsmethoden kunnen gebruiken.

- 8 De leerlingen kunnen de gekozen oplossingswijze en de oplossing evalueren.

Onderzoek

- 9 De leerlingen kunnen een onderzoek of een practicum voorbereiden, uitvoeren en de resultaten verantwoorden.

Dit houdt in:

- zelfstandig en efficiënt gegevens kunnen verzamelen en bewerken;
- de resultaten en conclusies kritisch verantwoorden.

Regulering van het leerproces

Cognitieve reguleringsvaardigheden

- 10 De leerlingen kunnen een realistische werk- en tijdsplanning op langere termijn maken.
- 11 De leerlingen kunnen hun leerproces sturen, beoordelen op doelgerichtheid en zonodig aanpassen.

Dit houdt in:

- voorkennis kunnen oproepen;
- leerdoelen kunnen verduidelijken;
- kunnen nagaan of het leerproces volgens plan verloopt;
- zichzelf kunnen toetsen tijdens het leerproces;
- kunnen nagaan waarom iets fout is gegaan;
- kunnen beoordelen of de leerdoelen bereikt zijn;
- kunnen nagaan of er voldoende doelgericht gewerkt en geleerd werd;
- het leerproces kunnen bijsturen.

- 12 De leerlingen kunnen toekomstgerichte conclusies trekken uit leerervaringen.

Affectieve reguleringsvaardigheden

- 13 De leerlingen kunnen de oorzaak van slagen en mislukken objectief toeschrijven.
- 14 De leerlingen kunnen in hun leerproces rekening houden met het affectieve.

Dit houdt in:

- zichzelf kunnen motiveren;
- eigen capaciteiten realistisch kunnen inschatten;
- positieve verwachtingen kunnen opbouwen over het verloop en het resultaat van het leerproces;
- zich kunnen concentreren;
- constructief kunnen omgaan met emoties die het leerproces oproept.

Keuzebekwaamheid

Zelfconceptverheldering

- 15 De leerlingen kunnen communiceren over hun eigen interesses, capaciteiten en waarden.
- 16 De leerlingen kunnen een positief zelfbeeld ontwikkelen op basis van betrouwbare gegevens en daarover communiceren.
- Dit houdt in:
- het zelfbeeld kunnen bijsturen op basis van eigen ervaringen en betrouwbare externe gegevens;
 - de correlatie tussen zelfbeeld en leerresultaten inzien;
 - bereid zijn het zelfbeeld te confronteren met het beeld dat anderen hebben.

Horizonverruiming

- 17 De leerlingen kunnen, rekening houdend met de eigen interesses, capaciteiten en waarden, een zinvol overzicht verwerven over studie- en beroepsmogelijkheden, dienstverlenende instanties met betrekking tot de arbeidsmarkt en/of de verdere studieloopbaan.
- 18 De leerlingen zijn bereid een onbevooroordeelde, roldoorbrekende en respectvolle houding aan te nemen ten aanzien van studieloopbanen en beroepen.

Keuzestrategieën

- 19 De leerlingen kunnen de verschillende fasen van een keuzeprocés doorlopen en rekening houden met de consequenties.
- Dit houdt in:
- keuzestrategieën kunnen hanteren;
 - eigen capaciteiten en belangstelling kunnen toetsen aan de eisen gesteld in de vervolgopleidingen en op de arbeidsmarkt;
 - de consequenties van de keuze voor verdere studie en/of beroepsloopbaan kunnen inschatten en verwerken.

Omgevingsinvloeden

- 20 De leerlingen kunnen omgevingsinvloeden op het keuzegedrag onderkennen en er zich tegenover positioneren.
- Dit houdt in:
- maatschappelijke en cultuurgebonden invloed op het keuzegedrag kunnen onderkennen en inschatten;
 - vooroordelen en discriminerende rolpatronen i.v.m. de studie- en/of beroepskeuze kunnen inschatten;
 - zich kunnen positioneren tegenover deze externe invloeden.

SOCIALE VAARDIGHEDEN

Streven naar het ontwikkelen van relationele veelzijdigheid

- 1 De leerlingen ontdekken de voor- en nadelen van verschillende relatievormen in verschillende contexten en maken op basis daarvan keuzes.
- 2 De leerlingen benoemen en duiden emoties, uiten deze gepast en herkennen en duiden andermans emoties.
- 3 De leerlingen kiezen bewust relatievormen, rekening houdende met contextelementen zoals de situaties en de partner.

Streven naar duidelijke communicatie

- 4 De leerlingen communiceren doelgericht, bijvoorbeeld:
 - toetsen elkaars interpretatie en stemmen die zo nodig op elkaar af;
 - brengen de eigen gevoelens en gedachten tot uiting;
 - herkennen en gaan om met vooroordelen en uitingen van ongepaste beïnvloeding (intimidatie, manipulatie, ...).
- 5 De leerlingen hebben er oog voor dat ze wensen en situaties benaderen vanuit eigen en andermans authenticiteit en expressie.

Constructief participeren aan de werking van sociale groepen

- 6 De leerlingen helpen mee aan het formuleren en realiseren van groepsdoelstellingen door bijvoorbeeld:
 - contacten te maken;
 - te overleggen en afspraken te maken;
 - taken en functies te verdelen;
 - belangen af te wegen en te bemiddelen;
 - bij te dragen aan een goed functioneren van de groep als groep.
- 7 De leerlingen kunnen het belang en de mogelijke risico's aangeven van het behoren tot formele en informele maatschappelijke netwerken en kunnen de voordelen ervan gebruiken.
- 8 De leerlingen streven naar een evenwicht tussen eigen wensen, verlangens en belevingen, en het groepsbelang.
- 9 De leerlingen kunnen omgaan met hiërarchie, macht en regelgeving.
- 10 De leerlingen engageren zich om een eigen verantwoordelijkheid op te nemen.

Conflicthantering en overleg

- 11 De leerlingen hebben inzicht in de potentieel constructieve rol van conflicten.
- 12 De leerlingen zien het belang in van gevoelens en lichaamstaal bij het benaderen van conflicten.
- 13 De leerlingen hanteren conflicten door de eigen belangen te behartigen zonder hierbij de belangen, motivaties en emoties uit het oog te verliezen.
- 14 De leerlingen zijn bij conflicten bereid naar anderen te luisteren, hen de kans te geven zich uit te drukken, hen te respecteren, hun emotionele grenzen te respecteren, te overleggen.

OPVOEDEN TOT BURGERZIN

Democratische raden en parlementen

- 1 De leerlingen kunnen de feitelijke werking van de parlementaire besluitvorming beschrijven.
- 2 De leerlingen kunnen de rol aangeven van fracties en commissies in de werking van raden (zoals gemeente- en provincieraden) en parlementen.
- 3 De leerlingen kunnen parlementen en raden (zoals gemeente- en provincieraden) situeren als belangrijke actoren in het vormgeven van de samenleving.
- 4 De leerlingen kunnen verschillende standpunten in parlementaire debatten van elkaar onderscheiden en met elkaar vergelijken.
- 5 De leerlingen kunnen voorbeelden geven van politieke beslissingen (b.v. onderwijs, jeugdbeleid) die hun leven rechtstreeks beïnvloeden.
- 6 De leerlingen kunnen beslissingen van een raad (zoals een gemeente- en een provincieraad) of parlement kritisch evalueren door ze te toetsen aan relevante informatie, de eigen opvatting en andere opvattingen.
- 7 De leerlingen aanvaarden beslissingen die volgens parlementaire procedures zijn genomen.
- 8 De leerlingen brengen waardering op voor de functie en de taken van leden van raden (zoals gemeente- en provincieraden) en parlementen.

Maatschappelijke dienstverlening

- 9 De leerlingen kunnen informatie verzamelen over de maatschappelijke opdracht, het aanbod en de werking van maatschappelijke diensten en instellingen en van specifieke hulp- en informatiediensten voor jongeren.
- 10 De leerlingen kunnen hun eigen wensen of behoeften omzetten in hulp- en informatievragen.
- 11 De leerlingen kunnen aangeven hoe zij op deze diensten of instellingen een beroep kunnen doen en waar ze met eventuele klachten, meldingen of aanbevelingen terecht kunnen (o.m. ombudsdienst).
- 12 De leerlingen durven een beroep te doen op maatschappelijke diensten of instellingen.

Wereldburgerschap

- 13 De leerlingen kunnen de rol van internationale instellingen illustreren.
- 14 De leerlingen kunnen met enkele voorbeelden aantonen dat de mondiale dimensie in onze samenleving steeds explicieter wordt op o.m. politiek, economisch en cultureel vlak en dat deze evolutie voordelen biedt maar ook problemen en conflicten oplevert.
- 15 De leerlingen kunnen de complexiteit van internationale samenwerking toelichten aan de hand van de concepten onderlinge afhankelijkheid, beelden en beeldvorming, sociale rechtvaardigheid, conflict en conflicthantering, verandering en toekomst.
- 16 De leerlingen kunnen aangeven dat er verschillende opvattingen zijn over welvaart en over de herverdeling van deze welvaart.
- 17 De leerlingen zijn gevoelig voor het belang van persoonlijke inzet voor de verbetering van het welzijn en de welvaart in de wereld.

GEZONDHEIDSEUCATIE

Leefstijl en levenskwaliteit

- 1 De leerlingen nemen een kritische houding aan tegenover hun voedingspatroon en zijn bereid het aan te passen, rekening houdend met criteria voor een evenwichtige voeding binnen diverse voedingssystemen.
- 2 De leerlingen benoemen risicofactoren voor eetstoornissen en de gevolgen daarvan.
- 3 De leerlingen kunnen anderen in nood helpen door het toepassen van eerste hulp en cardiopulmonaire resuscitatie (CPR).
- 4 De leerlingen bespreken opvattingen over medische, psychische en sociale aspecten van gezinsplanning, zwangerschap en zwangerschapsonderbreking.
- 5 De leerlingen besteden aandacht aan maatschappelijke fenomenen zoals echtscheiding, éénooudergezinnen, zelfmoord, prostitutie, misbruik van genot- en geneesmiddelen, delinquent gedrag en verspreiding van aids.
- 6 De leerlingen gaan gepast om met vreugde, verlies en rouw, en leren uit hun ervaringen.
- 7 De leerlingen verwerven inzicht in de structuren en het beleid die de gezondheids- en welzijnszorg ondersteunen.
- 8 De leerlingen participeren aan het gezondheids- en veiligheidsbeleid op school en in hun omgeving.

Zorgethiek

- 9 De leerlingen dragen zorg voor zichzelf en voor anderen rekening houdende met thema's zoals jeugdbeleid, ouderdom, sociale achterstelling en handicaps.
- 10 De leerlingen tonen respect voor zichzelf en anderen zoals personen met andere geaardheid, uit andere etnische groepen, uit andere culturen en met andere denkwijzen en overtuigingen.
- 11 De leerlingen herkennen bij zichzelf en anderen signalen van diverse vormen van partner- en sociale druk, fanatisme, discriminatie en onverdraagzaamheid en reageren daar passend en tijdig op.

MILIEUEDUCATIE

Natuur- en milieubeleid

- 1 De leerlingen kunnen beschikbare communicatiekanalen en milieueducatieve netwerken aanwenden bij milieu-initiatieven en -projecten.
- 2 De leerlingen kunnen het normverleggend en grensoverschrijdende karakter van milieuvervuiling bij productie en verbruik illustreren.
- 3 De leerlingen zijn bereid de milieuwetgeving toe te passen.
- 4 De leerlingen hebben bij het kopen van goederen en verbruiken van diensten oog voor nieuwe milieuvriendelijke alternatieven of kleinschalige initiatieven in het kader van een duurzame ontwikkeling.
- 5 De leerlingen zijn bereid actief deel te nemen aan het maatschappelijk debat over natuur- en milieubeleid.
- 6 De leerlingen zijn bereid ethische normen te hanteren ten opzichte van scenario's van bijvoorbeeld economische groei, welvaartsontwikkeling, demografische evolutie en biotechnologische ontwikkelingen op mondiaal vlak.

Verkeer en mobiliteit in ruimtelijk beleid

- 7 De leerlingen kunnen de voor- en nadelen van verschillende vervoerswijzen voor transport van personen, goederen en diensten afwegen op basis van verschillende criteria en een bepaalde keuze motiveren.
- 8 De leerlingen kunnen meewerken aan het opstellen en uitvoeren van een schoolvervoersplan en verdedigen hun eigen standpunt hierin.
- 9 De leerlingen kunnen een gedragspatroon ontwikkelen waarbij individuele gemotoriseerde verplaatsingen beperkt worden en milieubewust gekozen wordt voor een passende vervoerwijze.
- 10 De leerlingen kunnen individueel of in groep standpunten innemen t.a.v. een probleem van ruimtelijke inrichting of landschapsbeheer en nemen kennis van het overheidsbeleid ter zake.
- 11 De leerlingen zijn bereid om via een constructieve inbreng invloed uit te oefenen op beslissingen, maatregelen of voorstellen die een weerslag kunnen hebben op mobiliteit, verkeer en ruimtegebruik.
- 12 De leerlingen verwerven de kennis die moet volstaan als voorbereiding op het theoretisch rijexamen categorie B.

MUZISCH-CREATIEVE VORMING

- 1 De leerlingen staan open voor diverse muzisch-creatieve uitingen, zoals dans, design, muziek, architectuur, ...
- 2 De leerlingen ervaren muzisch-creatieve uitingen als een verrijkende inspiratie om te functioneren in de eigen leefwereld en om zich te kunnen inleven in die van anderen.
- 3 De leerlingen kunnen bij eigen muzisch-creatieve uitingen waarden en gevoelens betrekken, er vorm aan geven en dit als verrijkend ervaren.
- 4 De leerlingen zien in dat ten gevolge van nieuwe technieken en materialen de kunsten, de techniek en de wetenschappen meer en meer integreren.

14.2 Instructiekaarten

Instructiekaart beoordelingscriteria voor tekstmateriaal

INSTRUCTIEKAART
<i>Criteria om een tekst kritisch te beoordelen</i>
<p><i>Wie is de auteur?</i></p> <ul style="list-style-type: none">- een persoon- een organisatie- een commercieel bedrijf- onbekend
<p><i>In welke mate is de auteur geloofwaardig t.a.v. het onderwerp?</i></p> <ul style="list-style-type: none">- waarom wel?- waarom niet?
<p><i>Wat is het doel van de auteur?</i></p> <ul style="list-style-type: none">- informatie geven- overtuigen- verkopen- ontspannen- niet duidelijk
<p><i>Vind ik een andere bron waarin de gevonden informatie bevestigd wordt?</i></p> <ul style="list-style-type: none">- indien ja: ook bij deze bronnen de eerste drie vragen beantwoorden- indien nee: verder zoeken ! (denk ook aan andere bronnen: encyclopedieën, boeken, schoolhandboeken, internet, kranten, ...)

Instructiekaart leesvaardigheid

INSTRUCTIEKAART LEZEN

deel 1: vóór het lezen

Oriënteren

Algemeen

- Wat is het doel van de auteur van de tekst: informeren, overtuigen, gevoelens beïnvloeden, aansporen, ontspannen, beoordelen?
- Op welk publiek is de tekst gericht?
- Wie is de auteur?

Terugkijken

- Heb ik eerder zo'n tekst gelezen?
- Welke moeilijkheden heb ik ondervonden?
- Welke fouten heb ik toen gemaakt?

Vooruitzien

- Waarom moet ik deze tekst lezen?

Voorbereiden: verkennend lezen (skimmen)

Om de inhoud van de tekst te verkennen

- Lees de titels en tussenkopjes.
- Bekijk de illustraties en onderschriften.
- Bij langere teksten: lees de flaptekst en bekijk de inhoudstafel.

Beantwoord daarna de volgende vragen

- Waarover gaat deze tekst?
- Wat weet en vind ik zelf al over dit onderwerp?
Wat zou ik er meer over willen weten?
- Wat verwacht ik van de tekst?

INSTRUCTIEKAART LEZEN

deel 2: tijdens het lezen

Uitvoeren

Genietend lezen

Je leest een tekst op eigen tempo en voor je eigen plezier.
Achteraf wordt alleen gevraagd of je het boeiend of leuk vond, ...

Zoekend lezen of selecterend lezen (scannen)

Je leest nauwkeurig dat tekstgedeelte dat een antwoord op de vraag bevat.

Intensief lezen

- Op het niveau van de hele tekst: je zoekt de inleiding, het slot.
- Op het niveau van de alinea: in de alinea duid je de kernzin aan.
- Op het niveau van de zin: je zoekt 'verbindingswoorden' en 'verwijswoorden' om het geheel beter te begrijpen.

INSTRUCTIEKAART LEZEN

deel 3: na het lezen

Reflecteren

Terugkijken

- *Heb ik de boodschap begrepen?*
- *Zijn de vragen die ik had, beantwoord?*
- *Heb ik nog vragen over de tekst, zijn er nog dingen die ik niet begrijp?*
- *Begrijp ik het doel van dit soort teksten?*
- *Begrijp ik de bedoeling van de schrijver?*

Vooruitzien

- *Op welke punten is mijn aanpak succesvol gebleken?*
- *Op welke punten moet ik mijn aanpak verbeteren?*

Instructiekaart luistervaardigheid

INSTRUCTIEKAART LUISTEREN

deel 1: vóór het luisteren

Oriënteren

Algemeen

- *Wat is het doel van de spreker: informeren, overtuigen, gevoelens beïnvloeden, aansporen, ontspannen, beoordelen?*
- *Voor welk publiek is de tekst bestemd?*
- *Wie is de spreker? (Welk taalgebruik kun je verwachten: formeel, informeel, ...)*

Terugkijken

- *Heb ik eerder zo'n luisteroefening gehad?*
- *Welke moeilijkheden heb ik ondervonden?*
- *Welke fouten heb ik toen gemaakt?*

Vooruitzien

- *Wat moet ik met deze luistertekst doen?*

Voorbereiden

- *Wat weet ik al over het onderwerp?*
- *Wat zou ik willen weten over het onderwerp?*

INSTRUCTIEKAART LUISTEREN

deel 2: tijdens het luisteren

Uitvoeren

Genietend luisteren

Je luistert naar een verhaal, een liedje, een gedicht, ...

Achteraf wordt alleen gevraagd of je het boeiend of leuk vond, of je het mooi of lelijk vond, ...

Selecterend luisteren

Je noteert alle informatie waarnaar je op zoek bent,

bv.: antwoorden op vooraf gestelde vragen.

Op basis van die informatie noteer je de hoofdgedachte, onderscheid je hoofdpunten en details.

INSTRUCTIEKAART LUISTEREN

deel 3: na het luisteren

Reflecteren

Terugkijken

- *Heb ik de boodschap begrepen?*
- *Zijn de vragen die ik had, beantwoord?*
- *Heb ik nog vragen over de tekst, zijn er nog dingen die ik niet begrijp?*
- *Begrijp ik het doel van de uiteenzetting?*
- *Begrijp ik de bedoeling van de spreker?*
- *Heb ik problemen ervaren?*

Vooruitzien

- *Op welke punten is mijn aanpak succesvol gebleken?*
- *Op welke punten moet ik mijn aanpak verbeteren?*

Colofon

Dit leerplan werd ontwikkeld door de leerplancommissie Woordkunst-drama 3de graad KSO van OVSG met medewerking van vertegenwoordigers van de inrichtende machten Antwerpen, Brugge en Gent.

**Dit leerplan werd gedeponereerd als
D/2003/7634/040**